МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ДЕРЖАВИ

Колективна монографія

За редакцією
д.е.н., професора Ірини Ревак

Львів, СПОЛОМ, 2021

УДК 338.246:005.934
Р 32

Авторський колектив:
Ревак І.О., Підхомний О.М. (1.1), Копитко М.І., Живко З.Б. (1.2), Воронка О.З. (1.3), Харазішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. (1.4), Висоцька І.Б., Нагірна О.В. (2.1), Хомів О.В., Пушак Я.Я. (2.2), Шевченко Н.В. (2.3), Кіржецька М.С., Кіржецький Ю.І. (3.1), Миськів Г.В. (3.2), Григоришин Н.О. (3.2), Чапляк Н.І. (3.3), Мойсеєнко І.П., Мойсеєнко І.В. (4.1), Гобела В.В. (4.2), Хомин О.Й. (4.3), Михаліцька Н.Я., Верескля М.Я. (5.1), Наконечна Н.В. (5.2), Вінічук М.В. (5.3), Аніловська Г.Я., Чапляк Н.І.,Чорненька О.Р. (5.4).

Рецензенти:

Захаров В.П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ;

Онишко С.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансових ринків Університету державної фіскальної служби України;

Полозова Т.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківського національного університету радіоелектроніки

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від «23» грудня 2020 року)

Ревак І.О.

Р 32 Легалізація економіки в забезпеченні економічної безпеки суб’єктів господарювання та держави : колективна монографія / за ред. д.е.н., проф. І.О. Ревак. Львів: СПОЛОМ, 2021. 240 с.

ISBN 978-966-919-669-9

У монографії сформульовано теоретичні положення, висвітлено особливості та проблеми легалізації економіки в забезпеченні економічної безпеки суб’єктів господарювання та держави. На підставі інституційного аналізу та дослідження статистичних даних актуалізовано стратегічні орієнтири легалізації економічної діяльності суб’єктів господарювання в Україні з урахуванням найважливіших соціально-економічних та інституційних чинників забезпечення економічної безпеки держави. Значну увагу приділено дослідженню використання макроекономічного інструментарію щодо процесів легалізації та детінізації національної економіки, а також імплементації зарубіжного досвіду у сфері протидії корупції та відмиванню доходів злочинного походження.

УДК 338.246:005.934

© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021
© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

Передмова 5

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади регуляторної політики щодо легалізації та детінізації економіки 7

1.1. Легалізація та покарання в системі регулювання економічної поведінки: теоретико-аналітичні підходи в дослідженнях 7

1.2. Тіньовий сектор економіки: сутність та вплив на економічну безпеку України 29

1.3. Детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки в Україні 39

1.4. Теоретико-методологічні аспекти легалізації неформальної економіки в контексті економічної безпеки 49

Розділ 2. Стратегічні орієнтири легалізації економічної діяльності суб'єктів господарювання 70

2.1. Організаційні засади легалізації діяльності малого та середнього бізнесу в Україні 70

2.2. Зміцнення економічної безпеки роздрібних торговельних підприємств у контексті легалізації їх діяльності 78

2.3. Управління податком з прибутку як напрям легалізації діяльності суб'єктів господарювання в Україні: світова практика 93

Розділ 3. Макроекономічний інструментарій легалізації та детінізації національної економіки в контексті зміцнення економічної безпеки держави 103

3.1. Інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки 103

3.2. Вплив монетарної політики на детінізацію економіки України 113

3.3. Прямі іноземні інвестиції як чинник забезпечення економічної безпеки України 130

Розділ 4. Соціально-економічні та інституційні чинники забезпечення економічної безпеки держави 138

4.1. Соціальні чинники забезпечення економічної безпеки держави 138

4.2. Інституційні аспекти деофшоризації та легалізації національної економіки 157
4.3. Пандемія COVID-19 – загроза демографічній безпеці та легалізації зайнятості 169

Розділ 5. Міжнародний досвід легалізації та детінізації національної економіки 182

5.1. Історико-правові аспекти міжнародної практики легалізації економіки 182
5.2. Оцінка ефективності застосування економічних реформ у перехідних економіках до умов розвитку економіки України 195
5.3. Досвід країн Європейського Союзу щодо легалізації економіки й протидії корупції у бюджетній сфері 202
5.4. Світовий досвід моніторингу фінансової безпеки підприємства та можливості його застосування у вітчизняній практиці 211

Анотації 226

Abstracts..... 232

Інформація про авторів 238

ПЕРЕДМОВА

У нинішніх умовах важливість проблеми забезпечення економічної безпеки набуває особливої гостроти внаслідок існування надмірно високого рівня криміналізації й тінізації у секторі підприємництва, зниження рівня економічної безпеки регіонів, погіршення інтегрованих показників соціально-економічного розвитку та підприємницької активності загалом.

Враховуючи сучасний рівень відкритості національної економіки актуалізується питання гармонізації законодавчого врегулювання процесів транснаціоналізації в межах формування ефективної системи економічної безпеки, легалізації та детінізації економічних процесів як напрямів зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та держави.

Об'єктивний процес забезпечення економічної безпеки держави зумовлює використання системного підходу до відстеження усіх можливих загроз економічній безпеці та оперативного реагування на їх прояви за допомогою цілісного складного механізму забезпечення економічної безпеки держави.

У колективній праці систематизовані результати наукових розвідок науково-педагогічних працівників, молодих вчених та аспірантів у межах науково-дослідної теми Львівського державного університету внутрішніх справ «Економічна безпека держави та суб'єктів господарської діяльності: стан та проблеми забезпечення» (номер державної реєстрації 0118U003839). Для якісної апробації ефективності отриманих результатів до роботи над монографією залучено науковців-економістів українських і зарубіжних освітніх закладів – Інституту економіки промисловості НАН України (що посилило методологічні аспекти проблеми легалізації економіки в контексті економічної безпеки), Львівського національного університету імені Івана Франка та Національного університету «Львівська політехніка» (що забезпечило комплексний аналіз регіонального контексту дослідження), а також Інституту економіки, фінансів та управління Ягелонського університету у Кракові (що сприяло узгодженню питань національної економічної безпеки.

Структура монографії складається з п'яти розділів, які послідовно розкривають теоретико-методологічні та прикладні аспекти легалізації економіки у контексті зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та держави.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади регуляторної політики щодо легалізації та детінізації економіки» висвітлено основні поняття та концепції економічної теорії злочинів та покарань, розкрито особливості формування тіньового сектора економіки, прааналізовано детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки в Україні.

У другому розділі «Стратегічні орієнтири легалізації економічної діяльності суб'єктів господарювання» визначено основні перешкоди розвитку підприємств малого та середнього бізнесу, запропоновано заходи, спрямовані на легалізацію діяльності суб'єктів господарювання в умовах загострення фінансових протиріч. Доведено, що структура моделі безпеки торговельного підприємства повинна враховувати потенційні ризики в трьох напрямах: впливу першочергових загроз, органів державного регулювання і елементів ринкового механізму. Визначено методи зменшення обсягів приховування доходів вітчизняних підприємств, опираючись на досвід розвинених країн.

У третьому розділі «Макроекономічний інструментарій легалізації та детінізації національної економіки в контексті зміцнення економічної безпеки держави» проаналізовано інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, зокрема використання засобів діджиталізації в цілях легалізації тіньових доходів. Обґрунтовано вплив інструментів монетарної політики на тіньову економіку, доведено безпосередній взаємозв'язок між показниками рівня тіньової економіки та основними монетарними інструментами. Досліджено стан та рівень залучення іноземних інвестицій в Україну, їх сприяння розвитку національної економіки загалом.

У четвертому розділі «Соціально-економічні та інституційні чинники забезпечення економічної безпеки держави» з використанням системної методології проаналізовано рівень реалізації соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та відповідальності суб'єктів підприємництва перед державою, персоналом, суспільством. Обґрунтовано необхідність дослідження організаційно-інституційного забезпечення економічної безпеки, запропоновано класифікацію інституційних одиниць на міжнародному та національному рівні.

У п'ятому розділі «Міжнародний досвід легалізації та детінізації національної економіки» досліджено міжнародний досвід легалізації економіки та протидії корупції, узагальнено теоретико-прикладні підходи до оцінки ефективності економічних реформ у перехідних економіках ЦСЄ з питань реструктуризації фінансового сектору, акцентовано увагу на гармонізації вітчизняного законодавства із чинними міжнародними нормативно-правовими актами.

Викладені в монографії науково-методологічні засади та практичні рекомендації щодо обґрунтування пріоритетів та інструментів легалізації та детінізації національної економіки спрямовані на протидію загрозам економічній безпеці на мікро– та макроекономічному рівнях, раціональне впровадження необхідних інституціональних змін та забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та держави.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Легалізація та покарання в системі регулювання економічної поведінки: теоретико-аналітичні підходи в дослідженнях

Дослідники теорії злочинів та покарань вважають, що злочинна поведінка є міждисциплінарним феноменом, досліджувати яку потрібно за допомогою різних аналітичних інструментів. Економічна теорія злочинів та покарань є складовою інституційного напряму сучасної економічної теорії. Слід також зазначити, що поняття «незаконна поведінка» та «злочинна поведінка», які мають правове підґрунтя, частково перетинаються з поняттям опортунізму в економічній науці.

Витоки економічного підходу до аналізу злочинної поведінки сягають 18-го і 19-го століть. Представниками таких течій були Б. Мандевілль, Ч. Беккарія і Є. Бентам. Сучасна теорія злочинів і покарань зародилася наприкінці 1960-х років як реакція на загострення криміногенної ситуації в країнах Західної Європи та Північної Америки.

Засновником економічної теорії злочинів і покарань вважають лауреата Нобелівської премії Гері Стенлі Беккера, який не лише вперше запропонував модель злочинної поведінки, але й обґрунтував економічне підґрунтя злочинної поведінки індивіда.

Перш ніж моделювати злочинну поведінку, Г. Беккер дає відповідь на питання про роль економістів у дослідженні різних соціальних явищ. Варто зауважити, що економічна теорія як наука відрізняється від решти суспільних наук не стільки предметом дослідження, скільки своєрідним підходом. Під економічним підходом економісти розуміють методологію та парадигми сучасної економічної теорії, тобто сукупність методів дослідження, наукових припущень тощо.

Використання Г. Беккером та його прихильниками припущень про раціональну поведінку людей, які вчиняють злочин, призвело до

створення економічної теорії злочинів та покарань. У моделі Г. Беккера потенційний злочинець постає перед вибором: вчиняти, чи не вчиняти злочин з огляду на максимізацію очікуваної корисності.

Цільова функція економічної поведінки злочинця має вигляд:

$$EU = (1 - p) \times U(W_l + W_i) + p \times U(W_i - F) = U(W_i - p \times F) \rightarrow max, \quad (1)$$

де EU (*expected utility*) – очікувана злочинцем корисність від вчинення злочину; U (*utility*) – функція корисності для злочинця; W_l – поточний дохід особи від законної діяльності (втрачений, якщо особа вчинить злочин і буде викрита); W_i – вигода від злочину (в тому числі нематеріальна, за умови, що її можна оцінити); P – ймовірність (згідно суб'єктивної оцінки злочинця) викриття і покарання, її величина прямо залежить від витрат на утримання правоохоронних органів (поліції тощо); F – величина втрат від покарання за злочин (у грошовому вимірі).

В моделі Г. Беккера передбачається, що потенційний злочинець має лише дві альтернативи: або він вибирає злочинну кар'єру ($EU > 0$), або він залишається законослухняним громадянином ($EU < 0$).

Оскільки злочин завжди супроводжується ризиком, то за інших рівних умов, корисність від злочину буде вищою для злочинця, схильного до ризику, натомість для злочинця, не схильного до ризику – меншою. Ключовими чинниками, що впливають на поведінку злочинця, є: очікувана вигода від злочину, суворість судового вироку, ймовірність покарання і схильність до ризику.

Фундаментальні постулати моделі Г. Беккера, які мають практичне значення, формулюються наступним чином. По-перше, очікувана вигода (корисність) від злочину стимулює фізичну особу (незалежно від її схильності до ризику) до злочинної діяльності, в той час як зростання очікуваних доходів від легальної діяльності (в тому числі за рахунок зниження ймовірності опинитися в становищі безробітного), за інших рівних умов, знижує схильність особи до злочинної поведінки.

По-друге, схильність особи до злочинної діяльності обернено залежить від очікуваної тяжкості покарання та очікуваної ймовірності покарання.

По-третє, збільшення очікуваної тяжкості покарання та зростання ймовірності покарання мають різний стримуючий ефект для осіб з різною схильністю до ризиків.

Модель Беккера демонструє, що для людей, схильних до ризику, більш вагомим стримуючим чинником є не тяжкість покарання, а його ймовірність (це припущення було підтверджене емпіричними дослідженнями).

Особи, індиферентні до ризику, однаково оцінюватимуть ступінь тяжкості покарання та зростання ймовірності покарання. Особа, яка відчуває відразу до ризику, не піде на злочин, навіть якщо ймовірність викриття є низькою, а користь від злочину – високою, якщо тяжкість покарання для неї є суттєвою. Особи з таким характером можуть роками вдаватися до дрібних крадіжок, або брати невеликі хабарі, але ніколи не наважаться на тяжкий злочин.

По-четверте, модель Г. Беккера підтверджує, що особи, які відчувають антипатію до ризику, досить рідко стають правопорушниками. Відтак у суспільстві частка таких осіб становить близько 3-5 % від усього населення.

З урахуванням експериментальних досліджень та припущень Г. Беккер доходить до висновку, що правопорушниками переважно стають особи, схильні до ризику. Тому зниженню рівня злочинності більше сприятиме зростання на 1 % ймовірності покарання, а ніж збільшення на 1 % тяжкості покарання.

Г. Беккер вперше серед науковців-кримінологів висунув та обґрунтував гіпотезу про раціональність поведінки злочинців та спростував усталену тезу про однозначно ірраціональну та аморальну поведінку порушників закону, імпульсивний характер скоєння правопорушень. На його думку, «високоморальна» поведінка індивідів, не схильних до правопорушень, теж зумовлюється раціональністю їх вибору. Іншими словами, люди умовно поділяються не на «свідомих» і «несвідомих», а на тих, кому умовно вигідно бути законослухняним, або умовно вигідно порушити закон.

Варто зауважити, що 1968 року одночасно з науковими напрацюваннями Г. Беккера з’явилася стаття Т. Шеллінга «Економічний аналіз і організована злочинність», яка стала пілотною в серії досліджень тіньової економіки. Ключова ідея полягала в тому, що автор доказово стверджував, що у злочинному світі раціональними є не лише дії конкретних злочинців, а й уся система кримінального бізнесу.

Разом з тим, вперше в науковій літературі була сформульована гіпотеза, що раціональна тіньова бізнес-система є неодмінною реакцією на обтяжливі для бізнесу обставини, пов'язані не тільки з кримінальною забороною окремих видів діяльності, а й адміністративним регулюванням економіки.

Можна стверджувати, що перші наукові праці Г. Беккера і Т. Шеллінга заклали основи економічного аналізу і моделювання злочинної поведінки [1; 2]. Згодом з'ясувалося, що Г. Беккер у своїх припущеннях абстрагувався від такого важливого параметра, як тривалість злочину у часі, і таким чином не брав до уваги можливості злочинця займатися легальним бізнесом впродовж певного періоду часу.

З огляду на це, більш реалістичний підхід передбачає, що, по-перше, максимізуючи свій фінансовий стан, індивід розподіляє вільний час між кримінальною та легальною діяльністю; по-друге, «раціональний максимізатор корисності» при оцінюванні вигоди від різних видів діяльності враховує коефіцієнт дисконтування грошових потоків, що очікуються у різні періоди. Такий підхід знайшов відображення в моделях А. Ерліха і М. Девіса.

Один з найвідоміших економістів-кримінологів, учень Г. Беккера Айзек Ерліх, побудував свою модель на таких припущеннях:

– будь-яка особа може розподілити свій вільний час на заняття двома видами діяльності, що приносять дохід, – легальним та нелегальним, причому у будь-якому співвідношенні;

– доходи від злочинної діяльності становлять випадкову величину, одержану в результаті реалізації одного з таких можливих сценаріїв: несприятливого, за якого діяльність правопорушника чи злочинця буде обмежена законом і він отримає покарання, та сприятливого, за якого його нелегальна діяльність буде продовжуватися (доходи ж від легальної діяльності розглядаються як невипадкова величина);

– очікуваний дохід від обох видів діяльності є зростаючою функцією від часу, який особа витрачає на кожен з них;

– правопорушник суб'єктивно оцінює ймовірність бути викритим і покараним;

– будь-яке покарання має пряме або непряме грошове вираження [3].

У моделі А. Ерліха функція корисності індивіда U є функцією ймовірного сукупного доходу (Y) і часу, який людина витрачає на споживання (t_c):

$$U = U\,(Y, t_c). \qquad (2)$$

Сукупний дохід (багатство) особи, отриманий як легально, так і нелегально, залежить від того, чи вдасться їй уникнути покарання, чи ні:

$$Y = Y^S,\ Y^U, \qquad (3)$$

де Y^S – це сума отриманих доходів (багатства) у випадку сприятливого або позитивного результату; Y^U – це сума отриманих доходів (багатства) за несприятливого збігу обставин.

Якщо правопорушнику вдасться уникнути викриття і покарання, величина сукупного доходу, одержаного в кінці певного періоду, дорівнюватиме:

$$Y^S = Y^0 + W_i(t_i) + W_l\,(t_l),\ t_w = t_i + t_l,$$
$$t = t_w + t_c = t_i + t_l + t_c, \qquad (4)$$

де Y^0 – дохід індивіда на початку періоду t; W_i – дохід, отриманий індивідом від незаконної діяльності протягом періоду t; t_i – час, витрачений індивідом в період t на нелегальну діяльність; W_l – дохід індивіда від законної діяльності; t_l – час, витрачений індивідом на легальну діяльність; t_w – сумарний час, який індивід витрачає на економічну діяльність, пов’язану з отриманням доходу; t_c – час, витрачений індивідом на споживання (витрачання доходів, отриманих легальним та нелегальним способами).

У випадку, якщо правопорушника буде викрито та покарано, величина сукупного доходу наприкінці періоду, дорівнюватиме:

$$Y^U = Y^0 + W_i\,(t_i) - F(t_i) + W_l\,(t_l), \qquad (5)$$

де F – тяжкість покарання у грошовому вираженні.

Відтак формула очікуваної корисності для потенційного правопорушника набуде вигляду:

$$EU = (1 - p)\,U\,(Y^S, t_c) + pU\,(Y^U, t_c). \qquad (6)$$

Припускаючи, що час, витрачений індивідом на споживання, є постійною величиною, одержимо:

$$t_c = const,\ t - t_c = t_w = t_i + t_l = const. \qquad (7)$$

Тоді функція очікуваної корисності EU стає функцією однієї змінної – часу, який індивід витрачає на незаконну діяльність.

Головні висновки, які витікають з моделі А. Ерліха багато в чому збігаються з висновками Г. Беккера. Водночас раціональність економічної поведінки в діях правопорушників А. Ерліх пояснює таким чином: чим більше часу індивід витрачає на злочинну діяльність, тим менше часу йому залишається на роботу в легальній сфері, а значить, чим вищий очікуваний дохід від першого виду діяльності, тим менший від другого. Г. Беккер пояснює раціональність рецидивної економічної поведінки по-іншому, а саме – з позиції розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу, тобто чим більше часу індивід витрачає на заняття незаконними видами діяльності, тим вищий рівень інвестування у власний саморозвиток в суспільно шкідливому напрямі [1].

Таким чином, розглянуті моделі злочинної поведінки свідчать, зокрема, що одним із способів зниження рівня злочинності та протидії тіньовій економіці є легалізація окремих видів злочинної діяльності. Легалізація є ефективним засобом підтримки правопорядку і законності, боротьби з багатьма видами незаконної діяльності, включаючи організовану злочинність та корупцію.

Перспективним напрямом дослідження ризику відмивання (легалізації) доходів злочинного походження може стати запропонована О. Глущенком мікроекономічна модель. Визначення поняття «відмивання нелегальних доходів» у термінах мікроекономічного аналізу полягає в тому, що вказане явище є специфічним етапом діяльності злочинця в умовах ризику виявлення та санкціонування, що полягає у створенні фіктивних ознак легальності джерела його доходів з метою досягнення задовільного рівня очікуваної корисності їхнього використання. Іншими словами, відмивання нелегальних доходів стає необхідним кожного разу, коли певний фінансовий потік як чинник купівельної спроможності є потенційним (з огляду на те, що він не може бути використаним безпосередньо для споживання, заощадження чи інвестування, оскільки отриманий нелегально) і потребує трансформації в реальну купівельну спроможність у легальному секторі економіки. Моделювання поведінки злочинця, який стоїть перед вибором щодо доцільності чи недоцільності проведення операцій із відмивання нелегальних доходів здійснено з використанням принципів моделі Г. Беккера [4, с. 298-316].

Виходячи з неоінституційних положень щодо обмеженої раціональності і опортуністичної поведінки нелегального підприємця, можна стверджувати, що вибір ним альтернативи щодо того, чи вдаватися, чи не вдаватися до відмивання нагромаджених нелегальних доходів, залежить щонайменше від таких специфічних змінних: ймовірності бути викритим; середньої дохідності відмитих коштів; вартості послуг із відмивання нелегальних доходів; величини санкцій, які будуть застосовані у випадку інкримінації нелегальної діяльності. На нашу думку, згаданий аналіз поведінки злочинця у термінах раціонального підходу не може вважатись вичерпним. У реальному житті не можна виключати ймовірності того, що злочинець керуватиметься швидше певними ситуативними аргументами, неформальними правилами гри, ніж раціональним розрахунком вигід і втрат.

Кожне суспільство обирає власний шлях соціального контролю, для якого визначає певні права та координує їх виконання. Особлива увага приділяється і санкціям, які є нічим іншим, як покаранням. Загалом покарання має такі характеристики:

- передбачає позбавлення або обмеження певних законних прав і свобод;
- є наслідком кримінального правопорушення;
- застосовується до кримінального правопорушника;
- використовується органом, який визнав діяння кримінальним правопорушенням.

На характер покарання, безумовно, впливає тип суспільства, в якому живуть індивіди. Загалом у давнину способи покарання були жорстокішими, адже страх вважався головним чинником запобігання злочинності. Однак з плином часу та еволюцією людської свідомості, теорії покарання стали більш толерантними по відношенню до злочинців. З’явилось стверджує, що насправді згідно Закону карають винного, а не особистість.

Оскільки покарання передбачене кримінальним законодавством, необхідно з’ясувати, що таке злочин, кримінальні правопорушення та які відмінності між цими поняттями. Відповідно ст. 11 Кримінального кодексу України кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом криміналь-

ного правопорушення. Кримінальні правопорушення поділяються на злочини та кримінальні проступки [5].

Одне з тлумачень поняття «злочин» наголошує на тому, що злочин є актом, який вважається шкідливим для всього суспільства. Тому для суспільства стає дуже важливим питання про покарання винних.

Покарання можна розглядати як спосіб інформування про злочинну поведінку шляхом стримування потенційних правопорушників, або шляхом визнання їх недієздатними з метою запобігання вчиненню повторного кримінального правопорушення, або шляхом перетворення їх на законослухняних громадян.

Будь-яка спроба покарання, зазвичай, збалансовується виправданням, тому його часто описують як форму чи спосіб соціального захисту. Спорідненість покарання з багатьма іншими заходами, пов'язаними з позбавленням людини морально визнаних державою прав, загалом очевидна. Обґрунтування цих заходів у конкретних випадках може бути спірним, але загалом воно не піддається сумніву. Оскільки покарання зазвичай стосується винного, для дослідника стає дуже важливим те, що насправді є злочином. Однак, з іншого боку, досить важко встановити, чи існують традиційні форми покарання.

У сучасному світі головне питання, яке турбує кримінологів та безпекознавців – наскільки ефективними є сучасні «гуманні» методи покарання. Окремі дослідники зазначають, що сьогодні в'язниці стали розсадником злочинців, а не місцем їх перевиховання.

З огляду на виклики сьогодення існуючі теорії покарання досліджують розв'язання такої проблеми: яким чином (способом) перетворити правопорушників на законослухняних громадян.

З цією метою можна, безумовно, відстежити, наскільки тісно пов'язані між собою кримінальне правопорушення (злочин) і покарання. Злочин – це поведінка або дія, яка карається кримінальним законодавством. Кримінальні правопорушення (злочини), як правило, аморальні, проте не всі види діяльності, які вважаються аморальними, є незаконними.

У різних правових системах форми покарання можуть відрізнятися, але можна відзначити, що всі вони є реакціями на певні дії або

бездіяльність. Це стосується багатьох моральних, а також правових помилок, чи злочинів, таких як вбивства, зґвалтування, крадіжки тощо. Оскільки злочинність широко варіюється від однієї території до іншої, цілком зрозуміло, що форми покарання є різними. Разом з тим, і покарання, і злочинність мають соціальні витоки. Один вид поведінки чи діяльності може бути злочином в одному суспільстві, але не мати такої оцінки в іншому. Наприклад, евтаназія є кримінальним злочином в Індії, але вона легалізована в багатьох європейських країнах, наприклад, в Голландії.

Е. Дюркгайм пояснює злочинність таким чином: незважаючи на наявність, чи відсутність у суспільстві законів, судів, поліції, злочинність існує в кожному суспільстві. Дослідник стверджує, що злочинність існує в будь-якому суспільстві, оскільки в кожному соціумі визнаються відмінності між двома видами діяльності: дозволеними і забороненими. Особу, яка вчинила заборонену дію він називає злочинцем [6].

Закон є умовною лінією, яка «обгортає» суспільство, і кожен, хто намагається її перейти, становить небезпеку для суспільства загалом. Покарання в багатьох випадках ототожнюють з позбавленням волі, хоча воно суттєво відрізняється від нього, так само як і з санкціями, що мають моральний характер.

Водночас будь-яке покарання потребує виправдання. А. Флю, до прикладу, припускає, що покарання повинно бути злом, незручністю для жертви. Натомість Дж. Маббот виступає проти використання терміну «зло» по відношенню до покарання та наголошує, що «зло» може мати моральний підтекст та містити позитивні страждання [7; 8].

Варто зауважити, що покарання є умовним актом і не може бути ізольоване від його загального контексту. Однак Е. Дюркгайм має зовсім інший підхід до покарання. Він розглядає покарання як реакцію суспільства на злочин. На його думку, якщо покарання є адекватною відповіддю на завдану суспільству шкоду, то необхідно чітко визначити міру покарання. Дослідник наголошує на тому, що покарання завжди важко обґрунтувати через емоційне відчуття обурення – прагнення до конкретного покарання. Покарання – це не конкретний характер або результат злочину як такий, покарання є реакцією суспільства на дії винних, воно зазвичай супроводжується обуренням або гнівом [6].

Такий підхід суспільства до злочинців інколи змушує й науковців ставитися до них як до маргіналів та носіїв девіантних норм. Цей двоякий підхід гостро критикували різні пенологи, таку ж позицію відстоювали і представники теорії відплати та прихильники реформаторської течії. Покарання і злочинність є доволі неоднозначними явищами. Водночас у суспільстві можуть вчинятися аморальні дії, особливо тоді, коли на законодавчому рівні не має прийнятих положень чи санкцій, які б містили відповідну міру покарання. За таких умов протиправні дії можуть і надалі продовжуватися, адже вони не позбавляють тих, хто їх вчиняє, ні вигоди, ні задоволення.

Варто наголосити, що хоч є багато правових примусових превентивних заходів, вони суттєво відрізняються від покарання. Якби покарання було помстою за зло, зроблене, незалежно від будь-яких наслідків, воно намагалося б покінчити з цим злом. Але якщо метою покарання є запобігання подальшому вчиненню злочину, то краще було б використовувати не примусові методи, а попереджувальні заходи і стримувати злочинця від певних дій в майбутньому.

Трактуючи покарання як звичайний засіб вираження обурення, чи розчарування, яке відчуває постраждалий і його сім'я, Дж. Фейнберг стверджує, що певні види жорстокого поводження стають символом ставлення суспільства до людини, якій інкримінують покарання. Як зазначає [9], покарання складається з таких елементів:

– це явище повинно викликати відчуття невдоволення у особи, що його зазнає;
– має мати місце правопорушення, фактичне або очікуване;
– повинен бути правопорушник, фактичний або гіпотетичний.
– воно не повинно бути природним наслідком дії;
– повинно бути накладене органом або установою відповідно до встановлених у суспільстві правил.

Якщо не виконуються згадані умови, то таке діяння не є покаранням, а є звичайним протизаконним вчинком.

Відповідно до іншого визначення, покарання є юридичним процесом, в якому особи, які порушують кримінальне право, засуджені і покарані відповідно до певних правових категорій та юридичних процедур.

Таким чином, аналізуючи концептуальні підходи до теорії покарань, можна припустити, що покарання охоплює такі ознаки:

– покарання – це відчуття дискомфорту і неприємних обставин;

– це наслідок протиправного діяння;

– існує певний зв'язок між покаранням і вчиненим кримінальним правопорушенням;

– покарання – це форма притягнення правопорушника до відповідальності перед суспільством.

В дослідженнях проблеми покарання виникає багато питань, найбільш фундаментальне з яких – чому кримінальні правопорушники мають бути покарані? Це питання може зумовити такі відповіді:

1. Вони заслуговують на покарання.
2. Покарання зупинить їх від вчинення подальших кримінальних правопорушень.
3. Покарання доводить потерпілому, що суспільство не погоджується з тим, яку шкоду йому завдано.
4. Покарання відштовхує інших робити те ж саме.
5. Покарання захищає суспільство від небезпечних або нечесних людей.
6. Покарання дає змогу правопорушнику відшкодувати шкоду, яку він заподіяв.
7. Покарання гарантує, що люди розуміють, що закони повинні дотримуватись [10].

Однак деякі з можливих відповідей на питання, чому правопорушники повинні бути покарані, можуть бути суперечливими. Це пов’язано з тим, що деякі відповіді ґрунтуються на причинах, пов’язаних з недопущенням кримінальних правопорушень, тоді як інші пов’язані з покаранням, на яке заслуговує правопорушник.

Зі зміною соціальної структури суспільство зазнало різних змін та напрацювало низку теорій. За словами Дж. Салмонда: «Існує чотири цілі кримінального правосуддя, і залежно від цілей, які вони переслідують, покарання можна поділити на: стримувальні, відплатні, превентивні, реформаторські». Покарання, перш за все, є стримуючим фактором, а найважливішою метою закону покарання є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у майбутньому.

Надбаннями світової теорії та практики є такі головні теорії покарань: теорія стримування, теорія відплати, теорія справедливої заслуги, теорія недієздатності, теорія реабілітації, теорія відновного правосуддя, профілактична (превентивна) теорія та реформаторська теорія.

Найвідомішою з теорій покарань є теорія стримування (*Deterrence Theory*), головна ідея якої полягає в тому, що покарання правопорушника має бути достатнім для запобігання майбутнім кримінальним правопорушенням. Один з найпростіших принципів покарання полягає в тому, що суворе покарання стримає правопорушника від повторного кримінального правопорушення. Припускають, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення, одержують певне моральне задоволення. Для того, щоб нейтралізувати цю тенденцію, покарання завдає винуватцю стільки страждань, щоб йому вже не хотілося вчиняти такі кримінальні правопорушення. У суспільному житті покарання вводить елемент «болю», щоб виправити надмірну дію людини, продиктовану імпульсом на отримання задоволення.

Дж. Бентам, як засновник цієї теорії, стверджує: «Загальна профілактика має бути основною метою покарання як його істинним виправданням». Якби ми могли розцінити кримінальне правопорушення, яке було вчинене як поодинокий факт, характер якого ніколи б не повторювався, покарання було б марним. Але коли ми вважаємо, що безкарне кримінальне правопорушення залишає відкритим шлях не тільки для цього ж правопорушника, але і для всіх, хто має аналогічні мотиви і можливості, то бачимо, що покарання, завдане людині, стає джерелом безпеки для всіх [11].

Теорія Дж. Бентама ґрунтується на гедоністичній концепції людини, головна ідея якої – це задоволення потреб та уникнення страждань; вважають, що людина уникатиме вчинення кримінального правопорушення, якщо покарання буде застосоване швидко, чітко і строго. Головна ідея теорії стримування полягає в стримуванні як власне правопорушників, так і інших осіб від вчинення аналогічних кримінальних правопорушень.

В теорії Дж. Бентама закладена ідея, що покарання є одним із способів для виправлення. Поки людина продовжує шукати задоволення, вона також вживає заходів, щоб уникнути болю. Ця нова система

політичної філософії та етики, розроблена Дж. Бентамом і Дж. Ст. Міллем в 19 столітті, отримала назву утилітаризм.

Ця філософія апелює до людських зусиль, спрямованих на те, щоб «максимізувати задоволення і максимально мінімізувати біль». Головний етичний імператив утилітаризму: найбільше добро для найбільшої кількості людей. Страх перед покаранням з боку закону повинен виступати в ролі захисту від вчинення людьми кримінальних правопорушень. Правопорушник не тільки отримує покарання, але й повинен пройти усі етапи судового процесу. Все це викликає відчуття страху і болю, і людина думаєте двічі, перш ніж наважитися вчинити кримінальне правопорушення, за винятком тих, у кого виробилася звичка щодо його вчинення.

Теорія стримування ґрунтується на припущенні, що потенційний правопорушник, як і інші громадяни, є раціональним суб'єктом. Він постійно оцінює плюси та мінуси ситуації, і вже потім приймає конкретні рішення.

Більшість форм покарання, таких як штрафи, ув'язнення, тілесні покарання дають підстави замислитися та проаналізувати власні витрати і вигоди та, вірогідно, відмовитися від правопорушення у майбутньому.

Існує кілька елементів правопорушення, які мають першорядне значення для теорії стримування, але які абсолютно не мають відношення до теорії справедливої заслуги.

Насамперед, це виявлення. Стримування базується на моделі раціонального вибору а, отже, ймовірність виявлення та судового переслідування певним чином впливає на розрахунок ймовірної вигоди. Загалом, кримінальні правопорушення, які навряд чи будуть розкриті, вимагають відповідно більш суворого ступеня покарання. Таким чином, правопорушення, шанси виявлення яких є малоймовірними, повинні підлягати більш суворому покаранню ніж ті, імовірність виявлення яких наближаються до 100 %. При цьому очікувана вартість покарання наближається до фактичного розміру покарання.

Наступний елемент – це публічність. Коли правопорушник затриманий, важливо про це заявити публічно, щоб інші члени суспільства були поінформовані про наслідки порушення закону чи вста-

новлених правил. Так само важливий той факт, щоб зловмисники були покарані публічно і строго, що, ймовірно, стане повчальним прикладом для потенційних порушників закону.

Звідси випливає, що покарання не обов'язково повинно бути пропорційним збитку, завданому шляхом вчинення правопорушення, а швидше підлягати розголосу та публічності. З позицій загального стримування, особисте покарання є не чим іншим, як аморальним актом. І навпаки, справи, які набувають все більшого розголосу, повинні отримати відповідне покарання. Ті, хто закликає до суворих покарань, щоб наказати правопорушника, можуть робити це з позицій стримування; ті, хто скаржиться на несправедливість такого процесу, ймовірно, роблять це з позиції справедливого покарання.

Таким чином, теорія стримування вимагає, щоб рівень шкоди і публічність вироку були пропорційні тяжкості покарання, однак ймовірність виявлення злочину і величина покарання за нього є обернено пропорційними. Більш того, теорія стримування відносно неузгоджена з величиною шкоди або пом'якшувальними обставинами, які мають критичне значення для теорії справедливої заслуги.

Теорія стримування пропагує зразкове покарання через адекватне покарання. Однак ця теорія не позбавлена деяких прогалин, як от стримування дій «запеклих» правопорушників, оскільки завданий біль або навіть покарання є мало ефективними. Найбільше неузгодженостей в цій теорії проявляються в тому випадку, коли правопорушники повертаються до в'язниці невдовзі після звільнення саме тому, що ця теорія заснована на певних обмеженнях, якими вони і користуються.

Теорія відплати (*Retribution Theory*) підкреслює ідею помсти, а не соціального добробуту і безпеки. Покарання правопорушника слугує певним заспокоєнням для самої жертви або членів сім'ї, які постраждали від протиправних дій правопорушника та запобігає репресіям щодо них.

Дж.М. Фінніс закликає до помсти, називаючи це балансом справедливості щодо правопорушника та потерпілого. Деякі дослідники вважають, що міркування щодо соціального захисту можуть служити мінімальній меті покарання. Ця теорія заснована на тому ж принципі, як утилітарна теорія стримування.

Ґрунтовніше вивчення цих теорій передбачає здійснення контролю над емоційними інстинктивними силами, що обумовлюють такі дії. Сюди можна віднести почуття ненависті до правопорушників як деструктивних елементів.

У. Моперлі стверджує, що покарання має бути належним, тобто адекватним. Покарання служить для вираження справедливого обурення, яке викликано у громади вчиненням правопорушення. Утилітарні теорії орієнтовані на майбутнє; вони стосуються наслідків покарання, а не вчиненого кримінального правопорушення, яке мало місце в минулому і це вже не можна змінити.

Теорія помсти, з іншого боку, є головним обґрунтуванням вибору кримінального правопорушення, яке заслуговує на покарання. Кант стверджує, що помста є не тільки необхідною умовою покарання, а й достатньою. Покарання є самоціллю. Помсту також можна назвати «природним» обґрунтуванням в тому сенсі, що людина вважає це цілком природним і що погана людина повинна бути покарана, а добра – винагороджена.

Однак може здатися, що «природна» відплата також може розглядатися як додавання одного зла до іншого, або як акт гніву чи помсти. Таким чином, ця теорія тісно пов'язана з теорією відкуплення, оскільки завданий біль компенсує задоволення, яке отримує правопорушник. Основою цієї теорії є помста, яку не варто очікувати в цивілізованому суспільстві. Ця теорія була гостро розкритикована сучасними кримінологами і вважалася неприйнятною щодо нинішньої системи покарань.

Теорія відплати – це теорія, згідно з якою покарання є виправданим, бо воно заслужене. Система відплати за кримінальне правопорушення існує давно, при цьому найбільш відомим є латинський вислів *lex talionis* ще з біблійних часів, що закликає до помсти: «око за око, зуб за зуб, життя за життя».

Прихильники теорії відплати стверджують, що існує моральний зв’язок між покаранням і провиною, і розглядають покарання як прояв відповідальності. Після чітко сформульованих суспільних законів, прихильники теорії тлумачать ці принципи як такі, що віддзеркалюють моральний порядок. Вони стверджують, що відплата діє за консен-

сусною моделлю суспільства, в якому громада, функціонуючи в рамках правової системи правил, поступає «правильно», а злочинці поводяться «неправильно».

З цього випливає, що позиція відплати не враховує соціальних змін або соціальних умов, при цьому фокусує увагу тільки на злочинності. Головний принцип *lex talionis* полягає в тому, що покарання має бути справедливим як по відношенню до правопорушника, так і до жертви. Крім того, *lex talionis* можна заперечувати, оскільки в його формулі при визначенні правильного покарання враховується виключно шкода, заподіяна правопорушником, і не береться до уваги його психічний стан, або будь-які пом'якшувальні чи обтяжуючі обставини, пов'язані з кримінальним правопорушенням. Ще одне заперечення полягає в тому, що в цивілізованому суспільстві певні форми покарання вважаються занадто жорстокими, щоб захищати їх як обґрунтовані та доречні.

Прихильники теорії відплати вважають, що правопорушники заслуговують на покарання і що покарання, яке було призначено, має бути пропорційне вчиненому кримінальному правопорушенню.

На відміну від утилітаристів, ці вчені зосереджують свою увагу на справедливому покаранні правопорушника (пропорційне покарання), а не на вигідних наслідках покарання. Б. Хадсон визначає покарання як комплекс ідей (про належне покарання, про ефективне покарання), інститутів (закони, політика, практика) і відносин (хто має право говорити, хто покараний, чиї ідеї взяті до уваги), залучених до покарання правопорушників [12, с. 81–86].

За словами Е. Дюркгайма, суспільна реальність відрізняється від поглядів індивідів, які її формують. Він стверджує, що люди поводять себе відповідно до соціальних правил, які разом зі звичаями і традиціями формують культуру певного суспільства.

Е. Дюркгайм прийняв функціональний підхід, досліджуючи аспекти суспільного життя з позицій функцій, які виконуються у суспільстві. Такий підхід він застосував до покарання, беручи до уваги ті функції, які покарання виконує для підтримки суспільного порядку. Е. Дюркгайм розробив два закони, які стосуються еволюції виконання покарань. Перший закон стверджує, що покарання є тим строгішим, чим

менш розвиненим є суспільство, і чим сильнішою є роль виконавчої влади. Він намагався продемонструвати, що характер покарання змінився від первісних суспільств до нинішнього часу, від суворого покарання, такого як смерть з тортурами і каліцтвом, до більш м'яких форм. Другий закон ґрунтується на розвитку менш строгих форм покарання, стверджуючи, що ув'язнення стане головним покаранням, що замінює смерть і тортури.

Загалом Е. Дюркгайм розглядає функцію покарання як сприяння соціальній солідарності через утвердження цінностей. Він вважав покарання «гострою реакцією» на злочин, і цей виразний погляд на покарання можна побачити в сучасних уявленнях про цензуру щодо відплати. Тому його увага була зосереджена не на тому, чи було покарання ефективним в боротьбі зі злочинністю, а на його функції як засобу підтримання соціальної солідарності через висловлення обурення і через утвердження суспільних цінностей.

Один із критиків Е. Дюркгайм Гарленд припускає, що аналіз покарання Е. Дюркгайм занадто зосереджений на емоційно-ціннісній функції покарання, в результаті чого всі інші пояснення будуть відкинуті. Теорії покарань мають на меті адекватно визначити накладене суспільством покарання на правопорушників і намагаються адекватно обґрунтувати розмір заподіяної шкоди.

Представники теорії стримування стверджують, що люди стримуються від вчинення кримінальних правопорушень, тому що вони стурбовані можливими наслідками своїх дій. Прихильники утилітарних теорій вперше висунули це виправдання для покарання. У багатьох дослідженнях вчення про ефективність стримування визначалась як теорія, однак досі немає чіткого висновку, чи реалізується теорія стримування на практиці.

Представники теорії відплати визнають, що покарання є виправданим, оскільки воно є заслуженим, і саме тому покарання стає питанням відповідальності за дії, які шкодять суспільству. У теорії відплати призначене покарання має бути пропорційне протиправному діянню. Відплата може бути виправдана багатьма способами, включаючи навіть те, що правопорушники платять свій борг суспільству, вони піддаються осуду з боку суспільства, і що покарання має виразний характер, який повинен впливати на правопорушника.

Теорія справедливої заслуги «справедливо здобуте» (“*Just Deserts Theory*”) швидше є ретроспективною, аніж прогностичною (передбачливою). Центральним приписом теорії справедливої заслуги є те, що покарання буде пропорційне завданій шкоді. Завдання представників теорії справедливого покарання полягають у визначенні оцінки величини завданої шкоди і визначенні відповідного покарання.

Згідно з теорією справедливого покарання (заслуги) існує кілька головних компонентів кримінального правопорушення, які визначають моральну шкоду і величину (розмір) покарання. Саме ці фактори характеризують мотив для покарання.

По-перше, величина шкоди. Безумовно найважливішим моментом є визначення величини прогнозованої шкоди. З цією метою найперше ідентифікується тип кримінального правопорушення (наприклад, крадіжка, хуліганство, розбій) і ступінь приниження людської гідності. Все більше досліджень [13; 8; 14; 15] присвячено вивченню консенсусу у питаннях визначення ступеня тяжкості різних кримінальних правопорушень.

По-друге, пом’якшувальні обставини. Так, пом'якшувальні або обтяжуючі обставини часто впливають на рівень морального невдоволення, яке відчувають постраждалі громадяни, і, отже, на розмір покарання відповідно до теорії справедливої заслуги. Людину, яка йде на кримінальне правопорушення заради марнотратного та розкішного життя судитимуть строгіше, а ніж ту, яка привласнила ту саму суму з відносно благородною метою. Хоча розмір шкоди є однаковим в цьому прикладі, покарання – різне.

Теорія справедливої заслуги дуже чутлива до таких контекстних факторів, які пом’якшують або обтяжують ступінь покарання, якого заслуговує правопорушник. Ця теорія оперує не лише фактами, а використовує різні обставини та чинники. Наприклад, поява докорів сумління (або їх відсутність) свідчить безпосередньо про моральне каяття жертви або свідка.

Однак докори сумління також сигналізують про можливість того, що результат міг бути випадковим і можуть виникнути питання про відповідальність правопорушника за завдану шкоду. Більш того, це також може сигналізувати про ймовірність того, що винуватець знову

повторить шкоду. Докори сумління пов'язані з численними виправданнями покарання і, таким чином, не однозначно відрізняють один мотив від іншого.

Таким чином, величина збитку і пом'якшувальні обставини є достатньо важливими у контексті теорії справедливої заслуги, що і відрізняє її від утилітарних теорій.

Існує ще одна форма утилітарної теорії – це теорія недієздатності (*Incapacitation Theory*). Якщо мета полягає в тому, щоб запобігти майбутнім кримінальним правопорушенням, то найпростішим засобом для досягнення цього є «вивести з ладу» тих, хто вчиняв правопорушення раніше.

Теорія недієздатності має менш амбітні цілі, ніж теорія стримування; вона просто спрямована на те, щоб не допустити того, щоб людина, яка вчинила кримінальне правопорушення раніше, знову опинилася в епіцентрі протиправних діянь. Вона зорієнтована на стримування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в минулому, щоб запобігти вчиненню їх у майбутньому.

Теорія реабілітації (*Rehabilitation Theory*) передбачає роздуми про соціальне походження правопорушника і вважає злочин результатом соціальної хвороби, яку потрібно вилікувати.

Думка про те, що «нічого не працює» призвела до колапсу теорії реабілітації, яка була домінуючою щодо обґрунтування покарань до 1970-х років. Ця теорія була витіснена теоріями справедливої заслуги та недієздатності.

На думку представників теорії недієздатності, взяття правопорушників під варту на тривалий період часу захищає громадськість від ймовірних кримінальних правопорушень в майбутньому. Виникає питання: чи етично карати осіб за кримінальні правопорушення, які вони ще не вчинили.

Відновне правосуддя (*Restorative Justice Theory*) є відносно новим напрямом в галузі теорії покарань. Водночас деякі дослідники вважають, що йому не вистачає теоретичного обґрунтування. Філософський підхід до покарання пов'язаний з необхідністю покарання, тоді як соціологічний підхід піднімає питання про застосування і суворість конкретних покарань і взаємозв'язку між покаранням, суспільством і

соціальними змінами. Кримінологічний підхід зосереджений на факті позбавлення свободи та формуванні кримінально-правової політики та стратегії боротьби зі злочинністю.

Всупереч більш раннім теоріям, профілактична (превентивна) теорія *(Preventive Theory)* має на меті запобігти вчиненню кримінального правопорушення, а не розплатитися за нього. Дивлячись на покарання з більш гуманної точки зору, теорія заснована на тому, що необхідність покарання за кримінальні правопорушення виникає зі звичайних соціальних потреб, тобто шляхом ув'язнення правопорушників суспільство прагне запобігти вчиненню будь-яких інших кримінальних правопорушень і таким чином захистити громадян від багатьох антисоціальних елементів.

Головна ідея – не покарати, а не допустити вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, стає зрозуміло, що закон має на меті профілактику вчинення кримінальних правопорушень та уникнення реалізації реальних та потенційних загроз. Навіть такі представники утилітарної теорії, як Дж. Бентам, також підтримували цю теорію, оскільки вона сприяла запобіганню вчиненню кримінальних правопорушень [11].

Превентивну теорію можна пояснити в контексті позбавлення волі як відмежування правопорушників від суспільства, тим самим запобігаючи будь-яким подальшим кримінальним правопорушенням з боку таких осіб, так і ввівши для правопорушника певні обмеження, які завадили б йому вчинити будь-яке кримінальне правопорушення у майбутньому. Прихильники цієї теорії також можуть прийняти смертну кару як частину цієї теорії. Тому можна стверджувати, що превентивна теорія хоч і спрямована на запобігання злочинності в майбутньому, все ще має деякі аспекти, які оскаржують кримінологи. Мова йде про доволі строгі методи покарання. В цьому разі головна проблема полягає в тому, що в рамках теорії робиться акцент на правопорушниках як жорстоких особах, а не зміні людини в кращий бік.

Реформаторська теорія *(Reformative Theory)* є продуктом нової історії – історії про поступове оновлення людини, її еволюційну регенерацію, перехід від одного стану до іншого. Наголос робиться на зміні (оновленні) правопорушника і початку нового життя. Ключові ідеї

теорії базуються на принципі реформування та зміни правопорушників через індивідуальне ставлення до них. Ця теорія не вважає правопорушників нелюдами, але вказує на мінливий характер сучасного суспільства, в якому наразі не існує стійкої теорії, яка б запобігла вчиненню подальших кримінальних правопорушень.

Реформаторські методи дуже подібні до методів стримування. Реформа в сенсі стримування передбачає, що, будучи покараним, винуватець визнає свою провину і намагатиметься змінитися. Формальне і виразно емоційне засудження з боку громадськості, яка є причетною до покарання, вважалося важливим способом доведення цього визнання.

Мало хто у суспільстві вважає, що всі винуватці хворі і мають бути «вилікувані», але більшість кримінологів вважать покарання засобом виховання правопорушників. Це ідеальний варіант, і саме тому ця теорія вважається найпопулярнішою за останні кілька років. Однак є підстави вважати, що ця теорія може втрачати актуальність за умови, що у разі істотного впливу громадської думки на кримінальну політику, в майбутньому більший інтерес може проявитися до застосування помсти.

Ця теорія має на меті реабілітувати правопорушника за нормами суспільства, зробити його законослухняним членом. Вона засуджує всілякі тілесні покарання і спрямована таким чином трансформувати права правопорушників, щоб ув’язнені у пенітенціарних установах могли вести нормальне життя як звичайні громадяни.

Реформування, як правило, здійснюється або через випробувальний термін, або умовно-дострокове звільнення як заходи з реформування правопорушників. Також передбачено ізоляцію правопорушників від суспільства як спробу реформувати їх та не допустити соціального упередження (остракізму).

Таким чином, кожна з розглянутих теорій має свої переваги і недоліки, важлива по своєму та не може бути проігнорована, чи відкинена. Хоча деякі теорії, такі як реформаторська та профілактична, засновані на гуманних заходах покарання, пропонують слабкі заходи щодо злісних правопорушників. Такі покарання, як помста і стримування шляхом застосування страху як інструменту для зниження кількості вчинених кримінальних правопорушень певною мірою допомагають контролювати правопорушників [16].

Відомо, що істина відрізняється від припущень, як і реалізація цих теорій на практиці. В'язниці, однак, повинні бути місцем, де правопорушники мають змінитися, чого не скажеш про нинішній стан та умови функціонування цих установ. Такі факти повинні досліджувати пенологи. Крім того, методи, які використовуються для виконання покарань, не є доказом того, що правопорушники не здатні вчиняти свою протиправну діяльність навіть під час відбування покарання.

Хоч теоретично всі розглянуті вище теорії покарань можуть видатися ідеальними, якщо їх застосовувати одночасно, однак на практиці кожна з них має спірні моменти.

Еволюційно в теорії покарань відбулися певні зміни, згідно яких до причин покарання почали долучали політичні причини, державну політику і соціальні рухи. В такому циклічному процесі акцент з теорії стримування змістився в бік реформаторської теорії та теорії реабілітації. Це, в свою чергу, призвело до повернення до покарання, що ґрунтується на постулатах теорії відплати та теорії справедливої заслуги (покарання).

Список використаних джерел

1. Becker Gary S. Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*. 1968-03. T. 76, Vol. 2. Pp. 169–217.
2. Шеллинг Т. Экономический анализ и организованная преступность. *Экономическая теория преступлений и наказаний*. М., 1999. Вып. 1. С. 32–39.
3. Эрлих А. Экономика преступлений и наказаний. *Экономическая теория преступлений и наказаний*. М., 1999. Вып. 1. С. 23–26.
4. Глущенко О.О., Семеген І. Б. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія. К.: УБС НБУ, 2014. 386 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
6. Durkheim E. The Normality of Crime. The Rules of Sociological Method by Émile Durkheim. URL: https://blogs.adams.edu/stephanie-hilwig/files/2020/01/Durkheim-The-Normality-of-Crime.pdf
7. Kevin M. Carlsmith, John M. Darley, Paul H. Robinson Why Do We Punish? Deterrence and Just Deserts as Motives for Punishment. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002, Vol. 83, No. 2, 284–299.
8. Kahneman D., Schkade D., Sunstein C. Shared outrage and erratic awards: The psychology of punitive damages. *Journal of Risk and Uncertainty*. 1998. # 16. Pp. 49–86.

9. Bean P. Punishment: A Philosophical and Criminological Inquiry. Oxford, England: Martin Robertson. 1981.
10. Ethics and the Criminal Justice System. The Purpose of Criminal Punishment. URL: https://marisluste.files.wordpress.com/2010/11/5144_banks_ii_proof_ chapter_5.pdf
11. Bentham J. Principles of penal law. In John Bowring (Ed.). The Works of Jeremy Bentham. New York: Russell and Russell. P. 396.
12. Hudson B. Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory. Buckingham, England: Open University Press. 1996. Pp. 81–86.
13. Darley J. M., Sanderson C. A., LaMantia Community standards for defining attempt: Inconsistencies with the Model Penal Code. *American Behavioral Scientist*. 1996. # 39. Pp. 405–420.
14. Rossi P., Waite E., Bose C., Berk R. The seriousness of crimes: Normative structure and individual differences. *American Sociological Review*. 1974. # 39. Pp. 224–237.
15. Warr M., Meier R., Erickson M. Norms, theories of punishment, and publicly preferred penalties for crimes. *Sociological Quarterly*. 1983. # 24. Pp. 75–91.
16. Hoggard Kalyn P. On Crime, Punishment, and Reform of the Criminal Justice System. URL: http://www.fau.edu/athenenoctua/pdfs/Kalyn %20Hoggard.pdf

1.2. Тіньовий сектор економіки: сутність та вплив на економічну безпеку України

Тіньова економіка є явищем, яке присутнє в усіх світових економіках. Уже в часи Платона та Арістотеля економіка поділялася на добросовісну і недобросовісну. Такий поділ відбувався з врахуванням етичних та релігійних норм. Наступним вагомим етапом розвитку тіньової економіки у світі є піратство, яке набуло поширення у XVI-XVIII столітті в Індійському океані, Карибському морі, Середземному морі [1].

Науковий інтерес до проблеми тіньової економіки почав проявлятися в середині 70-х років. Засновником нового напрямку в науці вважається англійський соціолог Кейт Харт, який помітив факт неформальної зайнятості під час власних досліджень в кінці 60-х на початку 70-х років в м. Аккра (столиця Гани – одна з найбідніших країн Африки). Дослідник зауважив факт, що городяни «третього світу» значною мірою (або навіть в більшості) не мають ніякого відношення до офіційної економічної системі. Міська економіка відсталих країн

постала як величезне скупчення дрібних і найдрібніших майстерень, крамниць та інших «мікрофірм», що постачають жителів міст простими повсякденними товарами (їжею, одягом, транспортними послугами тощо), не проходячи жодної офіційної реєстрації, ігноруючи податкові та інші вимоги уряду до бізнесу [2].

З тих пір наукові дослідження щодо вивчення тіньової економіки набули широкого поширення.

Є багато різних визначень тіньової економіки, але вважаємо що найбільш повним є трактування, запропоноване Мочерним С. – «сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності» [3].

Вважаємо за доцільне доповнити розуміння сутності тіньової економіки через обґрунтування її структури (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структура тіньової економіки
Авторська розробка.

Проаналізуємо причини поширення тіньової економіки в Україні. Так, неефективність державного регулювання економіки є домінантною причиною і в українських реаліях відображена у відсутності взаємної довіри між бізнесом та владою. Тобто державна політика побудована таким чином, щоб сформувати привабливі умови функціонування лише

для вибраних суб'єктів господарювання, натомість всім іншим – встановлюються надмірно жорсткі умови для ведення бізнесу. Суттєвою проблемою є недосконалість інституційного та законодавчого забезпечення, недотримання законності, лобізм. Сприяє пошуку нових видів тіньової діяльності й постійні зміни законодавства у сфері регулювання підприємницької діяльності. Такі дії унеможливлюють довгострокове планування і визначення цілей на перспективу. Підприємці, які невпевнені у завтрашньому дні, намагаються знайти вихід з використанням тіньової сфери.

Наступна причина – податковий тягар. Постійні зміни у податкових ставках і умови їх сплати викликають суттєве незадоволення серед представників бізнесу. Проаналізуємо приклад сплати податків фізичною особою-підприємцем за спрощеною системою оподаткування: декларуючи відсутність доходу, особа зобов'язана сплатити єдиний соціальний внесок (станом на кінець 2020 р. – 3300 грн.). Виникає логічне запитання, якщо ФОП заплатив цей внесок, то звідки він взяв ці кошти. Це явне свідчення ведення ним тіньової діяльності. Тобто, так побудована податкова система, що вона сприяє поширенню тіньової складової у бізнесі.

Неврегульованість відносин на ринку праці, які обумовлені високим рівнем безробіття, відсутністю економічних стимулів до офіційного працевлаштування.

Проблеми у сфері грошово-кредитного регулювання формують передумови для неефективного рефінансування комерційних банків, необґрунтованих коливаннях валютного курсу, невідповідність обсягу грошової пропозиції потребам економіки.

Недосконалість формування бюджету та контролю за бюджетними видатками. За умови фіксування значної кількості порушень у цій сфері, лише окремі особи несуть відповідальність.

Проблеми у функціонуванні судової та правоохоронної систем, низький рівень довіри до них.

Незадовільний стан із боротьбою із злочинністю в Україні, в тому числі й організованою.

Поширеність корупції та відсутність політичної волі виявлення корупційних фактів на всіх рівнях.

Зважаючи на ці та ряд інших причин, можна з певністю стверджувати про негативний вплив на рівень національної безпеки України та її позиції на міжнародній арені.

Тіньова економіка розглядається як перешкода для вільної конкуренції, що зменшує потенційний ВВП країни. Необхідно розуміти два аспекти даної проблеми: з однієї сторони – зменшує потенційні фіскальні доходи і тим самим підриває здатність держави забезпечувати суспільні блага, а з іншої – забезпечує основні потреби і дає прибуток людям, особливо в бідних країнах чи для бідних верств населення в окремих країнах.

Тіньова економіка у країнах з перехідною економікою позиціонується як невід'ємна частина перехідного процесу за допомогою зняття соціальної напруженості і передбачається зменшення його розміру, оскільки умови, що сприяють його розвитку (велике безробіття, відсутність законодавчої бази, велике податкове та соціальне навантаження, бюрократія), нормалізуються і країна пристосовується до ринкової економіки.

Проблема поширення тіньової економіки в Україні обумовлена тим, що українці належать до найбідніших націй в Європі. За даними агентства *Bloomberg* [4], Україна знаходиться у ТОП-10 найбідніших країн. Так, середня пенсія в Україні становить 3000 грн. (107 дол. США), натомість у Великобританії – 2000 дол. США, у США – 1500 дол. США, у Польщі – 412 дол. США, у Росії – 160 дол. [5]. Найвищі показники рівня бідності в Україні спостерігалися у 2015-2016 рр. (рис. 1.2), починаючи з 2017 – відбулося незначне зниження, яке не призвело до суттєвого покращення у порівнянні з європейським рівнем.

Рівень безробіття в Україні один із найвищих в Європі і становив у 2019 р. 7,3 %, натомість у Чехії – 2,1 %, у Німеччині – 3,1 %, у Данії – 5,0 % [7]. Середній рівень зайнятості населення в Україні становить 52 %, тоді як у Чехії – 59,2 %, у Естонії – 61,4 %, у Швейцарії – 65 % [7].

Суттєвий негативний вплив має високий рівень інфляції в Україні (9 %) [8].

Аналіз динаміки зміни рівня Індексу економічної свободи в Україні (рис. 1.3) свідчить, що ситуація впродовж 2008-2018 не покращується. Україна за підсумками 2019 р. займає останнє 45 місце і є дер-

жавою із найгіршим показником у Європі [9]. Тобто в державі надалі спостерігаються проблеми із вільним пересуванням праці, капіталу і товарів, зокрема, це демонструється у високому рівні корупції, неефективності бюджетних витрат, проблемах у рівні свободи бізнесу, недосконалості процесу захисту прав власності, надмірна бюрократія тощо.

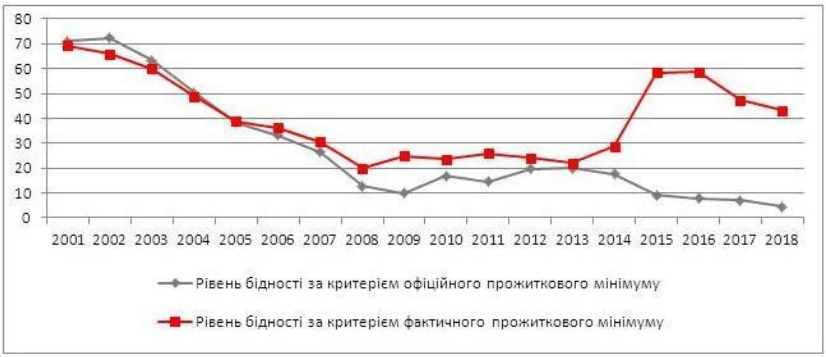

Рис. 1.2. Рівень бідності в Україні

Розраховано за: [6]

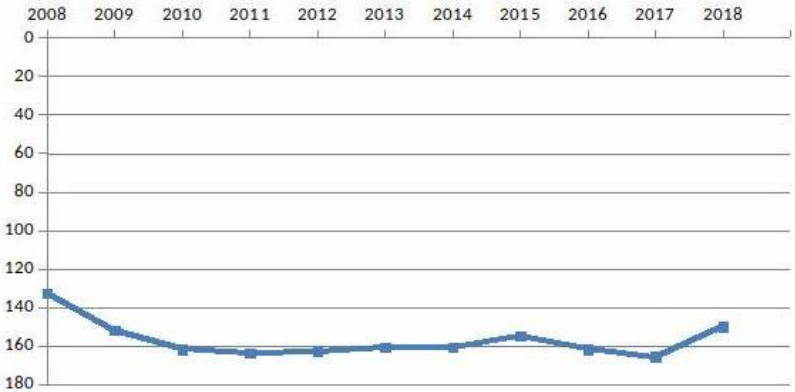

Рис. 1.3. Динаміки зміни рівня Індексу економічної свободи в Україні

Розраховано за: [9]

Динаміка інтегрального показника обсягів тіньової економіки в Україні та темпи приросту рівня реального ВВП наведена на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Динаміка інтегрального показника обсягів тіньової економіки в Україні та темпи приросту рівня реального ВВП, %
Розраховано за: [14]

За таких несприятливих макроекономічних умов населення вдається до неформальної зайнятості шляхом створення малих сімейних підприємств чи одноосібного надання послуг, виконання робіт. У даному випадку тіньова економіка є своєрідним суспільним амортизатором, який створює умови для виживання.

Процеси мегаглобалізації світових економічних відносин, фінансових, політичних та соціальних систем призводять до інтенсифікації розвитку електронних торгівельних систем, міжнародних банківських мереж, зростання швидкості здійснення транзакцій. Поряд із цим, загострюється проблема детінізації світових торгівельних та фінансових потоків, глобальних ринків капіталів, тіньової зайнятості, легалізації доходів та нелегальної імміграції, яку вони породжують. З огляду на такі загрози та небезпеки, які спричинені нестабільністю світової економіки, чинниками, на які спрямовані зусилля сфери функціонування та

гарантування процесу протидії дестабілізуючим факторам є сам процес забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях [10].

Процеси трансформації економіки України зумовили послаблення регулюючого пливу держави на стан ринку праці в державі. Структурна перебудова підсилила та активізувала втрату довіри населення до системи державних органів влади. У цей момент виокремилися такі проблеми соціально-економічного характеру як тінізація та криміналізація економіки, трудова міграція, тіньова зайнятість та ухилення від сплати податків, які сприяли «виведенню» до офшорних зон значних обсягів фінансових ресурсів. Згідно даних [11] лише за період з 2000 р. по 2008 р. (докризовий період) відтік тіньового капіталу з України становив 82 млрд. дол. США, який можна було би використати як інвестиційні ресурси в національну економіку. Альтернативні оцінки міжнародної організації *Global Financial Integrity* засвідчують, що за період з 2004 року по 2013 рік з України виведено без сплати податків 116 млрд. дол. США (в середньому 9,4 % ВВП щорічно) [12].

Виходячи із визначення тіньової економіки як господарської діяльності, з якої не сплачуються податки, то тінізація економічних процесів (в тому числі й трудової зайнятості) являється реакцією на надмірний податковий тиск, і, як наслідок, провокує суб’єктів господарювання до ухилення від сплати податків.

Найпоширенішими методами ухилення від сплати податків в Україні є:

– розкрадання ПДВ;
– контрабанда;
– контрафакт;
– виведення капіталу в «офшорні» зони;
– приховування обсягів продажу;
– зловживання податковими пільгами та преференціями;
– неофіційне підприємництво та незареєстрована індивідуальна економічна діяльність [13].

Наслідки, спричинені порушенням трудового та податкового законодавства, на сучасному етапі надзвичайно масштабні. Вони впливають на рівень соціально-економічного розвитку країни та добробут населення. Держава продовжує діяльність щодо усунення адмі-

ністративно-регуляторних бар'єрів, активізації експортної діяльності, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, що, своєю чергою, дозволяє залучити додаткові фінансові ресурси до державного бюджету та вплинути на економічні й соціальні процеси. Розбалансування дохідної та видаткової частин бюджету, його дефіцит, профіцит пропозиції робочої сили над її попитом зумовлюють виникнення низки проблем соціально-економічного характеру, знижують рівень соціального захисту та рівень і якість життя населення, водночас, підвищується рівень соціального напруження суспільства.

Варто зауважити, що зайняті в тіньовому секторі економіки зустрічають спротив в усіх інших груп економічно активного населення й суспільства та розбалансовують ринок праці України. Крім того, працюючі у нелегальному секторі позбавлені права отримання соціальних гарантій.

Динаміка чисельності населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, 2001 – 2018 рр. наведена на рис. 1.5 і свідчить, що показники у 2018 р. є значно вищими, ніж у 2008р. Така тенденція негативно впливає як на соціальну сферу, так і на економіку.

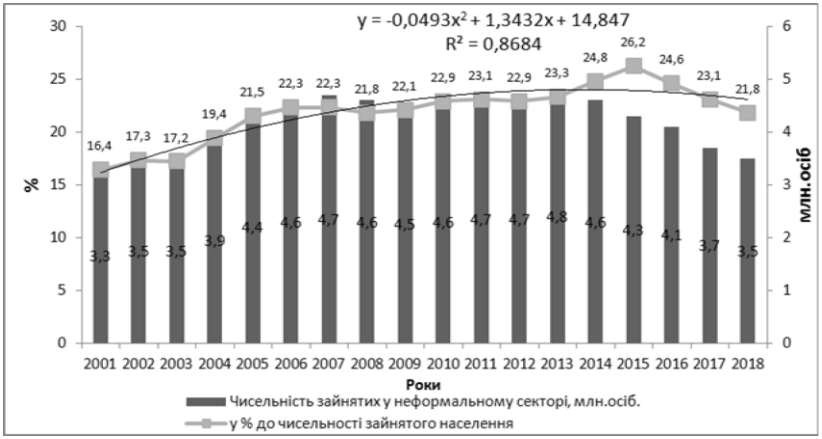

Рис. 1.5. Динаміка чисельності населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, 2001 – 2018 рр.
Авторська розробка

Глобалізаційні процеси, які чинять вплив на економіку країни та на показника її соціально-економічного розвитку, прискорюють темпи науково-технологічного та інноваційного прогресу і вимагають вкладення інвестицій на впровадження інновацій для підвищення ефективності діяльності національного господарства та окремих його галузей [15].

У країні, під впливом зазначених чинників та дестабілізуючих факторів, загострюються проблеми бідності, безробіття, соціальної нерівності, підвищення рівня злочинності в суспільстві та корумпованості усіх гілок влади [16]. Населення змушене виїжджати у пошуках працевлаштування за межі кордону України. Інтеграція до світового економічного простору провокує виникнення такої масштабної проблеми для економіки України як тіньова міграція. Зазначимо, що кожного року трудові мігранти переказують в країну від 6 до 11 млрд дол. США (рис. 1.6). За прогнозними оцінками НБУ [17] в умовах 2019 року сума грошових переказів зросте до 12,2 млрд дол. США.

Рис. 1.6. Динаміка обсягів грошових переказів трудових мігрантів в Україну, 2013 – 2019 рр. (2019 р. – прогнозні оцінки НБУ)
Аавторська розробка

Таким чином, досліджено сутність та особливості поширення тіньової економіки в Україні. Саме аналіз причин її поширення і вагомості впливу на національну економіку та рівень безпеки дозволяє усвідомити масштаби проблеми. Не можна не враховувати той факт, що Україна належить до бідних держав, а таким притаманним є викорис-

тання тіньової діяльності для забезпечення основних потреб населення. Тому, поки керівництво держави не прийме радикальних мір та не контролюватиме відповідальність за такі дії, але попередньо внесе зміни до законодавства і підвищить рівень життя населення, до тих пір не можна сподіватися на покращення ситуації.

Список використаних джерел

1. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник НАДУ*, 2015. № 3. С. 47-54.
2. История изучения неформального сектора экономики. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/854/681/1219/005.Glava_4.pdf
3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Академія, 2002. 952 с
4. Bloomberg Billionaires Index // Global Risk Briefing. February 2, 2017. URL: https://www.bloomberg.com/billionaires/2017-02-02/cya
5. Українські пенсії порівняли зі світовими. Як вижити? URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20170130-yak-vyzhyty-porivnyannya-ukrayinskyh-pensij-zi-svitovymy/
6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні" URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DI01243A.html
7. В Україні рівень безробіття один з найвищих у Європі URL: https://suspilne.media/8698-v-ukraini-riven-bezrobitta-odin-z-najvisih-u-evropi/
8. Лаптєв С.М., Алькема В.Г., Сідак В.С., Копитко М.І. *Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств*: монографія. К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. 508 с.
9. Україна в міжнародних рейтингах URL: https://uiamp.org.ua/ukrayina-v-mizhnarodnih-reytingah
10. Kopytko M., Pazieieva A., Khorosheniuk A., Matvienko M., Vinichuk M. Shadow employment in Eastern Europe: practical aspects of evaluation and counteraction. *BUSINESS: THEORY AND PRACTICE*, 2020. 20: 485–491. https://doi.org/10.3846/btp.2019.45
11. Blikhar M. M., Savchenko L. A., Komarnytska I. I., Vinichuk M. V. Strategic orientaries of legalization of the economy of Ukraine: economic and legal aspects. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*, 2019. Випуск 2 (29). С. 101 – 112. http://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i29.171850.
12. Копитко М.І., Вінічук М.В., Верескля М.Р. Економіко-математичні методи та моделі в системі зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Харків*, 2017. Вип. 2 (23). Т. 2. С. 302–312.

13. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки. Національний банк України Департамент статистики та звітності Київ, 2018. 29 с.
14. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
15. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Монографія Львів: Ахілл, 2008. 660 с.
16. Kopytko M.I. Peculiarities of shadow activities at industrial enterprises. *Actual Problems of Economics*, 2013, 147(9), pp. 102-107.
17. Офіційна веб-сторінка НБУ України. URL: http://www.bank.gov.ua.

1.3. Детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки в Україні

На сучасному етапі модернізації ринкових відносин проблема забезпечення економічної безпеки зумовлена зростанням численних загроз, провідне місце серед яких займає тіньова економіка. Загрозливі масштаби тіньової економіки притаманні усім державам світу. Згідно спостережень міжнародних експертів, близько 10-12 трл. США доданої вартості щорічно становлять світові обсяги тіньового сектора, яка не звітується суб’єктами господарювання, а розміри глобальної тінізації еквівалентні економіці США, що становить один з найбільших обсягів ВВП у світі. За сучасних умов стратегічними пріоритетами державної політики є зменшення масштабів тіньового сектора господарської діяльності. Існуючі різноманітність, складність, а іноді й суперечливість законодавчих і нормативних актів дозволяють суб’єктам господарювання обмежувати подання достовірної інформації про свою діяльність та створюють умови її тінізації, що неминуче призводить до криміналізації економіки, поширення корупційних відносин, зниження рівня інвестиційної активності, інноваційного розвитку, суттєво впливає на рівень економічної безпеки держави.

Питання тінізація економіки були об’єктом дослідження в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики внесли: В. Базилевич, О. Барановський, В. Бородюк, А. Базилюк, З. Варналій, А. Гальчинський, М. Гетьманчук, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, З. Живко, В. Засансь-

кий, Б. Кваснюк, Ю. Кіржецький, С Коваленко, Т. Ковальчук, Н. Краус, І. Мазур, В. Мандибура, В. Мунтіян, І. Ревак, О. Пасхавер, Ю. Пахомов, В. Попович, А. Чухно та ін.

Тінізація господарської діяльності за сучасних умов перетворилася у складне багатокомпонентне явище, що набуває ознак системності та вимагає визначення пріоритетних напрямів його подолання, формування ефективної державної політики в цій сфері та цивілізованого інституційного середовища. Із цих позицій визначення напрямів детінізації у системі економічної безпеки держави, а також розроблення організаційних та економічних заходів з їх реалізації.

Обґрунтованість та надійність отриманих результатів забезпечуються використанням сучасних методів дослідження, адже методичною основою роботи є сукупність методів наукового пізнання у формі загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Для досягнення поставленої мети і реалізації визначених завдань нами були використані наступні методи дослідження:

методи теоретичного узагальнення – при вивченні й систематизації розвитку наукових концепцій, законодавчих та нормативних основ з регулювання процесів легалізації економіки, визначенні напрямів та заходів детінізації економіки; *економіко-аналітичні методи, методи порівняння, групування* – при виявленні структурно-функціональних передумов, концептуальних і методичних засад детінізації економіки; *експертних оцінок* – при аналізі поточного стану тіньової економіки, а також ефективності діючих методів, механізмів її подолання.

Тінізація економічних відносин є однією з найбільш істотних перешкод щодо забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку, підвищення добробуту, рівня і якості життя населення та зміцнення національної безпеки держави.

Поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики, ускладнення, а підчас – й унеможливлення регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Це зумовлює необхідність звернення органів виконавчої влади до адміністративних інструментів регулювання, що, у свою чергу, складає

підґрунтя для поширення корупції, а також гальмує процес розвитку ринкової економіки України, перешкоджає просуванню до членства у міжнародних організаціях.

Зростання обсягів та розширення меж тіньової економічної діяльності зумовлює об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічної концепції щодо практичної реалізації шляхів і способів детінізації економіки.

Від самого початку перехідного періоду Україна в числі інших країн світу зіткнулася з проблемою тіньової економіки – неконтрольованого суспільством виробництва, розподілу, обміну та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг, прихованих від органів державного управління та громадськості, соціально-економічних відносин між окремими громадянами і соціальними групами [9].

Тіньова економіка, як зазначає В. Попович, це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали мати споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу у всіх сферах цивільно-правових, організаційно регулятивних і суспільно-економічних відносин [9].

На даному етапі розвитку, економіка потребує легалізації тіньових капіталів та механізмів їх виникнення. Адже без цього неможливо досягти стратегічної мети розбудови відкритої конкурентоспроможної економіки та забезпечити входження нашої держави до ЄС.

Тінізація економічних відносин має специфічний вплив на економіку України. Зовнішні кризові явища швидко призводять до масштабного вилучення фінансових активів з офіційної економіки, що поглиблює її кризовий стан. У контексті ризиків розбалансованості світової економіки та загроз чергової економічної кризи руйнування механізмів та інструментів тінізації економічної діяльності є передумовою забезпечення стійкості економіки до кризових явищ. За таких умов важелі регулювання економіки втрачають дієвість, що загрожує результативності реалізації реформ [8].

Відсутність легальних оборотних коштів робить неможливими активну інноваційну діяльність і технічне переоснащення українських

підприємств новітнім устаткуванням. За таких умов, при збереженні сировинної та напівфабрикатної орієнтації національної промисловості, нові власники приватизованих підприємств ставлять собі за мету лише швидко «витягнути» побільше коштів за рахунок експортних операцій [3]. Як зазначають автори [10], тіньовий сектор поповнюється в наслідок взаємопов'язаних чинників, а саме: відсутність прозорості фінансово-господарських операцій, масовість готівкових розрахунків та недотримання вимог законодавчої і нормативно-правової бази, опір діджиталізації економіки та відмова від підключення до електронних систем платежів [10].

Останніми роками дослідження питань тіньової економіки значною мірою активізувалися, однак вони ще не стали комплексними, не вироблено дійових інструментів протидії. Отже, при заходах детінізації важливою є і роль науки, яка, на наш погляд, насамперед має сформувати як у державних органів, так і в суспільстві загалом розуміння тих негативних наслідків та загроз, які пов'язані з цим небезпечним суспільним явищем.

Схематично причини виникнення феномену «тіньової економіки» представлені на рис. 1.7, де причини виникнення згруповані за основними ознаками.

Проблеми тіньової економіки є глобально-історичним феноменом, який властивий будь-яким суспільним системам. Аналізуючи чинники зростання тінізації економіки дає нам можливість визначити узагальнений перелік причин та умов, що сприяють її зростанню в економіці України. Такими є наступні:

- ✓ відсутність економічно обґрунтованого і стабільного законодавства, яке б сприяло розвитку легального підприємництва, усуненню причин, що спонукають до правопорушень у господарській сфері; ефективної інституціональної інфраструктури, здатної гарантувати реалізацію економічних інтересів держави та її економічну безпеку; політичної волі щодо дієвої боротьби з проявами корупції, хабарництво;
- ✓ надмірний податковий тиск, що суперечить інтересам та можливостями переважної більшості фізичних та юридичних осіб, веде до ухилення від сплати податків, сприяє поширенню тіньової економіки;

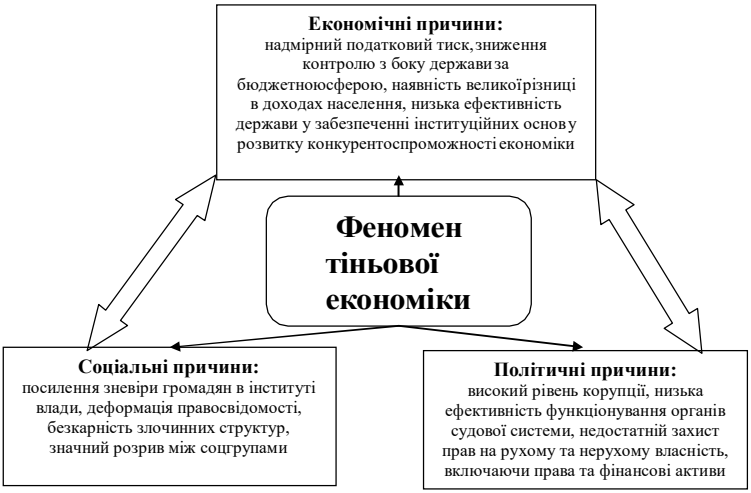

Рис. 1.7. Причини виникнення феномену «тіньової економіки»
Складено за: [1]

✓ наявність великого розриву в доходах багатих і бідних, низький життєвий рівень та низька купівельна спроможність більшості населення, що спонукає до участі в тіньовому секторі економіки;

✓ незахищеність суб'єктів господарювання від зловживань бюрократичної системи, чиновницьких утисків, корупційних вимагань тощо;

✓ безкарність злочинних структур, неефективність боротьби з проявами хабарництва, підкупу, корупції, що насамперед пов'язано з прогалинами та суперечностями у законодавстві;

✓ недосконалість: а) форм і методів діяльності правоохоронних органів, недостатня відповідальність посадових осіб за виконання покладених на них обов'язків; б) наукового й організаційно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю, відсутність глибокого аналізу форм і методів тіньової економіки, джерел її існування та здійснення;

✓ посилення зневіри громадян в інституті влади, в її здатності вирішувати соціально-економічні проблеми в інтересах держави, суспільства, а не в інтересах кланових структур;

✓ неналежна кваліфікація органів протидії тіньовому сектору економіки;

✓ відсутність мотивації праці та виконання завдань поверхнево без детального аналізу;

✓ деформація правосвідомості та моральної свідомості громадян, поширення серед молоді культу збагачення, насилля, агресивності тощо.

Відтак, небезпечні наслідки тіньових дій та циклічність тіньових процесів обумовлюють необхідність створення системи ефективної протидії тіньовим процесам як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Тіньова економіка базується на юридичній діяльності, що здійснюється за межами правового поля (рис. 1.8).

Як зазначали Ф. Шнайдер та Д. Енсте, що рушійними силами зростання і обсягів тіньової економіки перш за все є зростаюче податкове навантаження та виплати соціального страхування у поєднанні із зростанням обмежень на ринку праці, бо чим більша різниця між загальною вартістю робочої сили в офіційній економіці та доходами від роботи після оподаткування, тим більше підприємців намагаються уникнути цієї різниці та переходять у тіньовий сектор [12].

Рис. 1.8. Категорії тіньової економіки
Авторська розробка

Слід підкреслити, що зростає у тіньовому секторі частка ринку праці і до того ж незалежно чи роботодавці і працівники мають легальне

місце праці чи ні. Особливе місце в тіньовому секторі займають мігранти, які не мають права на працю, оскільки близько 30 % робітників були неформально зайняті в тісноті перед карантинної економіки. Ця цифра могла бути навіть вища, оскільки точних даних немає. Багато українських трудових мігрантів повернулися з-за кордону і в даний час є безробітними.

Несприятливі наслідки для ринку праці в Україні завдав спалах та розповсюдження COVID-19. Згідно опитування дослідницької агенції Info Sapiens, яке опитало близько 800 українців, показало, що 60 % працездатного населення заробляють менше через карантин covid-19; 16 % тимчасово втратили джерело доходу, а 38 % отримують значно меншу заробітну плату, 14 % – втратили роботу [13].

Експерти зазначають, що низка реформ, які були впроваджені урядом до кризи пандемії, фактично поглибили проблеми з якими на сьогоднішній день стикається Україна. Зокрема, відсутність раціональної кадрової політики, політики зайнятості, високим рівнем неформальної зайнятості та інші.

Можливість створення необхідних умов для подальшої безболісної легалізації тимчасових учасників «тіньового» підприємництва перш за все буде залежати від того, чи будуть спроможні владні структури відрізнити та раціонально диференціювати «тіньові» правопорушення за рівнем їх об’єктивної соціальної небезпеки та економічної шкоди, справедливо застосовуючи відповідно до вчинених правопорушень диференційовані санкції. Тобто, йдеться про тих суб’єктів «тіньової» економіки, діяльність яких не заподіяла значних збитків суспільству, на відміну від дійсно небезпечного кримінального і насильницького елемента організованої злочинності. Візьмемо, наприклад, явище рейдерства. Збиток від рейдерства багатогранний. Воно розхитує правову основу держави, яка проголосила приватну власність непорушною, виливається в остаточну «розгнузданість» судів, множить прояви корупції в правоохоронних органах, збиває підприємства з робочого ритму. Але захоплення підприємства слід відрізняти від спорідненого з ним поняття корпоративного права «поглинання або злиття підприємств» [5].

Критичність нинішньої економічної ситуації в тому, що або руйнівні процеси стануть незворотними і призведуть до втрати державності

або, в кращому разі, забезпечать Україні роль другорядної держави і сировинного придатку високорозвинутих країн, або ж вдасться зупинити негативні процеси, домогтися економічного зростання і гідного місця у світі [3].

Детінізація економіки є першопріоритетним та принципово важливим напрямком сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тонізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Адже основними чинниками тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки.

Детінізація економіки – сукупність макро– і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто зрізних причин не враховуваного у враховуваний державою економічний оборот, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [4; 11].

Враховуючи зазначене, можна констатувати, що в Україні необхідно розробити і реалізувати комплекс заходів, які сприяли б детінізації економіки, могли б нівелювати негативний вплив тіньової економіки на економічний розвиток країни.

Основними з таких заходів могли б стати такі, які передбачають розробку і реалізацію комплексу заходів, а саме:

1. Здійснення легалізації тіньових доходів, Б. Губський, зокрема, пропонує з метою прискорення легалізації «темно-сірої» економіки і переходу її суб'єктів на легальну, офіційну економіку реалізувати такі заходи [7]:

– економіко-правову інвентаризацію існуючих проявів так званих тіньових правопорушень і подальшою декриміналізацією більшості з них залежно від ступеня їх соціально-економічної небезпеки;

– пом'якшити і диференціювати штрафні санкції і покарання за несуттєві правопорушення;

– підвищити ефективність захисту прав власності та інтересів підприємців з боку державної влади, усунути існуючі дискримінаційні елементи, що на цей час мають місце у чинному законодавстві;

– суттєво спростити процедури реєстрації, звітності, врегулювання податкових і митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різноманітними комісіями та інспекціями;

– створити правове поле цивілізованих стосунків держслужбовців і підприємців, налагодити правову та організаційно-кадрову роботу з метою підвищення рівня професіоналізму та посилення відповідальності працівників державного апарату;

– створення дійсно незалежної судово-слідчої системи, яка буде в змозі доводити кримінальні справи у сфері економічної злочинності до логічного завершення [7].

2. Підвищення рівня розвитку економіки за рахунок мобілізації фінансових ресурсів держави в розвиток пріоритетних секторів промисловості, зокрема виробничої діяльності тих підприємств, які спроможні здійснювати випуск продукції, що відноситься до 6-го та 7-го технологічних укладів. Особлива увага має бути приділена розвитку підприємств машинобудівного комплексу України, адже розвиток машинобудування може стати локомотивом подальшого розвитку економіки України.

3. Зменшення банківських ставок за кредитами для кредитування промисловості з урахуванням її пріоритетності для забезпечення економічного зростання країни (для машинобудівного комплексу, будівельно-індустріального комплексу, легкої та харчової промисловості) та здешевлення послуг банківських установ.

Відтак, встановлено, що тіньова економіка в Україні перетворилася у складне багатокомпонентне явище, що набуває ознак системності та вимагає визначення пріоритетних напрямів його подолання, формування ефективної державної політики в цій сфері. Сучасні масштаби та характер розвитку тіньового сектору являють собою

значну загрозу економічній безпеці держави. Для подолання «тіньової економіки» та поліпшення соціально-економічного становища в Україні потрібно створити умови для розвитку, що має забезпечуватися сукупністю системних заходів та засобів з урахуванням сфер виникнення тіньових процесів та явищ, забезпечувати оздоровлення та зростання національної економіки й протидії відтоку капіталу, виступати передумовою забезпечення стійкості економіки до кризових явищ і загроз. Усі ці заходи сприятимуть детінізації економіки України, збільшенню інвестиційного потенціалу, позитивно вплинуть на бюджетну сферу держави та сприятимуть забезпеченню економічної безпеки держави загалом.

Список використаних джерел

1. Тенденції тіньової економіки в Україні у І кварталі 2018 року. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL: http://www.me.gov.ua/
2. Попович В. М. Теорія детінізації економіки. Ірпінь, 2001. 524 с.
3. Користін О.Є. Економічна безпека. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці України. URL: http://pidruchniki.ws/15290527/ekonomika/natsionalni_ekonomichni_interesi_zagrozi_ekonomichniy_bezpetsi_ukrayini.
4. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. К. : НІСД, 2006. 576 с.
5. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: моногр. Львів : Ліга-Прес, 2013. 170 с.
6. Тіньова економіка – основне підґрунття економічної злочинності в Україні. URL: http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiua/458-nevmersh/7571-3.html.
7. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : моногр. К.: Укрархбудінформ, 2001. 122 с.
8. Біла С. Тіньова економіка та її вплив на структурне трансформування українського виробництва. *Економіка України.* 2000. № 10. С. 54-61.
9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2019 році. Щорічне Послання ПрезидентаУкраїни до Верховної РадиУкраїнивід 17.04.2020 року № 346.
10. Варналій З.С., Живко З.Б. Детінізація економіки як чинник розвитку підприємництва. Науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень. № 4 (29), 2013. С. 29-37.
11. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. К. : Знання, 2009. С. 526–552.
12. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows. URL: https://www.imf.org/ external/pubs/ft/issues/issues30/#:~:text=the %20official %20economy.-what %20Is %20the %20Shadow %20Economy %3F,from %20monetary %20or %20barter %20transactions.
13. Info Sapiens. URL: https://sapiens.com/ua/publication-single-page?id-114

1.4. Теоретико-методологічні аспекти легалізації неформальної економіки в контексті економічної безпеки

Проблеми оцінки розмірів та впливу тіньової економіки на економічну безпеку постійно перебувають у центрі уваги урядів і вчених більшості країн світу. Поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) ключовими глобальними ризиками майбутнього десятиріччя [1]. Тіньова економіка – це настільки ж важливе, наскільки і спірне (і щодо її складу, і щодо її обсягів) питання. Тіньову економіку вивчають десятки років, намагаючись знайти способи її регулювання, але ще нікому не вдавалося знайти спосіб її викорінювання.

У Законі України [2] “Про основи національної безпеки України” у переліку реальних загроз національним інтересам і національній безпеці в економічній сфері зазначено тінізацію національної економіки. “Отже, йдеться про явище, що має глибоке підґрунтя й міцне коріння. Тому проблема детінізації є не просто актуальною, а вельми злободенною”, – стверджував ще у 2003 р. керівник групи з підготовки тематичної доповіді до Послання Президента України, відомий політик та макроекономіст Т. Ковальчук [3].

На жаль, новий Закон «Про національну безпеку України» (2018) має суттєвий перекіс у бік сфери безпеки і оборони з нехтуванням всіма іншими найважливішими сферами безпеки (економічна, соціальна, екологічна), які є першорядними, а у Законі принизливо віднесені до *інших*. Головною тезою нового Закону про національну безпеку України є забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони, який є основою системи забезпечення національної безпеки – насправді він є похідною від економічної та соціальної безпеки.

Цілком очевидно, що тіньова економічна діяльність значно знижує ефективність макроекономічного регулювання, погіршує інвестиційний клімат і таким чином знижує конкурентоспроможність економіки країни. Всіх цікавить відповідь на питання: Чи може стати тіньова економіка потужним резервом для модернізації та економічного

зростання? На цей рахунок є абсолютно різні думки. Також виникає питання: чи можна взагалі оцінювати економіку України без урахування її тіньової складової? "…Не враховуючи цей феномен, визнаємо, що не знаємо, як виглядає українська економіка загалом і який фактичний рівень споживання наших громадян…" [4]. Разом з тим, кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює розробку стратегій розвитку країни до *n*-го року, не враховуючі в повній мирі тіньові аспекти економіки та її вплив на економічну безпеку. Як правило, такі стратегії мало відповідають реальній дійсності.

За дослідженням І. Мазур [5] тіньова економіка в Україні набула такого розвитку і поширення, що в поєднанні із загальною криміналізацією суспільства почала загрожувати не лише економічній, але і національній безпеці. Тому в першу чергу слід відзначити, що аналіз соціально-економічного стану, рівня економічної безпеки країни, регіонів або видів економічної діяльності та розробка стратегій їх розвитку неможливі без урахування тіньової економічної діяльності. У зв'язку з цим заходи щодо легалізації економіки набувають особливої актуальності. Високий рівень тіньової економіки відчутно впливає на соціальний розвиток, тому детінізація економіки є найбільш пріоритетним завданням уряду кожної країни.

Теоретико-методологічні аспекти проблеми легалізації економіки в контексті економічної безпеки досліджують як західні вчені (П. Гутманн, Є. Фейг, Д. Блейдс, Я. Арвай, Б. Даллаго), так і вітчизняні (З. Варналій, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мунтіян, В. Предборський) та ін.

Праці З. Варналія присвячені визначенню сутності та структури тіньової економіки. Вчений аналізує основні чинники та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні; висвітлює особливості тінізації окремих секторів економіки країни, проблеми і шляхи легалізації малого та середнього підприємництва; визначає сутність і стратегічні пріоритети детінізації української економіки; досліджує діяльність органів влади щодо детінізації економіки та визначає першочергові завдання державної політики у даній сфері. За результатами досліджень З. Варналій стверджує, що «…Детінізація економіки є першопріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалу-

женість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави» [6].

І. Мазур висвітлює теоретико-методологічні основи дослідження тіньової економіки, її сутність і структуру, аналізує основні причини та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні, загальні та специфічні її особливості у трансформаційних системах, проблеми «втечі» капіталу за умов глобалізації, особливості корупції та шляхи її подолання, а також вплив розвитку ринкового механізму, роль держави в детінізації економіки. На думку І. Мазур, "…детінізація економіки – створення такого інституційного середовища в країні, де тіньова економіка стала б економічно невигідною. Інституційні перетворення мають здійснюватися шляхом максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання у сприятливих для легальної економічної діяльності умовах" [5, с. 82]. Однак таке м'яке та демократичне формулювання детінізації може спрацювати тільки в розвинутих країнах, де верховенство права є нормою життя та існує величезна довіра до всіх гілок державної влади.

В. Предборський досліджує економічні проблеми виникнення явища "тіньова економіка" як однієї з найбільш небезпечних загроз економічній безпеці держави та її розвитку за умов нагромадження кризового потенціалу сучасних трансформаційних процесів, механізмів функціонування такої економіки та обмеження, пропонує основні шляхи розбудови ефективної форми держави як основи забезпечення вирішення протиріч трансформаційних процесів і детінізації економіки [6].

Т. Ковальчук [7] з приводу занадто ліберальних заходів детінізації висловлює таку думку: "Повної сплати податків уникають не тому, що вони надмірні й непосильні (податкові ставки в Україні не вищі, ніж у країнах, де рівень тінізації значно нижчий), а головним чином тому, що це стало звичною і, як правило, безкарною практикою. Податкове поле регулюється не законами, а в "ручному режимі", тобто "телефонним правом". Отже, зниження податкових ставок не приведе до суттєвого зниження рівня тінізації, зате зменшення можливостей бюджету приведе до нового імпульсу тіньової активності".

Віддаючи належне виконаним дослідженням, можна відмітити, що спільною рисою, яка об'єднує ці дослідження, є обговорення проб-

лем детінізації на теоретичному, якісному рівні без визначення кількісних оцінок пропонованих методів детінізації, а також того, який кількісний вплив мають ці методи на макропоказники, рівень соціального розвитку і, як наслідок, на економічну безпеку держави.

Отже, результати досліджень відомих вчених щодо вивчення тіньовій економіки дозволяють зробити важливий висновок: важелі детінізації економіки мають політичний та економічний зміст. Політичний, на думку Т. Ковальчука та А. Гальчинського, полягає у відокремленні влади від власності. Так само дієздатним буде відокремлення чиновницького апарату від прийняття суб'єктивних рішень через тотальну автоматизацію документообігу, отримання дозволів, ліцензій та інших документів / смарт-спеціалізацію / цифровізацію взаємовідносин / та насамкінець – поступове впровадження систем штучного інтелекту при виконанні функцій виконавчої влади. Можна почути думки деяких посадовців щодо турботи за звільнених чиновників та збільшення безробіття завдяки цьому. Тому економічний зміст розглянемо більш детально.

Не викликає сумнівів, що тіньова економіка має як позитивний, так і негативний вплив на економіку. Отже, "... з одного боку, тіньова економіка – наслідок і головний економічний базис корупції, з іншого – деякій компенсатор економічних і фінансових шоків, особливо для малого і середнього бізнесу" [8], для яких вона слугує рятувальним колом для виживання.

Усвідомлюючи важливість питання легалізації неформальної економіки, кожен новий уряд, що приходить до влади, ініціює програму детінізації, покладаючи великі надії, але марно, з одного боку, через недосконале знання щодо механізмів існування тіньової економіки, з іншого – через занадто ліберальні заходи детінізації. Отже, "Тіньова економіка використовує такі витончені методи ухилення від оподаткування, що виміряти її вибірковими обстеженнями, опитуваннями або з використанням бланків статистичної звітності просто неможливо. У кращому випадку, лише її частину" [9, с. 24].

В Україні на офіційному рівні розрахунками обсягів тіньової економіки займається Держстат України [10] та Мінекономрозвитку [11]. Використовувані для оцінення масштабів тіньової економіки методи можна умовно розділити на такі групи: евристичні, непрямі,

структурні, спеціальні. Відповідно до цієї класифікації згаданими установами використовуються наступні методи: “Витрати населення – роздрібний товарообіг”, фінансовий, монетарний, електричний метод, метод збитковості та метод статистичного спостереження. Відмінною рисою розглянутих методів оцінки масштабу тіньової економіки є те, що вони приблизно визначають відносні зміни тіньової економіки і досить приблизно − її абсолютні розміри. Прийняті припущення обумовлюють значну похибку. Оцінки тіньової економіки, засновані на регресійних залежностях, у яких деякі коефіцієнти не витримують перевірки на 5 %-й рівень статистичної значимості, також практично неприйнятні. Спроби зміни в монетарних методах базового періоду, де припускається відсутність тіньової економіки, призводять до істотних змін результатів оцінок, що підриває довіру до таких методів. Опитування населення й експертні оцінки повні суб'єктивізму і не в змозі відобразити реальну дійсність.

Не можна також не погодитись з тим, що тіньова та офіційна економіки не існують як дві паралельні реальності, тобто існує частина тіньового ВВП, яка є додатком до офіційного, а також офіційний ВВП включає деяку частину ВВП, яка створена тіньовою економічною діяльністю [12]. Єдиним методом, що здатний розраховувати ці частини ВВП, є метод “соціальної справедливості”, за яким запропонована інтерпретація показника тіньової економіки, констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) – перша, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання (зовнішня частина); друга – створена тіньовою оплатою праці та через мультиплікатор споживання є частиною офіційного ВВП [9].

Ідея методу оцінки тіньового ВВП полягає в тому, що в економіці існує деяке оптимальне співвідношення між коефіцієнтами еластичності макрофакторів виробничої функції Кобба–Дугласа – працею та капіталом, які визначають розподіл доходів, що підкоряється закономірності ряду чисел Фібоначчі (0,382 – при затратах праці; 0,618 – при затратах капіталу). Відхилення від цього співвідношення визначає обсяги тіньової економіки. Розрахунки відомого дослідника тіньової економіки у Європі Ф. Шнайдера за період 2003-2010 р. та дані Євростату щодо частки оплати праці у випуску підтверджують гіпотезу про існування

оберненої залежності між часткою оплати праці у випуску (коефіцієнтом еластичності при затратах праці (рис. 1.9) та рівнем тінізації економіки [13, с.110-112].

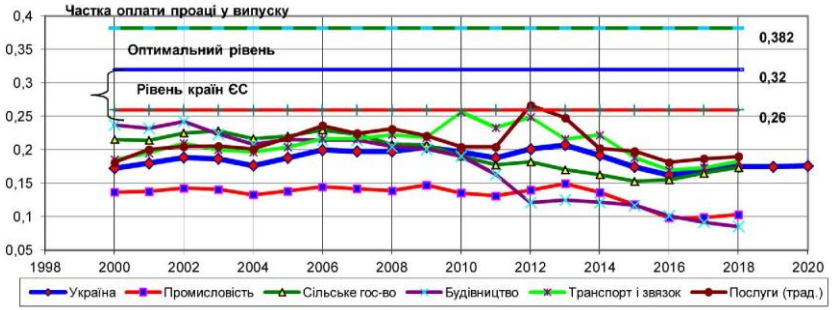

Рис. 1.9. Динаміка частки оплати праці у випуску в Україні та основних ВЕД

Як слідує з розрахунків, частка оплати праці у випуску в Україні та основних видах економічної діяльності (ВЕД) значно відстає від рівня економічно розвинених країн, як в цілому по країні, так і за окремими видами економічної діяльності, що обумовлює високий рівень тінізації ВЕД (рис. 1.10), України та промислових областей (на прикладі Придніпровського економічного району) (рис. 1.11).

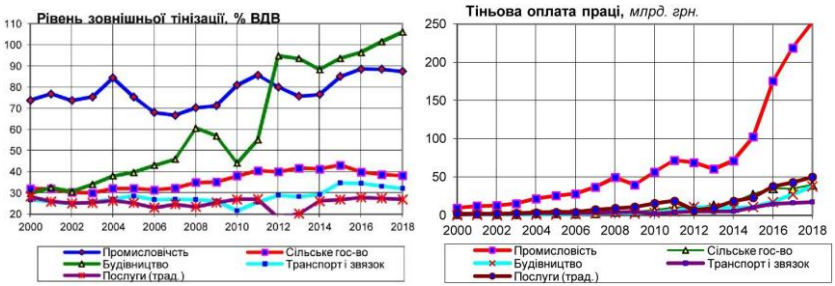

а *б*

Рис. 1.10. Динаміка оцінки рівнів зовнішньої тінізації України та основних ВЕД (а), та відповідно обсягів тіньової оплати праці (б)

Проведені розрахунки дозволяють стверджувати, що “лідерами” тінізації економіки є промисловість та будівництво. Аналогічний вис-

новок зроблений Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій [14]: “Незвичайним є те, що Держкомстат приписує більше ніж три четверті створеної в тіньовій економіці доданої вартості домогосподарствам і лише одну частину – нефінансовим корпораціям. Український стереотип говорить про протилежне: специфіка тіньової економіки в Україні в тому, що вона зосереджена на великих підприємствах, включаючи великі державні підприємства”.

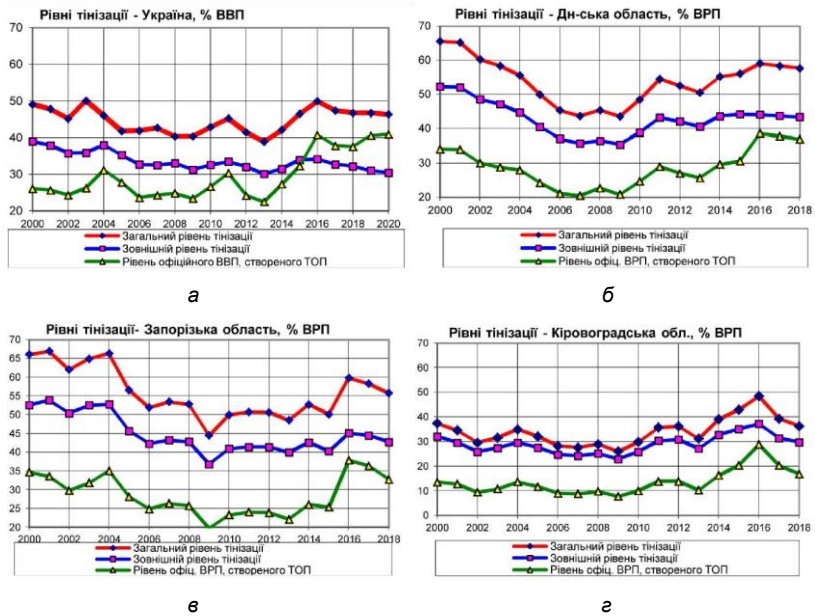

Рис. 1.11. Фактичні рівні тінізації України (а), Дніпропетровської(б), Запорізької(в) та Кіровоградської(г) областей: загальний, до сплати тіньових заробітних плат (червона крива); зовнішній рівень тінізації після сплати тіньових заробітних плат (синя крива); рівень офіційного ВРП, створеного тіньовою оплатою праці (зеленакрива)

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [15] єдиним індикатором впливу тіньової економіки на економічну безпеку є рівень тінізації економіки. Насправді, цей вплив є значно ширшим та за допомогою моделі загальної макроекономічної рівноваги “Альфа” [16] дозволяє враховувати вплив

наступних тіньових індикаторів, без урахування яких визначення стану економічної безпеки не буде відповідати реальній дійсності, а саме, рівнів: тіньового ВВП (ВДВ,ВРП), що є додатком до офіційного; офіційного ВВП, створеного тіньовою оплатою праці; тіньової заробітної плати; тіньової зайнятості; тіньової оплати праці; тіньового завантаження капіталу; тіньового проміжного споживання; втрат тіньових доходів зведеного бюджету; тіньового енергоспоживання; тіньового чистого експорту(тіньові операції на таможні на регіональному рівні).

З відомої макроекономічної тотожності випливає, що *випуск* (*V*) *дорівнює сумі проміжного споживання* (ПС) *та ВВП*. Тобто кожного року випуск в економіці зумовлений існуючими фінансовими, матеріальними, енергетичними та людськими ресурсами та дорівнює двом своїм складовим: проміжному споживанню і ВВП. Якщо обсяги проміжного споживання штучно збільшуються, то це автоматично зменшує величину ВВП.

Власники великих підприємств (переважно промислових та будівельних), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати через "*фирми-прокладки*", а також використовуючи інші механізми, домагаються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції (рис. 1.12).

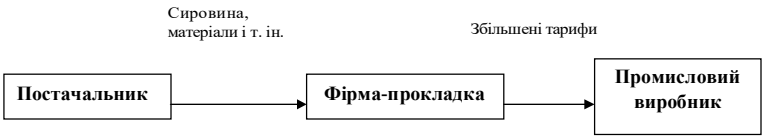

Рис. 1.12. Функціональна схема збільшення собівартості виробництва

І тут виникає негативний кумулятивний ефект – дуті тарифи підвищують собівартість всіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому, висмоктуючи кошти, які могли б піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення і інвестиції в економіку, які так необхідні Україні.

Потім різними схемами ці кошти виводяться з країни в офшори або переводяться в готівку, у тому числі через експортно-імпортні операції: заниження цін при експорті та завищення цін при імпорті через власні офшорні фірми-прокладки. Ці гроші не беруть участі у створенні ВВП, а складають тіньовий ВВП, який не може бути оціненим Держкомстатом України та є тіньовим додатком до офіційного ВВП.

Значно менша частина цих коштів направляється на заробітну плату "*у конвертах*" та через мультиплікатор споживання створює частину офіційного ВВП завдяки тіньовій оплати праці (див. рис. 3). Розрахунок мультиплікатора – дуже складне завдання і можливе при наявності моделі загальної макроекономічної рівноваги на рівні країни, регіонів та видів економічної діяльності. Тому для розрахунків застосовано значення мультиплікатора споживання, обчисленого на рівні країни у 2011-2012 рр. [17] та з деяким припущенням може бути застосовано на рівні регіонів, а на рівні ВЕД потребує уточнення для кожного виду діяльності та, теоретично, для кожного року.

На превеликий жаль, такі схеми працюють в Україні на всіх рівнях у всіх сферах виробництва товарів і послуг, в результаті чого "багаті стають багатшими, а бідні – біднішими".

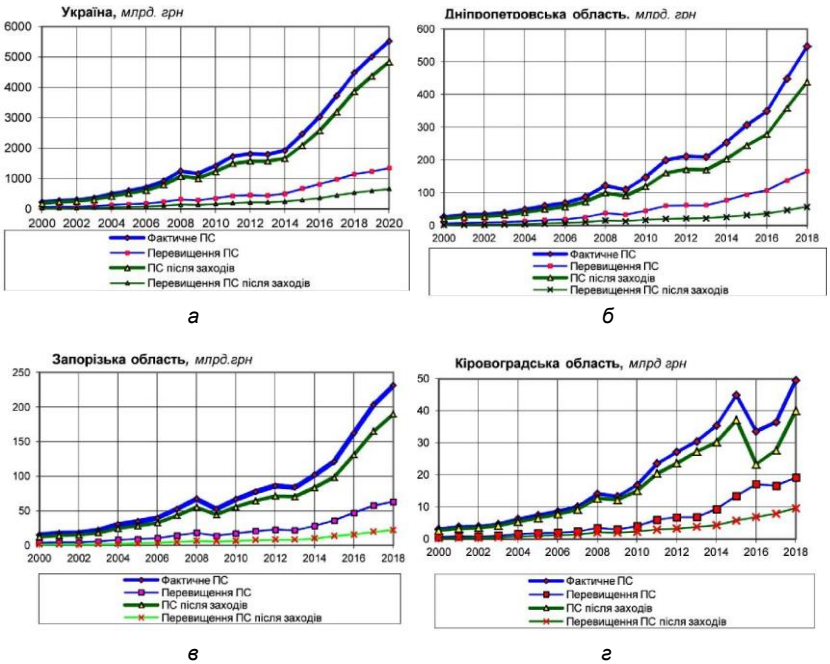

Рис. 1.13. Динаміка обсягів та перевищення проміжного споживання до і після відповідних заходів

Приклад ”Роттердам+” та “Укроборонпрому” засвідчує, що “фірми-прокладки” можуть збільшувати собівартість товарів в декілька разів (3-5). Таких “фірм-прокладок” може бути декілька. Як правило, “фірми-прокладки” створюються саме власниками великих виробництв, а “зароблені” гроші виводяться через офшори, або витрачаються на розкіш: колекції він, картин, автомобілів, літаків, човнів та інше. Якщо законодавчо заборонити підвищення ціни постачальника товару для всіх “фірм-прокладок” в ланцюги постачань не більше, наприклад, 5-10 % (не може така фірма, що немає ніяких основних засобів для перероблення продукції та створення доданої вартості, підвищувати ціну у рази), тобто забезпечити зовнішній рівень тінізації економіки на рівні до 15 % ВВП, отримаємо обсяги та перевищення проміжного споживання до і після відповідних заходів для України та областей Придніпровського економічного району (див. рис. 1.13).

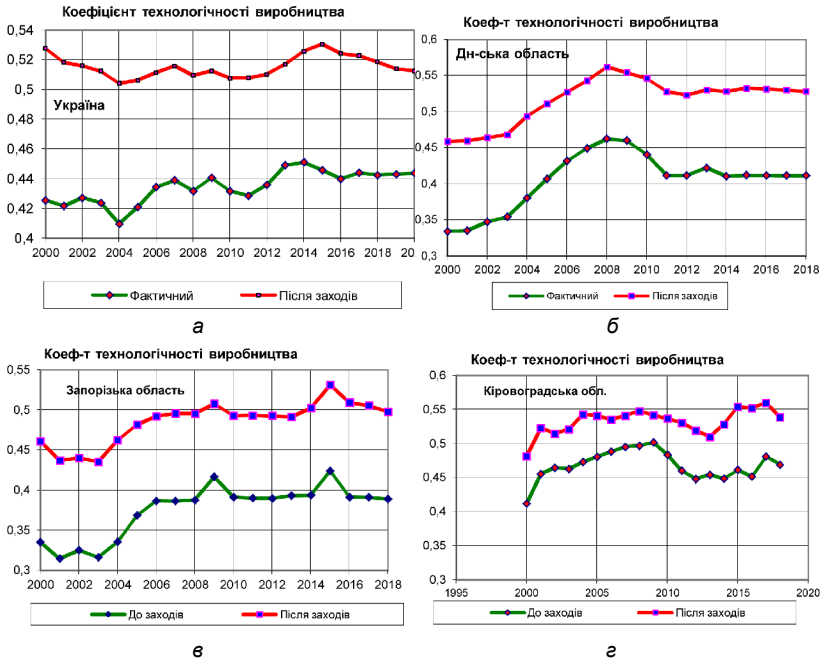

Рис. 1.14. Динаміка коефіцієнта технологічності виробництва до (зелена крива) і після (червона крива) відповідних заходів

Характерним індикатором перевищення проміжного споживання та, як наслідок, відповідного заниження офіційного ВВП (ВРП, ВДВ), є коефіцієнт технологічності виробництва (відношення ВВП до випуску), якій за існуючих реалій знаходиться у діапазоні 0,34-0,46 (див. рис. 1.14).

В той же час для економічно розвинених країн ЄС він становить 0,5-0,65, де рівень тінізації економіки не перевищує в середньому 15-20 %. Отже, різниця між фактичним перевищенням та перевищенням після відповідних заходів проміжного споживання буде визначати додатковий резерв офіційного ВВП(ВРП) (табл. 1.1), якій може бути спрямований на інвестиції, соціальне забезпечення, підвищення заробітних плат та інше.

Таблиця 1.1

Ефект від обмежень націнки фірм-прокладок по Україні та областях Придніпровського економічного району*

Рік	Фактичний ВВП, *млрд. грн*				ВВП(ВРП) після заходів, *млрд. грн*				Додатковий ВВП(ВРП), *млрд. грн*			
	Україна	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Кіровоградська обл.	Україна	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Кіровоградська обл.	Україна	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Кіровоградська обл.
2010	1079,3	116,1	42,73	15,75	1269,2	143,9	53,86	17,46	189,8	27,8	11,07	1,72
2011	1299,9	140,0	49,52	20,04	1540,2	179,6	62,61	23,11	240,2	39,6	13,09	3,07
2012	1404,7	147,9	54,83	22,05	1644,4	188,0	69,30	25,54	239,8	40,0	14,48	3,49
2013	1465,1	152,9	54,35	25,31	1686,8	192,1	67,90	28,39	221,7	39,2	13,56	3,09
2014	1586,9	176,5	65,97	28,76	1849,4	227,2	84,17	33,85	262,5	50,7	18,20	5,09
2015	1988,5	215,2	89,06	38,45	2366,2	278,0	111,5	46,15	377,6	62,8	22,50	7,71
2016	2385,4	244,5	104,3	46,02	2842,2	315,6	135,7	56,25	456,8	71,1	31,41	10,23
2017	2983,9	313,8	130,3	53,03	3513,8	404,1	168,5	61,74	529,9	90,25	38,15	8,71
2018	3558,7	382,7	147,1	64,44	4170,1	491,3	188,1	73,94	611,4	108,6	41,11	9,51

* *Розрахунки авторів*

Проведені розрахунки ілюструють розподіл тінізації економіки України, якій засвідчує лідерство зловживань переважно в промисловості та будівництві, що є наслідком штучного завищення проміжного споживання олігархами – власниками великих промислових та будівельних підприємств, наслідком чого є низька частка валової доданої вартості у випуску. Запровадження заходів законодавчого обмеження націнки фірм-прокладок приводить до значень коефіцієнта технологічності виробництва до рівня економічно розвинених країни ЄС з відповідним рівнем тінізації економіки. Загальний ефект у 2018-2019 рр. запровадження обмежень націнки по Україні складає 611,4 та 638,5 млрд. грн. відповідно, для областей Придніпровського економічного району у 2018 р.:

Дніпропетровська область – 108,6 млрд. грн.;

Запорізька область – 41,11 млрд. грн.;

Кіровоградська область – 9,51 млрд. грн.

Вочевидь, аналогічні розрахунки можна провести не тільки по країні, видах економічної діяльності, а і по кожному регіону та видах економічної діяльності в регіонах, що дає загальну картину обсягів резервів для модернізації економік регіонів. Отже, наслідком штучного перевищення проміжного споживання є перекручені пропорції перерозподілу доходів між працею та капіталом. Звідси принизливо низькі заробітні плати, що сприяє відтоку кадрів за кордон.

Використовуючи середнє значення частки оплати у випуску в країнах ЄС (а = 0,29), отримаємо значення середньої та мінімальної[1] заробітної плати, яка повинна була б бути в Україні, в областях Придніпровського економічного району та за основними ВЕД у 2018 р. на прикладі Дніпропетровської області (табл. 1.2).

Вочевидь, не може бути однакових заробітних плат в різних областях, так само як і по видах економічної діяльності. Отже, розмір заробітної плати залежить від обсягів випуску, що може стимулювати найманого працівника.

[1] За рекомендаціями МОП мінімальна заробітна плата повинна складати 0,5 від середньої, а в ЄС – 0,6.

Таблиця 1.2

Існуюча та прогнозована оцінка параметрів заробітної плати у 2018* р.

Країна, ВЕД	***a***	**ЗП** *існуюча, грн*	**Мін ЗП** *існуюча*	**А** (*середня в €С*)	**Розрахун– кова ЗП,** *грн*	**Мін ЗП** 0,5 від середньої	**Відставання середньої ЗП,** *разів*
Україна	0,1752	**8865**	3723	0,29	**14676**	7338	1,66
Дніпр-ська обл.	0,1446	**8862**	3723	0,29	**17778**	8889	2,00
Промис-ловість	0,0993	**10367**	3723	0,29	**30270**	15135	2,92
С. гос-ство	0,2032	**6632**	3723	0,29	**9468**	4734	1,43
Будівництво	0,1098	**7941**	3723	0,29	**21028**	10514	2,65
Тр. і зв'язок	0,2492	**9219**	3723	0,29	**10724**	5362	1,16
Послуги (трад.)	0,1745	**6290**	3723	0,29	**10452**	5226	1,66
Запорізька обл.	0,1652	**8726**	3723	0,29	**15315**	7658	1,76
Кіров-ська обл.	0,2117	**7191**	3723	0,29	**9850**	4925	1,37

* *Розрахунки авторів*

З розрахунків слідує, що, найбільше заробітна плата відстає від прогнозованої оцінки у промисловості в будівництві, послугах та сільському господарстві. Наведені дані можуть слугувати підґрунтям щодо висновків та розроблення відповідних заходів щодо їхнього регулювання. Приклад розрахунків щодо мінімальної заробітної плати за основними ВЕД показує неправомірність застосування принципу "всіх під один гребінець" (мінімалка 3723). Середня заробітна плата повинна бути різною для регіонів та видів економічної діяльності в залежності від обсягів випуску, тобто за принципом "більше виробляєш –

більше заробляєш”. Отже, для кожного регіону, виду економічної діяльності, підприємства можна розрахувати по одній формулі частку оплати праці у випуску (існуючу та стратегічну – яка повинна бути), середню заробітну плату та, відповідно, мінімальну заробітну плату. Саме через це попередні спроби детінізації виявилися марними.

Таким чином, наближення до правильного перерозподілу доходів між працею та капіталом (підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не обраховується Держстатом України, хоча б до середнього рівня економічно розвинених країн – 0,29) може привести до збереження наукових та трудових кадрів, зменшення тіньових доходів, збільшення, внутрішнього споживання, інвестицій та, як наслідок, до збільшення ВВП (ВРП, ВДВ) та відрахувань до пенсійного фонду України (ПФУ).

Отже, основними заходами щодо легалізації неформальної економіки, зокрема на ринку праці, можна вважати такі [18]:

– знищення корупції у фіскальних органах;

– зменшення та перерозподіл податкового навантаження;

– перерозподіл доходів між найманим працівником і роботодавцем через збільшення заробітної плати;

– застосування високих штрафів за недотримання чинного законодавства, розробка заходів щодо підвищення податкової моралі;

– зменшення диференціації доходів населення;

– введення податків на розкіш, прогресивного оподаткування доходів;

– підвищення мінімальних державних гарантій в оплаті праці;

– запровадження тісного зв'язку між надходженнями в ПФУ особистих пенсійних надходжень та розміром пенсії;

– запровадження системи адекватних податкових пільг підприємствам, які будуть сплачувати та підвищувати заробітну плату без звільнення працівників, і тим більшу, чим вона буде наближатися до оптимального рівня оплати праці у випуску.

Одним з дієвих економічних заходів легалізації неформальної економіки на ринку праці є перерозподіл податкового навантаження між основними «гравцями» – державою, роботодавцями і працівниками, зокрема щодо участі у формуванні фінансових ресурсів системи соціаль-

ного захисту, але за умови дотримання правил між усіма сторонами. Сьогодні в Україні більше половини від загального обсягу фінансових надходжень до цієї системи становлять внески роботодавців, ще близько 36 % надходжень – бюджетні трансферти, а внески застрахованих осіб складають лише близько 8 % [19, с.193]. Хоча частка бюджетних трансфертів у фінансових надходженнях у систему соціального захисту в Україні та країнах ЄС є майже однаковою, слід ураховувати, що прямі податки з доходів населення відіграють значно меншу роль у формуванні бюджету країни, ніж у країнах ЄС.

У 2013 році Національним інститутом стратегічних досліджень за допомогою макромоделі ”Альфа” [16] було проведено моделювання двох сценаріїв щодо перерозподілу податкового навантаження:

Оптимістичний сценарій. Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) зменшується з 37,66 до 22,46 % за рахунок зниження внеску до ПФУ з 33,2 до 18,0 %. Одночасно податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) зростає з 15,0 до 19,7 %. При цьому вважається, що рівень оплати праці у випуску буде обов’язково збільшений до мінімального рівня економічно розвинутих країн – 0,26, тобто офіційна середня заробітна плата збільшується на 28,9 % (з 3025,00 до 3900,00 грн). Оптимістичний сценарій припускає, що основні гравці виконують взяті на себе зобов’язання, а саме: держава змінює розміри ЄСВ та ПФДО, тоді як підприємство підвищує заробітну плату. Унаслідок цього відбувається часткова детінізація ВВП (з 35 до 25,8 %) і заробітної плати (з 63,5 до 47,0 %), що супроводжується зростанням ВВП на 5,8 % замість 0,2 % у 2012 р.

Песимістичний сценарій. ЄСВ і ПДФО змінюються, як і при оптимістичному сценарії, але одночасного збільшення середньої заробітної плати підприємцями не відбувається. Підставою для цього припущення є відсутність у даному контексті реальних важелів впливу на бізнес. Як наслідок, не відбувається часткової детінізації ВВП та заробітної плати, а темп приросту ВВП залишається на старому рівні.

Основними гравцями є працівники, підприємства, держава, ПФУ, три фонди загальнообов’язкового державного соціального страхування (разом «малі» фонди) та конвертаційний центр. Окремо слід зазначити, що песимістичний сценарій для підприємства значно вигідніший, ніж оптимістичний, тому запропоновані заходи детінізації потрібно затверд-

жувати на законодавчому рівні. Якщо підприємці не збільшуватимуть до визначених розмірів заробітну плату, то зменшення ЄСВ і перерозподіл ПДФО не матимуть сенсу, що насправді і відбулося згодом. Отже, за фактичними даними на кінець 2016 р., з початку якого діє знижена норма ЄСВ (до 22 %), прогнозні розрахунки у 2013 р. Підтверджуються:

рівень офіційного ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, зріс порівняно з 2015 р. з 32,3 % до 40,8 5 у 2016 р.; рівень зовнішньої тінізації – з 33,9 до 34,2 %; тіньова заробітна плата – з 4980 до 7026 грн.; тіньова зайнятість – з 4,16 до 4,47 млн. ос.; обсяг тіньової оплати праці – з 248,7 до 377,1 млрд. грн.; дефіцит пенсійного фонду – з 31,8 до 85,6 млрд. грн.;

Тобто, ніякої детінізації не відбулося! Отже, проведені розрахунки підтвердили думку Т. Ковальчука про марність зниження податків для українських олігархів. Цього зовсім недостатньо для легалізації неформальної економіки, принаймні, для українських реалій.

Розрахунок на рівні держави дає уявлення про абсолютні суми виграшів та програшів основних гравців при обов'язковому виконанні правил всіма зацікавленими сторонами щодо перерозподілу податкового навантаження (табл. 1.3).

У розрахунках на рівні держави, як і на рівні підприємства, за оптимістичним сценарієм, коли всі гравці виконують свої обов'язки, всі учасники виграють, окрім ПФУ та конвертаційного центру. Але за рахунок додаткових надходжень держави втрати ПФУ перекриваються. Аналогічно за песимістичним сценарієм у програші виявляються працівники та ПФУ. Як видно з табл. 3, навіть якщо держава спрямує весь додатковий виграш на покриття програшу ПФУ, буде потрібна додаткова компенсація в розмірі 45,6 млрд. грн. Оскільки песимістичний сценарій є значно вигіднішим для підприємств, запропоновані заходи щодо зміни розміру ЄСВ та ПДФО є доцільними виключно (!) за наявності важелів впливу на приватний бізнес стосовно розміру заробітної плати.

Законодавче підвищення частки оплати праці у випуску до середнього рівня розвинених країн ЄС та, відповідно, заробітної плати за рахунок зовнішньої частини тіньового ВВП (завдяки штучного збільшення проміжного споживання через фирми-прокладки), буде автоматично змушувати олігархів зменшувати тіньову частину оплати праці.

Таблиця 1.3

Структура доходів основних гравців унаслідок реалізації заходів щодо часткової детінізації заробітної плати у 2012 р. (рівень держави) *

млрд. грн

Показник	Дохід (вихідний стан)	Оптимістичний сценарій		Песимістичний сценарій	
		дохід	зміна (2-1)	дохід	зміна (4-1)
	1	2	3	4	5
Сумарний дохід платників ЄСВ (офіційний + тіньовий)	796,5	869,6	73,1	772,1	-24,4
Сумарний прибуток підприємств	306,10	336,6	30,5	376,1	70,0
Дохід держави (ППП та ПДФО)	132,40	191,9	59,5	169,2	36,8
Дохід ПФУ	190,80	139,8	-51,0	108,4	-82,4
Дохід «малих» фондів	32,85	42,3	9,5	32,85	0,00
Дохід конвертаційного центру	28,2	26,3	-1,91	28,87	0,00

* *Розрахунки авторів*

Отже, необхідно боротися не з тіньовою частиною офіційного ВВП, яка є «рятувальним колом» для бідної частини працюючого населення, а з його зовнішньою неврахованою частиною, що привласнюється роботодавцями великих підприємств через «дуті» тарифи, тіньові схеми на митницях, експортно-імпортні операції, тіньове завантаження капіталу, тіньове енергоспоживання, корупційні витрати, незаконне виведення капіталу та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що безкарна звичка отримання тіньових доходів перекреслює всі заходи щодо легалізації економіки. Тому, без знищення корупції та суттєвого зменшення тіньової економіки всі зусилля та прагнення до економічного зростання, зміцнення

економічної безпеки виявлються марними. Як загалом по Україні, за всіма видами економічної діяльності та за всіма регіонами за останні 7 років спостерігається висхідна динаміка рівня тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати. За всі роки існування незалежної України рівень соціальної безпеки ніколи не підвищувався навіть до нижнього порогового значення, а постійно перебуває у критичній зоні, яка є останньою межею перед руйнуванням економічної системи [20, с. 14].

Це свідчить про невдалу політику щодо оплати праці зі всіма негативними наслідками, такими, як відтік наукових та трудових кадрів, зменшення надходжень до всіх державних фондів і збільшення дефіциту ПФУ та бюджетів усіх рівнів.

Виконання запропонованих заходів легалізації економіки дозволить забезпечити не “догоняючу”, а випереджальну, інноваційну стратегію розвитку, гідний рівень життя населення, високий рівень конкурентоспроможності та, як наслідок, відновлення довіри до всіх гилок державної влади,

Цілком очевидно, що якщо виконати таке надскладне завдання, то Україні будуть не потрібні кредити МВФ, вона може стати найбільш розвинутою країною в ЄС.

Висновки. Оскільки сьогодні зростає необхідність вживання комплексу заходів, спрямованих на забезпечення протидії тінізації та криміналізації економіки, великого значення при оцінюванні рівня економічної безпеки набуває врахування тіньових аспектів економічної діяльності, без яких ця оцінка стає невідповідною реальній економіці. Запропонований метод оцінки тіньової економічної діяльності (метод «соціальної справедливості») передбачає застосування транспарентно-продуктового принципу справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП. Метод базується на моделі макроекономічної рівноваги «Альфа», яка визначається взаємодією функцій сукупного попиту Q^D_t (номінальний ВВП) та сукупної пропозиції Q^S_t (реальний ВВП), характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівнях країни, видів діяльності та регіонів, а також уперше дозволяє виокремити зовнішню тіньову частину ВВП та внутрішню частину офіційного ВВП, створену тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання.

Використовуваний метод оцінки тіньової економічної діяльності (метод «соціальної справедливості») охоплює саме тіньову (неофіційну) економіку, яка виникла в результаті штучного завищення проміжного споживання, тіньового завантаження капіталу, тіньового енергоспоживання й ухилення від сплати податків, а також неформальну (необліковану) економіку домогосподарств, яка створює частину офіційного ВВП за рахунок тіньової оплати праці.

Таким чином, запропонований метод оцінки тіньової економіки дозволяє визначати її вплив на економічну безпеку наступних показників: тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість, частину офіційного ВВП, створену тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання, тіньове завантаження капіталу, тіньове проміжне споживання, тіньові доходи зведеного бюджету (втрати), тіньове енергоспоживання, тіньовий чистий експорт, а також охоплює неофіційну та неформальну економіку. Метод «соціальної справедливості» характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівнях країни, видів економічної діяльності та регіонів, а за функціональними можливостями перевершує всі інші існуючі методи разом взяти.

Вивчення та аналіз результатів досліджень відомих вчених щодо явища тіньовій економіки дозволяють зробити важливий висновок: важелі детінізації економіки мають *політичний* та *економічний* зміст. Політичний, на думку Т. Ковальчука та А. Гальчинського, полягає у відокремленні влади від власності. В розвиток цієї тези доцільним вважається відокремлення чиновницького апарату від прийняття суб'єктивних рішень через тотальну автоматизацію документообігу, отримання дозволів, ліцензій та інших документів / смарт-спеціалізацію / цифровізацію взаємовідносин / та насамкінець – поступове впровадження систем штучного інтелекту при виконанні функцій виконавчої влади.

Для легалізації тіньової (неофіційної) економіки запропоновано інституційний захід законодавчого обмеження націнки фірм-прокладок, (наприклад, до 5-10 %) що приводить до значень коефіцієнта технологічності виробництва до рівня економічно розвинених країни ЄС з відповідним рівнем тінізації економіки. Загальний ефект у 2018-2019 рр. запровадження обмежень націнки по Україні складає 611,4 та 638,5 млрд. грн. відповідно, для областей Придніпровського економічного району у

2018 р.: Дніпропетровська область – 108,6 млрд. грн.; Запорізька область – 41,11 млрд. грн.; Кіровоградська область – 9,51 млрд. грн.

Для легалізації неформальної (необлікованої) економіки запропоновано наступні інституційні заходи:

– перерозподіл податкового навантаження між основними «гравцями» – державою, роботодавцями і працівниками, зокрема щодо участі у формуванні фінансових ресурсів системи соціального захисту, але за умови дотримання правил між усіма сторонами, що полягає у зменшенні соціального внеску (ЄСВ) за рахунок зниження видатків до Пенсійного фонду України, одночасного збільшення податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та обов'язкового підвищення рівня оплати праці у випуску, що супроводжується частковою легалізацією ВВП, заробітних плат та економічним зростанням ВВП;

– законодавче підвищення частки оплати праці у випуску до середнього рівня розвинених країн ЄС через наближення до правильного перерозподілу доходів між працею та капіталом – підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не обраховується Держстатом України (завдяки штучного збільшення проміжного споживання через фирми-прокладки), хоча б до середнього рівня економічно розвинених країн – 0,29), що буде автоматично змушувати олігархів зменшувати тіньову частину оплати праці.

На жаль, безкарна звичка отримання тіньових доходів перекреслює всі заходи щодо легалізації економіки. Тому, без знищення корупції та суттєвого зменшення тіньової економіки всі зусилля та прагнення до економічного зростання, зміцнення економічної безпеки виявляються марними. Це обумовлює негайне відновлення рівноваги між злочином та покаранням.

Список використаних джерел

1. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011. World Economic Forum. URL: http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
3. Ковальчук Т.Т. Тінізація економіки та шляхи її подолання. URL: old.niss.gov.ua/table/ ks26112003/004.htm.

4. Розенфельд А.І. Невідома Україна: досвід експрес-оцінки економіки. Дзеркало тижня. Україна. 2003. №14. 11 квітня. URL: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ nevidoma_ukrayina_dosvid_ekspresotsinki_ekonomiki.html.
5. Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №3(8). С. 76-83.
6. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія. К. : Кондор, 2005. 616 с.
7. Ковальчук Т.Т. Тінізація економіки та шляхи її подолання. URL: old.niss.gov.ua/ table/ ks26112003/004.htm.
8. Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году. URL: http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm.
9. Харазішвілі Ю.М. Світло та тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4(665). С. 22-45.
10. Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається. Держстат України URL: http://www.uazakon.com/ documents/date_er/pg_gtwxsw.htm
11. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. URL: www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834.
12. Тищук Т.А. Міф і реальність про рівень тіньової економіки в Україні. URL:http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html.
13. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації.: монографія. *НАН України, Ін-т економіки пром-сті*. Київ, 2019. 304 с.
14. Мельота І. Новий погляд на тіньову економіку України: чи її вже оцінено? *ІЕДПК, Наукові матеріали № 11*, липень 2001. 18 с.
15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Президента України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: http://search. ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ ME131588.html.
16. Харазішвілі Ю. М. Системне моделювання важелів регулювання економічного зростання: дис....д.е.н. за спец. 08.00.03 – *Економіка та управління національним господарством*. Тернопіль, ТНЕУ, 2009. 404 с.
17. Харазішвілі Ю. М. Щодо вибору точок впливу політики стимулювання економічного зростання: аналіт. Записка. *НІСД*, вересень 2011 р. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/574/.
18. Харазішвілі Ю.М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право*). К.: НАУ, 2011. № 4.Т 1. С. 171-182.
19. Харазішвілі Ю.М., Коваль О.П., Новак І.М. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. №2 (20). С. 191-200.
20. Kharazishvili, Y.; Kwilinski, A.; Grishnova, O.; Dzwigol, H. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). *Sustainability* 2020, *12*, 8953. URL: https://doi.org/10.3390/su12218953.

Розділ 2

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1. Організаційні засади легалізації діяльності малого та середнього бізнесу в Україні

Становлення вітчизняної економіки супроводжується значними труднощами, однією з яких є високий рівень тіньової економіки. Тіньова економіка нівелює заходи державної політики, знижує рівень соціального забезпечення населення, сприяє поширенню корупції. Зазначимо, що це негативне явище в тій чи іншій мірі притаманне будь-якій країні. Проте масштаби тіньової економіки в Україні не тільки впливають на обсяг та структуру ВВП, на дохідну частину бюджету, а й створюють реальну загрозу національній безпеці. Саме тому розробка заходів, що сприятимуть легалізації економіки (в т.ч. і малого та середнього бізнесу) є особливо актуальними.

Термін «легалізація» походить від лат. «legalis» і має значення «законний». Поняття «легалізація» використовується в різних значеннях. Зокрема, даний термін використовується для характеристики певних процедур – легалізація документів, легалізація доходів (перехід доходів із тіньової економіки до офіційної), легалізація грального бізнесу, програмного забезпечення і т.д. Легалізація господарської діяльності стосується саме реєстраційних процедур і є підтвердженням законності суб'єкту господарювання економічного обороту. Реєстраційні процедури у юридичній науці часто називають установчими [2]. Прикладом легалізаційних проваджень виступає державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Проте не варто ототожнювати реєстраційні процедури із легалізацією, оскільки не всі дії офіційно зареєстрованих суб'єктів є легальними, тобто законними. В межах даного дослідження легалізацію розглядатимемо як діяльність, спрямовану на «повернення» в легальний простір діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Досвід реформування вітчизняної економіки показав недієвість та низьку ефективність реформаційних заходів. Підтвердженням цього є місце України у міжнародних рейтингах. Так, за результатами 2018 р. Україна посіла 147 місце (з індексом 52,3) в рейтингу Economic Freedom Index та 76 місце (з індексом 65,7) за рейтингом Doing Business. Це є ще одним підтвердженням того, що держава не змогла сформувати сприятливих умов для розвитку підприємництва.

Локомотивом розвитку української економіки повинен стати саме малий та середній бізнес. Як показує досвід економічно розвинутих країн саме малий бізнес (в зарубіжній практиці він представлений сукупністю малих та середніх підприємств) забезпечує 2/3 робочих місць. Зокрема у Євросоюзі зареєстровано понад 20 млн. малих та середніх підприємств, сукупний оборот яких становить левову частку від загального обороту, а частка працюючих понад 70 % від всіх зайнятих осіб [3]. Стан розвитку малого бізнесу в Україні не можна вважати задовільним. Негативний вплив на розвиток малих та середніх підприємств мають значні адміністративні бар'єри, невиваженість податкової політики, недоступність кредитів, відсутність державної підтримки, відсутність інфраструктури.

Від розвитку малого та середнього бізнесу залежить економічний розвиток держави – рівень споживання населення відображає їх купівельну спроможність, а, отже, можливі прибутки для бізнесу. Тому взаємозв'язок розвитку малого та середнього бізнесу та економіки є взаємозалежними. Із врахуванням значення малого та середнього бізнесу в економічному розвитку держави, необхідно визначити особливості його діяльності в сучасних умовах (рис. 1).

Як видно з рис. 2.1, кількість зареєстрованих підприємств в Україні щорічно зменшується. Упродовж 2010-2018 рр. кількість підприємств в Україні скоротилась на 22,9 тис. од. Так, якщо у 2010 р. було зареєстровано 378,8 тис. підприємств, то у 2018 р. їх налічувалося 355,8 тис. і лише 446 з них є великими. Тобто 99,87 % підприємств відносяться до малих та середніх, з них 82 % – мікропідприємства з сукупним річним доходом до 2 млн. євро та чисельністю працюючих до 10 осіб. Основна питома вага припадає на малі підприємства, частка яких у 2018 р. становила 95,4 %. Частка середніх на великих підприємств становила відповідно – 4,5 % та 0,1 % [4].

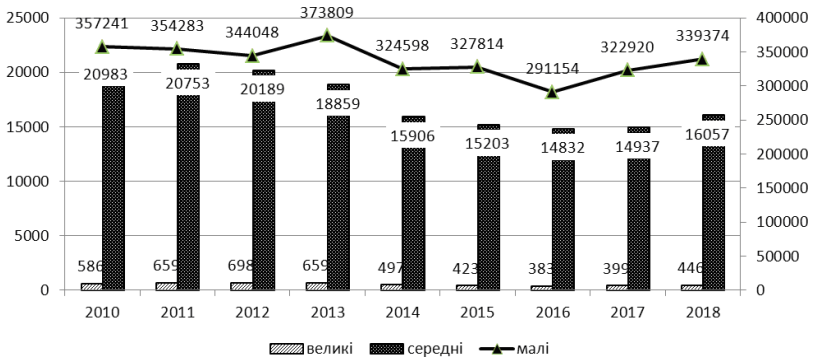

Рис. 2.1. Кількість підприємств в Україні за період 2010-2018 рр., од. [4]

Ці зміни спричинені нестабільною ситуацією в країні, зниженням платоспроможності населення, зниженням підприємницької активності, зміною обмежень для платників єдиного податку. Зменшення кількості суб'єктів господарювання може бути свідченням, в першу чергу, погіршення умов ведення бізнесу, або ж переходом їх в «тінь». Зазначимо, що міжнародний рейтинг Doing Business засвідчив покращення умов ведення бізнесу в Україні, про що свідчить підвищення її на 18 позицій (з 86 на 64 місце) в рейтингу упродовж 2016-2020 рр. Позитивні зрушення відбулися в 4 з 10 основних компонентів дослідження (реєстрації підприємства; отримання дозволу на будівництво; підключення до систем енергозабезпечення; реєстрації власності; отримання кредиту; захисту прав міноритарних інвесторів; оподаткування; міжнародної торгівлі; забезпечення виконання контрактів; вирішення проблем неплатоспроможності). Суттєве покращення позицій можна відмітити лише у двох з них – «отримання дозволу на будівництво» за яким Україна посіла 35 місце, проти 140 у рейтингу 2018 р. та за показником «оподаткування» (43 місце, проти 84) [6].

Безумовно, кількість підприємств малого та середнього бізнесу не може бути критерієм їх ефективності, оскільки кількість підприємств може бути мінімальною, а результати достатніми. Критерієм оцінки результативності діяльності оберемо обсяг реалізованої продукції (наданих послуг) та кількість створених робочих місць (рис. 2.2, рис. 2.3).

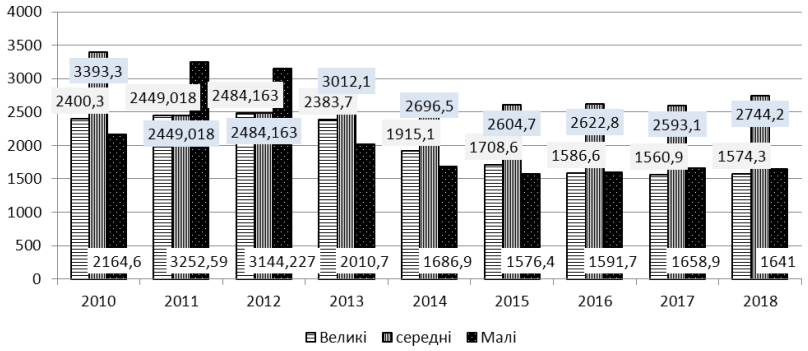

Рис. 2.2. Чисельність зайнятих осіб на підприємствах України у період 2010-2018 рр., тис. осіб [4]

Як видно з рис. 2.2, упродовж 2010-2018 рр. чисельність зайнятих осіб скоротилася на 1,9 млн. осіб. Так, якщо у 2010 р. на підприємствах України працювало 7,98 млн. осіб, то у 2018 р. лише 5,95 млн. осіб. Змінилася і структура зайнятості. Якщо у 2010 р. розподіл найнятих працівників між підприємствами становив 30,2 % на великих підприємствах, 42,6 % – середні і 27,2 % малі, то у 2018 р. розподіл виглядав так – 26,2 %; 40,6 % та 27,5 % відповідно. Тобто із 5,9 млн. осіб, зайнятих на підприємствах України у 2018 р. майже 73,6 % працювали у секторі малого та середнього бізнесу. Зазначимо, що ці дані не враховують значну частину підприємців та працівників, які працюють неофіційно. Кількість неформально зайнятого населення віком 15-70 років у 2018 році становила 3,5 млн. осіб [1]. Майже дві третини неофіційно зайнятих осіб працюють у мікропідприємництві.

Необхідно вказати, що упродовж 2010-2018 рр. кількість офіційно зайнятих осіб на підприємствах малого та середнього бізнесу скоротилася 1,2 млн. осіб очевидно, що ця статистика враховує осіб, що реально припинили діяльність, трудових мігрантів та осіб, що перейшли в «тінь». Однією з головних причин «тіньової зайнятості» є складна та невідповідна економічним реаліям податкова система і, як наслідок, спостерігаємо – приховування кількості працюючих або ж виплату «заробітної плати у конвертах».

Змінилися обсяг та структура реалізованої продукції підприємствами малого та середнього бізнесу (рис. 2.3).

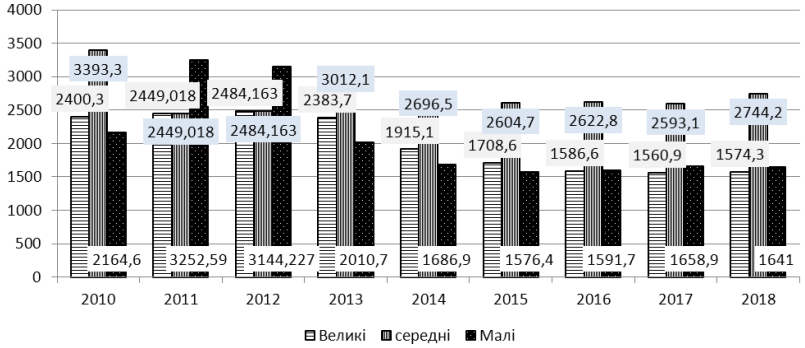

Рис. 2.3. Обсяг реалізованої продукції підприємствами України за період 2010-2018 рр., млрд. грн. [4]

Зазначимо, що обсяг реалізованої підприємствами України продукції збільшився упродовж 2010-2018 рр. на 5840 млрд. грн. Змінилася і структура виробництва продукції. Так, якщо у 2010 р. великі та середні підприємства виготовляли по 41 % всієї продукції, то у 2018 р. частка продукції, виготовленої великими підприємствами становила 38,2 %, середніми – 42,6 %, малими – 19,2 % (табл. 2.1).

Отже, підприємства малого та середнього бізнесу у 2018 р. виготовили 61,8 % продукції. Зазначимо, що великі підприємства не в змозі забезпечити споживачів всіма необхідними товарами та послугами. Окрім того є окремі галузі економіки, де 100 % товарів та послуг забезпечує сектор малого та середнього бізнесу. Так, зокрема недержавні послуги охорони здоров'я та освіти надають виключно малі та середні підприємства.

За даними таблиці 1 видно, що сектор малого та середнього бізнесу відіграє важливу роль у розвитку вітчизняної економіки, проте масштаби його розвитку є набагато меншими, аніж у країнах з розвиненою економікою. Отже, з проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

- малий та середній бізнес є найпоширенішою формою реалізації економічної діяльності громадян – 73,6 % зайнятих осіб припадає саме на цей сектор;

Таблиця 2.1

Частка великих, середніх та малих підприємства у обсязі реалізації продукції та найманих працівників у період 2010-2018 рр., % [4]

Роки	Великі підприємства			Середні підприємства			Малі підприємства		
	Кіл-сть	Зайнят.	Обсяг реаліз.	Кіл-сть	Зайнят.	Обсяг реаліз.	Кіл-сть	Зайнят.	Обсяг реаліз.
2010	0,15	30,16	41,64	5,54	42,64	41,48	94,31	27,20	16,88
2011	0,18	30,05	44,49	5,52	30,05	40,28	94,30	39,91	15,23
2012	0,19	32,18	41,90	5,53	30,62	42,10	94,28	38,76	16,00
2013	0,17	42,40	42,40	4,79	40,67	41,05	95,04	27,15	16,55
2014	0,15	30,41	41,78	4,66	42,81	41,32	95,19	26,78	16,90
2015	0,12	29,01	39,80	4,43	44,22	42,04	95,45	26,77	18,16
2016	0,13	27,35	38,34	4,84	45,21	42,78	95,03	27,44	18,88
2017	0,12	26,85	38,01	4,42	44,61	42,77	95,47	28,54	19,23
2018	0,13	26,42	38,19	4,51	46,05	42,62	95,36	27,54	19,18

- функціонування малих та середніх підприємств виконує соціальну функцію, оскільки підтримує добробут та забезпечує зайнятість значної частини населення;
- малий та середній бізнес робить вагомий вклад у розвиток вітчизняної економіки, оскільки задовольняє попит на товари та послуги масового споживання;
- розвиток малого підприємництва забезпечив послаблення удару від закриття великих підприємств, деіндустріалізації міст та селищ;
- малий та середній бізнес більш чутливий до політичних змін, змін умов господарювання та оподаткування.

Як видно із опрацьованих статистичних даних, проблеми розвитку малого та середнього бізнесу потребують негайного вирішення. Серед основних причин, які стримують розвиток малого та середнього бізнесу підприємці виокремлюють такі (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Перешкоди для розширення діяльності малих та середніх підприємств, % [5]

Як видно з рис. 2.4, основними перешкодами для ведення бізнесу підприємці визначають саме такі: несприятливі економічні умови в країні, що проявляються у високому рівні інфляції, відсутності платоспроможного попиту; чітко вираженому фіскальному характері податкової політики. Все це і створює умови для гальмування розвитку малого бізнесу.

Помітним наслідком існуючих проблем є зростання рівня тіньової економіки (рис. 2.5).

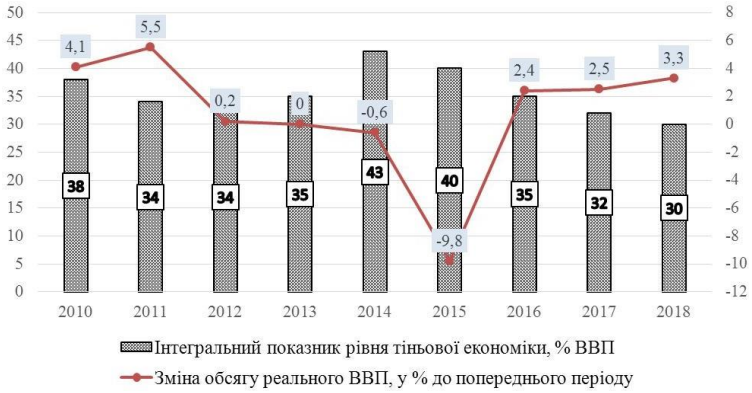

Рис. 2.5. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні, % ВВП за період 2010-2018 рр. [5]

Значну частину тіньових операцій становлять офшорні сфеми та контрабанда [8]. Тіньова діяльність малого бізнесу пов'язана із спрощеною системою оподаткування. Проте, не зважаючи на її масовість, її обсяги не перевищують десятої частини всього обсягу тіньової діяльності [8].

Особливістю тіньової діяльності в малому бізнесі в Україні є її офіційність. Так, якщо в інших країнах тіньова діяльність передбачає цілком неофіційну діяльність, то в Україні мова йде про часткове ухилення від оподаткування за допомогою спрощеної системи оподаткування. Спрощена система оподаткування – це, так званий, компромісний спосіб легалізації малого бізнесу, оскільки за даної системи оподаткування податкові платежі та адміністративний тиск зведені до мінімуму. Тому у малому бізнесі працює переважна більшість офіційно зареєстрованих підприємств та фізичних осіб-підприємців. Масовий перехід малого бізнесу у «тінь» відбувається при погіршенні умов спрощеної системи оподаткування. Тому процес детінізації економіки набуде належної результативності лише в разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною [7].

Основні заходи щодо легалізації малого та середнього бізнесу повинні бути спрямовані на:

- пожвавлення та забезпечення стабільного зростання малого та середнього бізнесу. Реалізація цих заходів передбачає створення адміністративних та законодавчих передумов розвитку малого бізнесу, що проявлятиметься у запровадженні простих, зручних, зрозумілих реєстраційних та дозвільних процедур. Це створить сприятливі умови для започаткування та провадження діяльності, а, отже, виходу з «тіні». Реалізація вказаного заходу повинна відбуватися із одночасним послабленням державного нагляду та зменшенням адміністративного тиску;
- створення сприятливого економічного клімату. Запровадження заходів задля динамічного зростання та розвитку сектору малого та середнього бізнесу передбачає послаблення умов для входження на

внутрішній ринок, зняття неринкових обмежень, що приймалися з метою підтримки великого бізнесу; створення умов вільної конкуренції та спрощення умов ведення зовнішньоекономічної діяльності;

- реформування системи оподаткування. Легалізація малого та середнього бізнесу за допомогою податків передбачає стабілізацію та спрощення податкового законодавства, послаблення податкового тиску, спрощення адміністрування податків, створення сприятливих податкових умов для розвитку вітчизняних товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Держстат назвав кількість неформально зайнятого населення. URL:https://www.rbc.ua/ukr/news/gosstat-nazval-kolichestvo-neformalno-zanyatog.
2. Кузьменко О. В. Природа реєстраційного провадження. *Вісник Академії митної служби України*. 2009. № 1. С. 81-86.
3. Малий бізнес: зарубіжний досвід. URL.: http://www.remzavod.biz/e9.html.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
5. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: http://www.me.gov.ua.
6. Рейтинг Doing Business-2020. Досягнення і проколи України. URL:https://www.unian.net/economics/finance/10735767-reyting-doing-business-2020-dostizheniya-i-prokoly-ukrainy.html.
7. Тенденції тіньової економіки в Україні. І квартал 2016 р./М-во екон. розвитку і торгівлі України. Київ. 21 с.
8. Що таке тіньова економіка і як з нею боротися. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2017/11/3/630788/.

2.2. Зміцнення економічної безпеки роздрібних торговельних підприємств у контексті легалізації їх діяльності

Процеси, що протікають в соціально-економічній сфері України у зв’язку із зміною економічної системи, її адаптацією до сучасних умов, висувають на перший план проблему економічної безпеки, у тому числі легалізації економіки та повинні зайняти ключове місце при ухваленні управлінських рішень. Економічна безпека підприємств забезпечує виконання вимог національної безпеки. Однак виконання цих вимог

можливе лише при достатній забезпеченості економічної безпеки. Разом з тим, виконання окремих вимог національної безпеки сприяє й економічній безпеці підприємств. Це пов'язано із тим, що окремі напрями різних видів безпеки мають подвійне (і навіть більше) призначення, що забезпечує тісні взаємозв'язки між ними [1, с. 259].

Легалізація господарської діяльності означає наділення суб'єкта господарювання необхідними юридичними документами, що дозволяють йому законно здійснювати господарську діяльність. Відповідно, економічна безпека торговельного підприємства у контексті легалізації його діяльності передбачає створення сукупності умов, які забезпечують належний ступінь захищеності його розвитку і функціонування при негативному впливі дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників. Процеси спрямовані на забезпечення безпеки вимагають зважених управлінських дій в різних напрямах, злагоджених за часом, тривалістю і обсягом витрат ресурсів. У зв'язку з цим, важливим є формування концептуального підходу до забезпечення економічної безпеки торговельних підприємств.

Дослідження різних аспектів економічної безпеки, у тому числі щодо забезпечення безпеки роздрібних торговельних підприємств та легалізації їх діяльності, відображено у ряді наукових праць таких дослідників, як Варналій З.С., Флейчук М.І., Апопій В.В., Живко З.Б., Бабець І.Г., Башнянин Г.І., Дем'яненко Г.С., Лігоненко Л.О., Мізюк Б.М., Мітрофанов А.А., Садеков А.А., Точилін В.О., Шуміло О.С., Футало Т.В., Хлевицька Т. Б. та ін.

Як свідчить господарська практика у ході забезпечення економічної безпеки однією із ключових проблем у даному процесі є розробка господарюючими суб'єктами такого основоположного документа, в якому були б систематизовані основні загрози і ризики; сформульовані стратегічні і оперативні завдання, визначені пріоритети у здійсненні організаційної діяльності та механізми дотримання виконавчої дисципліни у сфері безпеки; відображений вплив особливостей здійснення торговельної діяльності на можливість забезпечення безпеки; визначені завдання і способи діяльності структур, які забезпечують економічну безпеку підприємства, що відображає систему поглядів, які визначають основний напрям, стратегію і тактику реалізації бізнес-проектів та програм.

Концепцію безпеки торговельного підприємства слід розглядати в трьох аспектах: семантичному, синтаксичному і прагматичному. Визначаючи основи організаційної структури системи забезпечення безпеки, слід виходити з того, що вона повинна сприяти своєчасному виявленню і попередженню можливої дії з боку кримінальних угрупувань, комерційних об'єднань з кримінальним ухилом, конкурентів на співробітників і об'єкти підприємства, на їх фізичний захист і захист інформації та профілактиці і ліквідації службових правопорушень співробітників. Оскільки здійснення підприємницької діяльності без відповідної легалізації тягне господарсько-правову (ст. 240 ГК України), адміністративну (ст. 164 КпАП України) і кримінальну (ст.205-1 КК України) відповідальність, обов'язковим є здійснення державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Саме вона є необхідною юридичною процедурою, що забезпечує можливість реалізації правоздатності у сфері підприємництва та місить відомості про юридичних осіб.

Одним із засобів державного регулювання у сфері господарювання, який спрямований на забезпечення єдиної державної політики та захист економічних інтересів держави, є ліцензування окремих видів господарської діяльності (ст. 14 ГК України) [2-4; 5, с. 154-160]. При цьому функціонування системи безпеки має забезпечувати такий розвиток подій у сфері інтересів підприємства, який вигідний йому та його партнерам. Тому розроблення концепції економічної безпеки полягає у підготовці вихідного документа достатньо короткого змісту, який би служив основою для досягнення кінцевої мети, а саме для формування комплексної системи економічної безпеки (системи захисту) для конкретного торговельного підприємства (рис. 2.6) [6, с. 124-128].

Методологічна основа підходу при проектуванні комплексних систем безпеки повинна базуватися на аналізі загроз і оцінці ризиків. При цьому необхідно враховувати множинність об'єктів захисту і множинність загроз, характер ймовірності дії загроз. Слід зазначити, що для кожного конкретного торговельного підприємства набір загроз носить індивідуальний характер.

Для створення ефективних систем захисту необхідно: виявлення найімовірніших (найбільш небезпечних) загроз, уточнення об'єкту захисту (критичного елемента об'єкту) і конкретизація виду небезпеки. Для цього вимагається визначити структуру взаємодії об'єктів захисту і джерела загроз [7, с. 101-105; 8, с.69-71].

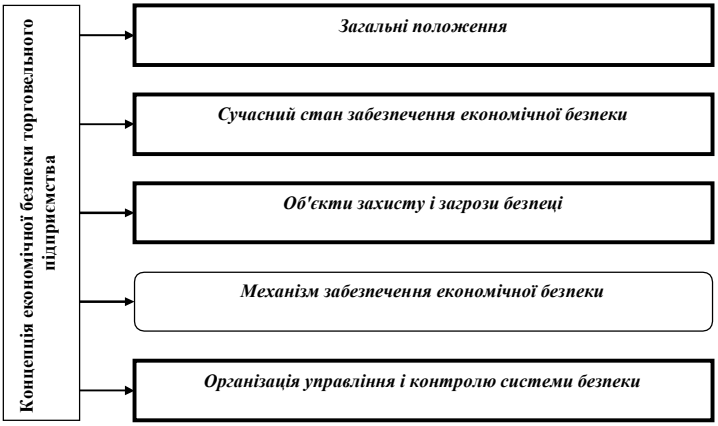

Рис. 2.6. Зміст концепції економічної безпеки торговельного підприємства [6]

При створенні комплексної системи безпеки необхідно враховувати чинник інтеграції і взаємодії підсистем і компонентів. Деякі підсистеми, ефективно діючі за критерієм зниження ризику окремо взятої загрози, можуть підвищувати ризики виникнення інших небезпек. Із цього випливає ще один критерій ефективності та якості комплексної системи безпеки – узагальнений (інтегральний) показник ступеня зниження ризику по усій вибірці найнебезпечніших загроз. Таким чином, структура концепції економічної безпеки торговельного підприємства повинна містити:

1. Загальні положення:

– статус, призначення, цілі і задачі концепції;

– основні визначення, поняття і принципи;

– чинники, що впливають на забезпечення економічної безпеки торговельних об'єктів;

– нормативно-правові основи концепції.

2. Сучасний стан забезпечення економічної безпеки:

– класифікація об'єктів захисту;

– стан і рівень безпеки об'єктів;

– стан і рівень нормативно-правового забезпечення безпеки об'єктів;

– стан науково-технічного забезпечення безпеки.

3. Об’єкти захисту і загрози безпеці:

– групування об’єктів захисту за ступенем захисту від загроз;

– аналіз загроз безпеки;

– оцінка ризику загроз.

4. Механізми забезпечення економічної безпеки об’єктів:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення економічної безпеки;

– удосконалення науково-технічного забезпечення комплексної безпеки;

– удосконалення навчально-методичного забезпечення комплексної безпеки;

– впровадження сучасних технічних засобів і систем забезпечення безпеки.

5. Організацію управління і контролю системи безпеки [6, с. 129-130].

Ціль забезпечення економічної безпеки полягає у мінімізації впливу зовнішніх і внутрішніх загроз економічному стану торговельного підприємництва, у тому числі його фінансовим, матеріальним, інформаційним, кадровим ресурсам. У процесі досягнення поставленої мети здійснюється вирішення конкретних завдань, що об’єднують усі напрями забезпечення безпеки:

– прогнозування можливих загроз економічній безпеці;

– організація діяльності з попередження можливих загроз (превентивні заходи);

– виявлення, аналіз і оцінка реальних загроз економічній безпеці, що виникають;

– ухвалення рішень і організація діяльності по реагуванню на загрози, що виникають;

– постійне вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки підприємництва.

Успішне досягнення поставленої цілі неможливе без чітко виробленої стратегії і тактики.

Так, для забезпечення економічної безпеки підприємства торгівлі застосовуються функціональні стратегії безпеки. Зокрема, система запобіжних засобів включає діяльність по вивченню контрагентів, аналіз умов договорів, дотримання правил роботи з конфіденційною інформа-

цією, захист комп'ютерних систем та інше. Ця діяльність здійснюється постійно і безперервно та забезпечує захист економічної безпеки на основі постійно діючої системи організаційних заходів [9, с. 51].

Алгоритм дій при застосуванні системи запобіжних засобів включає наступні операції: виявлення загроз економічній безпеці; оцінку реальних загроз; визначення заходів щодо нейтралізації загроз; діяльність з нейтралізації загроз.

Проте, яку б стратегію забезпечення економічної безпеки не обрало торговельне підприємство, слід враховувати той факт, що організація ефективної системи профілактичних і попереджувальних заходів коштуватиме набагато дешевше, ніж боротьба з наслідками правопорушень та реалізованих загроз. У свою чергу, тактика забезпечення безпеки передбачає застосування конкретних процедур і виконання конкретних дій з метою забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства. Цими діями, залежно від характеру загроз і тяжкості наслідків їх реалізації, можуть бути, зокрема:

– розширення юридичної служби торговельного підприємства;
– застосування додаткових заходів щодо збереження комерційної таємниці;
– створення підрозділу комп'ютерної безпеки;
– пред'явлення претензій контрагенту-порушнику;
– звернення з позовом до судових органів;
– звернення до правоохоронних органів [6, с. 131-137].

Важливою складовою змісту концепції забезпечення економічної безпеки торговельних підприємств є способи забезпечення економічної безпеки підприємства, тобто набір заходів і система організації їх виконання та контролю, які дозволяють досягати найвищих значень рівня економічної безпеки підприємства.

Традиційний підхід до економічної безпеки, орієнтований на короткостроковий (і, як правило, з певним запізненням реакції) період і досягнення вузьких, специфічних цілей, не здатний забезпечити адаптацію до змін зовнішнього середовища і забезпечує ситуативність управління. У таких умовах важливою необхідністю стає стратегічний підхід.

Стратегічний підхід включає розробку стратегічного плану забезпечення економічної безпеки підприємства, який має складну внут-

рішню структуру, що відображає довгостроковий багатоцільовий характер діяльності підприємства щодо забезпечення його економічної безпеки і зумовлює необхідність формування системи планів, проектів і програм.

Не менше значення для забезпечення економічної безпеки підприємства має поточне планування економічної безпеки, яке здійснюється на основі розробки декількох альтернативних сценаріїв розвитку ситуації і розрахунку значень сукупного критерію економічної безпеки по кожному з них. За результатами розрахунків здійснюється вибір найкращого варіанту та розробляються конкретні рекомендації і завдання відповідним виконавцям щодо впровадження пропонованих заходів у практичну діяльність підприємства.

Окрім спеціального стратегічного плану забезпечення економічної безпеки на підприємстві може розроблятися ціла гама інших поточних планів, на основі яких, у разі потреби, можуть формуватися конкретні рекомендації, інструкції тощо, та здійснюється їх практична реалізація.

Для ефективної побудови системи економічної безпеки торговельного підприємства дуже важливими і принциповими в структуризації системи безпеки є два положення:

– захист потрібно проектувати як єдину систему;
– систему захисту необхідно будувати з урахуванням певних принципів, що забезпечують ефективність її створення та експлуатації.

Узагальнюючи вітчизняну і зарубіжну теорію проектування існуючих систем безпеки, слід рекомендувати наступні принципи їх побудови: комплексність, ешелонування, надійність, розумну достатність та безперервність.

Принцип комплексності передбачає, що при побудові системи захисту необхідно всебічно дослідити негативний вплив на безпеку підприємства всіх чинників внутрішнього і зовнішнього середовища та всіх видів можливих загроз та можливі засоби захисту від них і дати їм комплексну оцінку. При цьому різні засоби захисту повинні підбиратися відповідно до специфіки можливих загроз і функціонувати як єдиний комплекс (механізм) захисту, взаємно доповнюючи один одного.

Принцип ешелонування полягає у створенні декількох послідовних рубежів захисту (зон безпеки) так, щоб найважливіша зона безпеки об'єкту знаходилася усередині інших зон.

Принцип надійності вимагає, щоб ділянки всіх рубежів, що захищають зону безпеки, були однаково надійними з погляду ймовірної реалізації загрози. Якщо в рубежах є слабкі, погано захищені місця, і це відомо, наприклад, конкурентам або кримінальним структурам, то навіть ефективні заходи на решті ділянок не захистять цю зону безпеки.

Принцип розумної достатності полягає у встановленні прийнятного рівня безпеки без спроб створити «абсолютний» захист, оскільки володіючи достатнім обсягом ресурсів можна подолати навіть технічно і організаційно досконалий захист.

Принцип безперервності вимагає, щоб у процесі функціонування системи захисту не було перерв в її роботі, викликаних, наприклад, ремонтом, зміною паролів, якими може скористатися суб'єкт загрози [10, с. 103].

Розглянуті вище принципи побудови систем безпеки вимагають відповідності їм і організаційної структури служби безпеки підприємств.

Для забезпечення економічної безпеки торговельних підприємств можуть застосовуватися різні методи:

– технічні: нагляд, контроль, ідентифікація та ін.;

– організаційні: створення зон безпеки, режим, розслідування, пости, патрулі і т.д.;

– інформаційні: складання характеристик на співробітників, аналітичні матеріали конфіденційного характеру тощо;

– фінансові: матеріальне стимулювання співробітників, що мають досягнення в забезпеченні безпеки, грошове заохочення інформаторів і т.д.;

– правові: судовий захист законних прав і інтересів, сприяння правоохоронним органам і т.д.;

– кадрові: підбір, розстановка і навчання кадрів, що забезпечують безпеку підприємства, їх виховання і т.д.;

– інтелектуальні: патентування, ноу-хау і т.д. [10, с. 104].

Ефективність системи безпеки підприємства обумовлюється чітким функціонуванням механізму її забезпечення, який передбачає наявність відповідних структур і чітко регламентованого процесу прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері управління системою безпеки підприємства. Саме реалізація цих управлінських рішень забезпечує досягнення цілей економічної безпеки підприємства [11]. Системний підхід до формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає, що його треба розглядати як цілісну множину елементів системи безпеки в сукупності відношень і взаємозв'язків між ними. Він повинен визначати конкретні елементи системи захисту відповідно до виду загроз, алгоритм дій та взаємодії окремих елементів стосовно конкретної ситуації. Оскільки система безпеки торговельного підприємства має складну структуру, то у механізмі забезпечення економічної безпеки виділяють кілька блоків, одночасна дія яких повинна забезпечити очікуваний результат [12, с. 161-168; 13, с. 19-20].

Таким чином, основним призначенням механізму забезпечення економічної безпеки підприємства є створення і реалізація умов відповідно прийнятому критерію, які забезпечують необхідний рівень економічної безпеки підприємства. Найважливішими умовами, що мають місце у складі механізму забезпечення економічної безпеки, є зменшення витрат обігу по доведенню товарів до кінцевих споживачів, своєчасне реагування на зміну кон'юнктури ринку тощо. Саме ці умови здатні зробити найістотніший вплив на формування прибутку торговельного підприємства, забезпечивши тим самим його економічну безпеку. Виконання складного та багатопланового завдання уникнення потенційних і реальних загроз для діяльності роздрібних торговельних підприємств об'єктивно потребує розробки та впровадження багатофункціональної моделі захисту їх економічної безпеки. Оптимальне моделювання системи захисту від зовнішніх та внутрішніх ризиків дозволяє значною мірою збільшити ефективність діяльності підприємств роздрібної торгівлі за рахунок повної або часткової втрати наявних ресурсів будь-якого виду [6, с. 105-110].

Основним критерієм оцінки ефективності моделі захисту підприємств роздрібної торгівлі повинна стати її капіталомісткість. У процесі розроблення цієї моделі доцільно заздалегідь визначити обсяги

необхідних інвестицій за окремими напрямами застереження загроз, потребу у фінансуванні окремих виконавців і технічного забезпечення засобів безпеки у підприємстві, що дозволить встановити загальну потребу у капіталовкладеннях на захист економічної безпеки роздрібного торговельного підприємства.

Ефективність моделі захисту економічної безпеки роздрібних торговельних підприємств безпосередньо залежить від її здатності до мобільного розвитку, тобто відсутності характерної сталої консервативної константи протягом тривалого проміжку часу функціонування підприємства. Істотною вимогою до такої моделі є її адаптивність до постійних новацій, упровадження нових форм і методів протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам, застосування новацій у технології та технічних засобах застереження потенційних загроз.

Моделювання захисту економічних інтересів повинно здійснюватися у всіх типах і форматах підприємств роздрібної торгівлі, незалежно від спеціалізації чи обсягів діяльності. Щоправда, зміст та наповнення конкретної моделі безпеки для малих, середніх і крупних торговельних підприємств об'єктивно має здатність до значної модифікації сфер і напрямів докладання зусиль із захисту економічних інтересів підприємства.

Так, модель захисту економічних інтересів підприємств дрібного формату у порівнянні із середньо– і крупноформатними є дещо спрощеною та менш насиченою (рис. 2.7) [6, с.160-165].

Для дрібних об'єктів роздрібної торгівлі першочерговими є майнові, фінансові і комерційні загрози, тоді як крупніші торговельні підприємства, окрім вказаних вище, реально відчувають також постійні загрози кадрового та інформаційного характеру (рис. 2.8).

Разом з тим, для компактних колективів з персоналом у 1–3 особи, міні-магазинів і одиниць з мінімальним комп'ютерним забезпеченням можливість понесення втрат внаслідок дій персоналу або витоку інформації є порівняно незначною. Характерною відмінністю моделі економічної безпеки середньо– і крупноформатних торговельних підприємств є наявність значно ширшого кола елементів ринкового механізму, що чинять безпосередній вплив на їх функціонування.

Зокрема, на відміну від дрібних підприємств, торговельні підприємства крупніших форматів реально відчувають негативні наслідки

глобальної економічної кризи, розширюють поле конкурентної боротьби за рахунок участі не тільки у видовій, але й ціновій і міжвидовій конкуренції, орієнтуються на ретельний вибір місця розташування і постійне розширення зони охоплення, постійно відчувають мас-медійні та інші інформаційні впливи [6, с. 165-167].

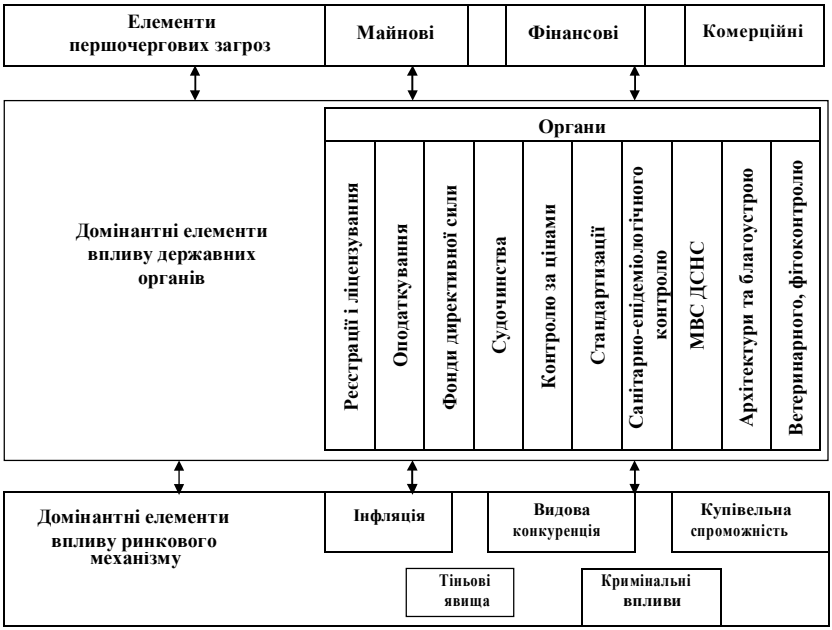

Рис. 2.7. Модель захисту економічних інтересів дрібних роздрібних торговельних підприємств

Основними шляхами усунення майнових загроз є передбачення в моделі захисту: постійного кваліфікованого юридичного супроводу господарської діяльності підприємства; дотримання норм і правил будівництва, монтажу та експлуатації будівель, споруд і обладнання, призначених для ведення торговельної діяльності і обслуговування покупців; розроблення на основі діючих нормативних актів посадових інструкцій для обслуговуючого персоналу та постійний контроль за їх дотриманням.

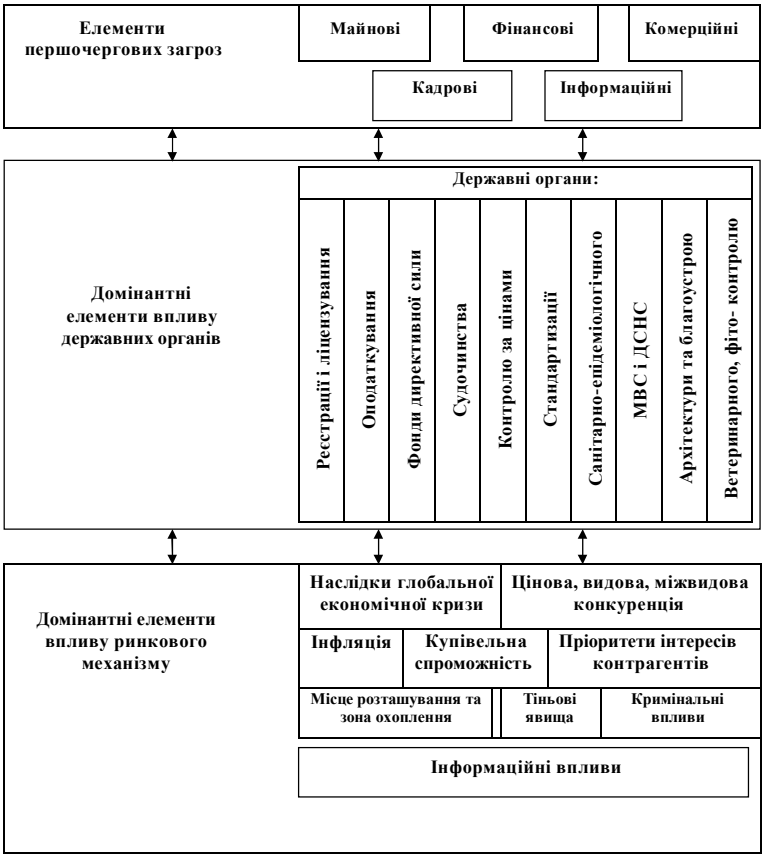

Рис. 2.8. Модель захисту економічних інтересів роздрібних торговельних підприємств середнього і крупного формату

Для уникнення можливих фінансових загроз господарюючі суб'єкти повинні вести грамотну політику співпраці із товаровиробниками і оптовими постачальниками товарів, наполягати на максимально вигідних умовах проведення кінцевих розрахунків, уникати операцій із високим ступенем ризику, незважаючи на їх зовнішню комерційну привабливість, створювати і постійно підтримувати стабільну норму резервних страхових коштів, які можуть бути використані в особливо кризових ситуаціях для торговельного підприємства [14, с. 44-45].

Прогнозування та усунення загроз у сфері комерційної діяльності повинно здійснюватися комерційним апаратом роздрібного торговельного підприємства за участю та під контролем керівної ланки та підрозділу безпеки. З цією метою у підприємствах середнього та крупного формату обов'язково необхідно передбачати відповідні кошти не лише для функціонування, але й для забезпечення розвитку комерційного підрозділу, вивчення кон'юнктурної ситуації та основних операторів локальних чи спеціалізованих ринків, збір поточної комерційної інформації, пошук та встановлення бізнесових контактів із потенційними постачальниками.

Застереження кадрових загроз для підприємств роздрібної торгівлі повинно обов'язково передбачатися і враховуватися у моделі їх економічної безпеки з зазначенням конкретних відповідальних осіб, на котрих покладені дані функції, включаючи керівників вищої та середньої ланок.

Невід'ємною складовою частиною моделі економічної безпеки роздрібних торговельних підприємств є передбачення можливих впливів державних органів влади. У загальному випадку, головним правилом для підприємств роздрібної торгівлі повинно стати безумовне дотримання норм чинного законодавства. А тому, середні та дрібні підприємці, що вирішили займатися рітейлом, не повинні «економити» кошти, наймаючи лише кваліфікованих юристів, але й користуватися послугами спеціалізованих юридичних фірм або незалежних правників, починаючи із моменту реєстрації суб'єкта господарювання. Натомість, крупні торговельні підприємства і незалежні магазини мають реальну можливість для створення власних юридичних служб, покликаних не тільки забезпечувати правовий супровід комерційної діяльності, але й налагоджувати взаємовідносини із контрольно-регуляторними органами [6, с. 164-170].

Вагомим чинником загрози економічному суверенітету торговельних підприємств є також вплив інфляції. Основним методом подолання інфляційних впливів для роздрібних торговельних підприємств повинно стати розширення комерційних стосунків із вітчизняними товаровиробниками, які за інших рівних умов, можуть забезпечити порівняно нижчі оптово-відпускні ціни, гарантійне до– і післяпродажне

обслуговування, вигідніші умови поставок та розрахунків [15, с. 198-200; 16, с. 405-407].

Важливим аспектом моделювання економічної безпеки підприємства у роздрібній торгівлі є і обґрунтування власної цінової стратегії як реакції на аналогічний вид конкурентної боротьби на споживчому ринку.

Побудова системи економічної безпеки торговельних підприємств повинна базуватися на основі легалізації їх діяльності та принципах комплексності, ешелонування, надійності, розумної достатності та безперервності.

Завдяки розробці комплексу заходів, спрямованих на формування сукупності умов щодо забезпечення належного рівня захищеності, розвитку та функціонування підприємств в умовах негативного впливу дії низки як внутрішніх, так і зовнішніх чинників в сучасних умовах, та їх реалізації, стає можливим забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства у контексті легалізації його діяльності.

Забезпечення ж безпеки підприємств повинно досягатися за рахунок комплексного використання технічних, організаційних, інформаційних, фінансових, правових, кадрових та інтелектуальних методів.

Невід'ємною складовою частиною бізнес-стратегії роздрібних торговельних підприємств повинна бути модель захисту економічної безпеки. Роздрібним торговельним підприємствам необхідно відповідально підходити до її розробки, прагнути максимально наповнювати й уникати зайвого перевантаження даної моделі, що дозволить оцінити ефективність окремих напрямів і складових елементів убезпечення від прямих та опосередкованих загроз та ризиків у господарській діяльності торговельного підприємства. Структура моделі безпеки торговельного підприємства повинна враховувати потенційні ризики в трьох напрямах: впливу першочергових загроз, органів державного регулювання і елементів ринкового механізму. При цьому слід враховувати, що ступінь впливу окремих видів загроз економічній безпеці роздрібного торговельного підприємства помітно коливається як всередині зазначених напрямів, так і залежно від формату торговельного підприємства. При моделюванні негативних для підприємства ситуацій на перспективу, особливу увагу слід зосереджувати на легалізації його діяльності та

попередженні загроз, зокрема, стихійних, які найважче піддаються прогнозуванню. Це зможе гарантувати економічну безпеку торговельного підприємства, його незалежність та прогресивний розвиток і, відповідно, зміцнювати економічну безпеку України.

Список використаних джерел

1. Ярова Ю. О., Артеменко Л. П. Структура економічної безпеки підприємства в умовах кризи. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2016. № 13. С. 257-263.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 17.02.2020).
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 17.02.2020).
4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01 липня 2010 року № 2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17 (дата звернення: 17.02.2020).
5. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
6. Хомів О.В. Формування механізму економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі : дис канд. екон. наук : 08.00.04 / Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. комерц. акад. Львів, 2012. 220 с.
7. Шуміло О.С. Теоретико-методологічні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі : монографія. Харків : ЛІДЕР, 2018. 376 с.
8. Яниогло А. И. Комплексная система обеспечения экономической безопасности предприятия. *Agricultural and Resource Economics : International Scientific E-Journal.* 2015. Vol. 1. № 1. С. 69-79.
9. Варналій. З. С Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46-53.
10. Хомів О. В., Борук А. В. Системний підхід до забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства. *Сучасний стан і тенденції розвитку економіки країни* : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 16 грудня 2016 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. С. 103-104.
11. Салоїд С. В. Механізм управління економічною безпекою підприємства: теоретичний аспект. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2017. № 14. URL : http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/108778/103721(дата звернення: 17.02.2020).
12. Ілляшенко О. В. Економічна безпека торговельного підприємства з позиції системного підходу. *Економічний простір.* 2019. №142. С. 161-171.

13. Черняк Г.М. Формування механізму забезпечення економічної безпеки сучасних підприємств в контексті євроінтеграції. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва.* 2015. № 1 (1). С. 18–22.
14. Царук Д.С. Сутнісна характеристика фінансового моніторингу діяльності підприємств. *Молодий вчений.* 2019. № 12 (76). С. 43-46.
15. Хомів О. В. Структура елементів економічної безпеки торговельних підприємств. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Туган-Барановського, серія: «Економічні науки».* Донецьк, 2010. №3 (47). С. 196-201.
16. Шуміло О.С. Теоретико-методологічні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі : монографія. Харків : ЛІДЕР, 2018. 376 с.

2.3. Управління податком з прибутку як напрям легалізації діяльності суб'єктів господарювання в Україні: світова практика

В сучасній податковій системі України податок з прибутку підприємств займає одну з найбільших часток у групі прямих податків. У структурі загальних надходжень до державного бюджету України податок з прибутку посідає друге місце та забезпечує значну частку дохідної частини бюджету. Для вітчизняних суб'єктів господарювання податок з прибутку є стимулюючим фактором збільшення обсягів прибутку, вхідних грошових потоків, зростання рівня фінансових результатів як в довгостроковому, так і короткостроковому періодах.

Важливими складовими системи оподаткування вітчизняних підприємств є формування механізму справляння податку, визначення рівня та суми податкового навантаження (відсотка та кінцевої суми), надання податкових пільг. Ефективна державна політика управління податком з прибутку підприємств є питанням важливим та актуальним в сучасних умовах, оскільки є неодмінною складовою системи легалізації доходів українських підприємств, зміцнення економічної безпеки держави.

Провідні країни світу визначають, що тінізація значної частини доходів підприємств на сьогодні є глобальною загрозою в контексті економічної безпеки як окремої держави, так і світової економічної спільноти загалом. Таким чином створення сприятливих умов для зменшення прихованих доходів підприємств є завданням важливим та

першочерговим. Одним з найбільш ефективних, податково-стимулюючих методів зменшення тіньового сектору ведення бізнесу, збільшення заохочення легалізації отриманих доходів є управління механізмом нарахування та сплати податку з прибутку підприємств.

Питанням оподаткування прибутку підприємств з теоретичної та практичної сторони були присвячені праці провідних вітчизняних вчених та економістів, серед яких слід виділити: З. Варналій, А. Скрипник, А. Поддєрьогін, В. Коваленко, О. Данілова, І. Плішка, В. Сичевський та інші.

Серед зарубіжних економістів, що досліджували напрями управління податком з прибутку корпорацій є: П. Мілгрон, Дж. Робертс, В. Стівенсон, В. Меклінг та інші.

В Україні основним законодавчим документом, що визначає і регулює суб'єктів, об'єктів, механізм та процедуру справляння податку з прибутку підприємств є Податковий кодекс України (№ 2755-УІ від 02.12.2010 р.). Згідно з Податковим кодексом України об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень і стандартів бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень Податкового кодексу України [1]. Відповідно базою оподаткування податку з прибутку є грошове вираження результату діяльності підприємства.

Платниками податку з прибутку в Україні є:

– резиденти – суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;

– нерезиденти – юридичні особи, які утворені в будь-якій організаційно-правовій формі та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;

– нерезиденти – постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують

агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників [1, 2].

Механізм оподаткування прибутку в Україні обчислюється виходячи із бухгалтерського фінансового результату, який визначається відповідно до національний бухгалтерського обліку П(С)БО та/або міжнародних стандартів МСФЗ, що значно спростило систему подачі Звіту про фінансові результати.

Основна ставка податку з прибутку в Україні станом на кінець 2019 року становить 18 % та є сталою з 2014 року, проте розмір доходу до державного бюджету (рис. 2.9) постійно змінюється.

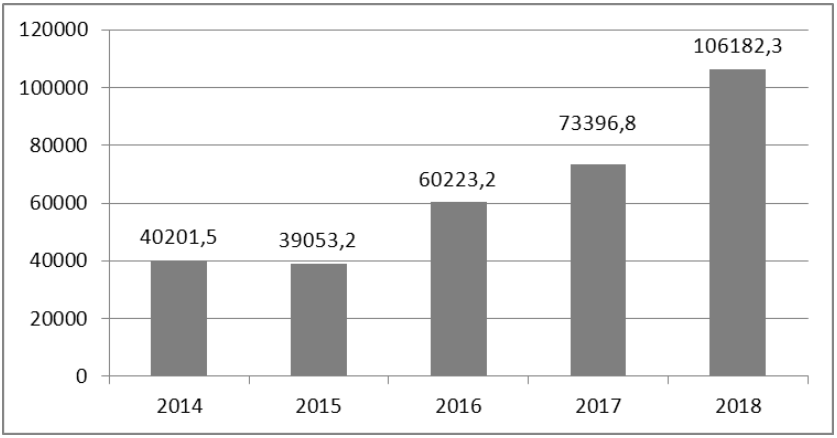

Рис. 2.9. Розмір податку на прибуток підприємств у структурі доходів державного бюджету України у 2014-2018 роках, млн. грн. [3]

У структурі доходів Зведеного бюджету України податок з прибутку складав у 2016 році – 7,7 %, у 2017 році – 7,2 %, у 2018 році – 9 % [3]. У порівнянні з 2014 роком сума доходів з податку на прибуток підприємств до державного бюджету України у 2018 році зросла на 65 980,8 млн. грн., що є результатом збільшення обсягів реалізованої продукції, підвищення цін на вироблені товари та послуги, а також збільшення обсягів експорту товарів.

Дослідження ставок податку на прибуток в країнах Європи (рис. 2.10), дають можливість порівняти ставку оподаткування на прибуток підприємств в Україні і європейських країнах.

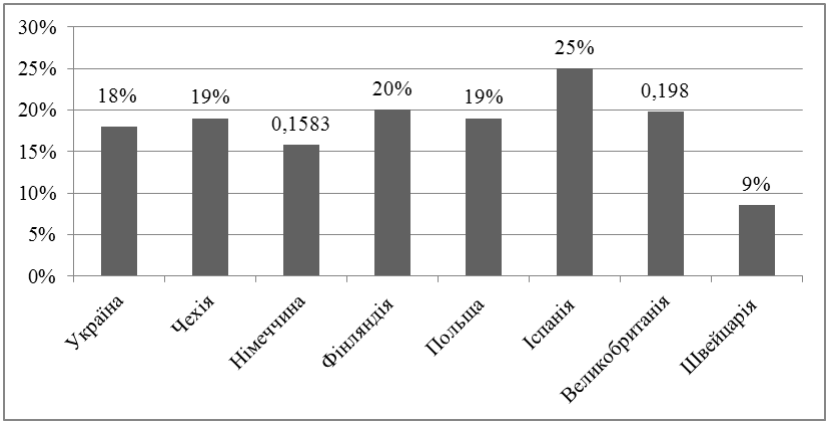

Рис. 2.10. Ставки податку з прибутку корпорацій в Україні та країнах Європи у 2016-2018 роках, %

Розраховано за: [9]

Протягом 2016-2018 років ставка податку на прибуток підприємств (корпорацій) в Україні залишалася на рівні 18 % річних, країнах Європи: Чехії – 19 %, Німеччина – 15,83 %, Фінляндія – 20 %, Польща – 19 %, Іспанія – 25 %, Великобританія – 19,8 % та Швейцарія – 9 %. Як видно, порівняно з іншими країнами, ставка оподаткування прибутку в Україні не є високою.

У порівнянні з іншими країнами світу (рис.2.11), ставка в Україні також залишається на низькому рівні.

Дослідження механізму справляння податку з прибутку підприємств розвинених країн Європи та світу, зокрема Канади, США, показують наявність використання диференціації податкових ставок в залежності від: розміру статутного капіталу, років діяльності, розміру прибутку, наявності постійної інвестиційної політики тощо. Використання такого підходу дає можливість збільшити податкові надходження до бюджету на 12-17 %. У США, для прикладу, діє наступна система:

перші 50,0 тис. дол. – 15 %, за подальші 25,0 тис. дол. – 25 %, і лише на суму, що перевищує 75,0 тис. дол. – становить 34 %. Крім цього, на доходи в діапазоні від 100 до 335 тис. дол. застосовуються надбавка до ставки у розмірі 5 %. Із подальшим збільшенням оподатковуваного доходу ставка податку зростає і становить відповідно 35 % і 38 %.

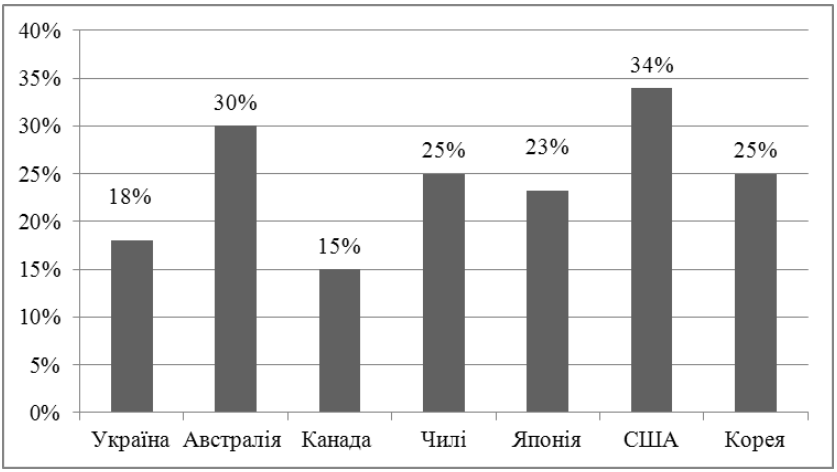

Рис. 2.11. Ставки податку з прибутку підприємств в Україні та країнах світу у 2016-2018 роках, %

Розраховано за: [9]

Ще одним способом оптимізації податкових механізмів у США, Канаді, Великобританії є регулювання амортизаційних відрахувань, що дає суб'єктам господарювання можливість суттєвого зменшення податку з прибутку та забезпечити технологічне переоснащення виробництва [7].

Не меншим важливим і досить часто використовуваним є метод звільнення від оподаткування відрахувань до інвестиційних та резервних фондів компаній, фондів, групи фондів, що здійснюють підприємства. Основна мета – збільшення рівня інвестування, залучення іноземних інвесторів, розвиток промисловості.

Сполучені Штати Америки активно використовують систему відстрочення податкового платежу, яка передбачає перенесення сплати

податку на майбутній період, що також виступає в якості державної підтримки корпорацій, підприємств у кризовий період. За таку відстрочку не передбачаються штрафи чи санкції і слугує стимулом виходу з кризового стану.

В Японії корпоративний податок (Corporate income tax), що нараховується з чистого прибутку як організацій (компаній, корпорацій), так і приватних підприємців, складається з національного податку (national corporate tax), а також місцевих податків: податку на проживання (inhabitant tax), податку з підприємств (enterprise tax), та спеціального місцевого податку з корпорацій (Special local corporate tax), що значно збільшують підсумкову ставку корпоративного податку (Corporate income taxes). В Токіо вона може сягати більше 40 % [2].

Важливою особливістю системи оподаткування розвинених країн є те, що за умови інвестиційного спрямування підприємств, їх залучення до зменшення безробіття, використання програм, устаткування держава може знизити податкове навантаження від 2-7 %. Часто корпорації самі беруть участь у державних програмах, які за умови 100 % виконання забезпечують їм тимчасові податкові пільги.

Історично, найдовше не змінювався рівень ставки оподаткування у Гонконгу, з 1960 років ставка складала плюс-мінус 22 %, що дозволило країні залучити мільярди доларів інвестицій і прибутків від дочірніх компаній, що створювалися (засновувалися) в країні, і тим самим забезпечували населення робочими місцями, новітніми технологіями, можливістю економічно розвиватися і зростати [10].

Щодо України, хоча ставка податку з прибутку підприємств залишається сталою, існує значне коло проблем, що призводить до переходу підприємств у тіньовий сектор, ухилення від сплати податку, приховування частини доходу тощо. Надмірний рівень податкового навантаження на підприємство, невідповідність міжнародним стандартам податкового регулювання, низька інформативність та роз’яснення податкового справляння призводять до зменшення рівня легалізації доходів (на рівні підприємств і держави), тим самим послаблюючи їхню економічну безпеку.

За попередніми розрахунками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України рівень тіньової економіки у 2018 році склав 30 % від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. (оцінка

інтегрального рівня тіньової економіки в Україні, що базується на наявних статистичних даних про фінансові результати діяльності до оподаткування великих та середніх підприємств) менше за показник 2017 року і є найнижчим рівнем, починаючи з 2009 року [6]. Протягом 2014-2018 років рівень тіньової економіки (рис.2.12) коливався в межах 30-43 %.

Показник рівня тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, склав за підсумком 2018 року 18 % від обсягу офіційного ВВП1, що на 4 в.п. менше, ніж у 2017 році. Тенденція до зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 2018 року порівняно з 2017 роком спостерігалася в більшості основних агрегованих ВЕД, за виключенням «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» та «Сільське, лісове та рибне господарство», у «Фінансова та страхова діяльність» – на 10 в.п., у добувній промисловості – на 8 в.п., в оптовій та роздрібній торгівлі – на 5.в.п., у переробній промисловості та у «Операції з нерухомим майном» – на 4 в.п. у кожному з ВЕД, у будівництві – на 3 в.п. [6].

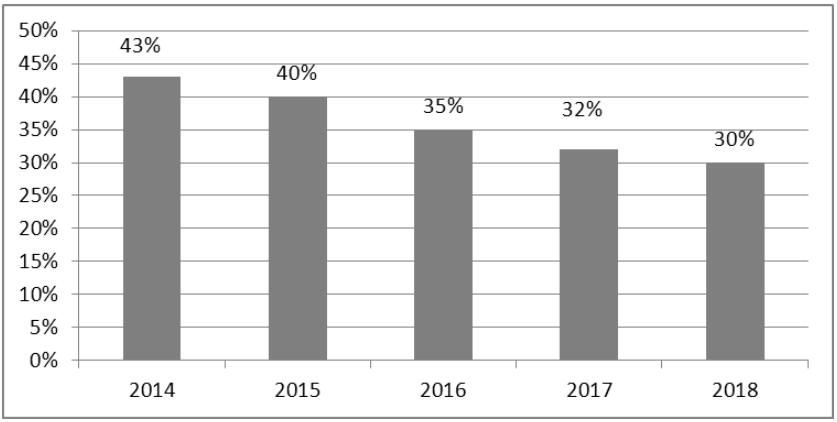

Рис. 2.12. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) у 2014-2018 роках [6]

Впровадження реформ з дерегуляції та розвитку конкуренції, децентралізації, активізація європейських інтеграційних процесів

сприяють поступовій зміні філософії вітчизняного бізнесу і перетворенню його у частину прозорої світової економічної системи, а не напівзамкнутого «тіньового» пострадянського економічного простору.

Згідно з дослідженнями Міністерства фінансів України та Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України до основних загроз, пов'язаних з тіньовою діяльністю суб'єктів господарювання, що негативно впливають на економіку держави, відносять:

– спотворення механізмів дії законів;

– зниження довіри національних та іноземних інвесторів, домогосподарств, фінансових посередників;

– зниження обсягів експорту вітчизняної продукції, тим самим зменшення конкурентних позицій на ринку товарів та послуг (згідно зі Звітом щодо Глобального індексу конкурентоспроможності – у 2018 році Україна посідала лише 110 місце з 140);

– збільшення рівня корупції, приховування доходів;

– зменшення доходів державного та місцевих бюджетів;

– значний податковий тиск на суб'єктів господарювання.

І хоча, впродовж останніх років органи влади розробляють методи спрощення системи справляння податків, податкові органи надають різноманітні консультативні послуги як безпосередньо платникам податків, так і шляхом проведення різноманітних тренінгів, курсів, онлайн-консультацій, запроваджують системи пільг, проте рівень тіньового приховування доходів залишається вкрай високим. Така ситуація вимагає від держави розроблення використання більш радикальних і дієвих методів, програм, способів легалізації доходів суб'єктів господарювання в Україні.

До основних методів легалізації діяльності суб'єктів господарювання, зменшення рівня тінізації економіки (враховуючи досвід економіко-розвинених країн), на нашу думку, слід віднести:

– створення моделі оподаткування, за якої буде відбуватися стимулювання щодо накопичення капіталу, створення фондів суб'єктами підприємницької діяльності;

– зниження ставки оподаткування (на період 1-5 років) суб'єктам господарювання, які здійснюють активне залучення інвестицій у економічну діяльність (розвивають інвестиційний ринок України),

впроваджують та застосовують інноваційні розробки, використовують винаходи, патенти вітчизняних вчених;

– надання податкових пільг (на тимчасових або постійних умовах) промисловим підприємствам, які забезпечують виробництво, вирощування стратегічно необхідної сировини, продукції, товарів;

– застосовувати диференціацію податкових ставок залежно від розміру власного капіталу, отриманого прибутку тощо;

– постійне удосконалення механізмів електронного звітування платників податків, обслуговування платників, розробка та/або оновлення програмного забезпечення;

– звільнення від оподаткування (на короткий термін) новостворених підприємств;

– проведення круглих столів, конференцій, практичних консультацій з розвиненими країнами, які займають лідируючи позиції у сфері легалізації податкових надходжень, зменшення рівня тінізації різних сфер економіки.

Досвід України та розвинених країн світу показує, що чим вищий рівень податкового навантаження на сучасні суб'єкти господарювання, тим більший стимул приховування доходів, несплати податків. Держава, як основний суб'єкт регулювання податкового механізму, повинна забезпечувати прозорі, достойні та стимулюючі умови виходу суб'єктів господарювання на прозорий рівень сплати податків, тим самим забезпечивши легалізацію доходів.

Підвищення рівня довіри до державного, податкового сектору підприємств дозволить збільшити податкові відрахування до місцевих і державного бюджету, забезпечить підвищення рівня економічної безпеки України, підвищить інтерес іноземних інвесторів і партнерів. Використання зарубіжного досвіду справляння корпоративного податку дасть можливість створити найбільш привабливі умови для розвитку підприємницької діяльності в Україні, як середніх, так і великих підприємств.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України № 2755-УІ від 02.12.2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

2. Державна фіскальна служба України. Офіційний сайт. URL : http://sfs.gov.ua/nk/spisok3/.
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL :http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL : https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik.
5. Гречко А. В., Рудковська Ю. В. Проблеми оподаткування прибутку підприємств в Україні. Сучасні проблеми економіки і підприємництво : збірник наукових праць. 2012. Випуск 9. С. 132–137.
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Офіційний сайт. URL:http://www.me.gov.ua/ Documents/List?lang =uk-A&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki.
7. Зайцев О. В., Могильний В. В. Проблеми оптимізації оподаткування прибутку підприємств в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. Причорноморські економічні студії. 2017. Випуск 22. С. 177-182.
8. Тулуш Л. Д., Скітецька І. М. Оподаткування прибутку підприємств: практика застосування в Україні. Молодий вчений,. 2017. № 3 (43). С.860-863.
9. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) – OECDiLibrary. Official web-site. URL : https://www.oecd-ilibrary.org/statistics.
10. Степанюк В. Країни з найнижчими відсотковими ставками на податок корпорацій. URL : https://ubr.ua/finances

Розділ 3

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки

Однією із характеристик економіки України є значна частка неформальної складової. Так, за розрахунками компанії Ernst & Young її частка у 2020 р. становила близько 24 % ВВП [1], тобто орієнтовно чверть української економіки перебуває поза межами офіційної статистики. Тіньову економіку формує легальна підприємницька діяльність, яка здійснюється поза контролем державних органів. Статистика свідчить [2], що найбільша частка тіньової економіки фіксується у секторах проживання та харчування: 63 % бізнесу перебуває у тіні; сільського господарства, зокрема дрібного, – 49 %, будівництва – 35 %, транспорту – 23 %. Проте, продуктивність у неформальних секторах є нижчою через більш важкі умови праці, довшу тривалість робочого дня, низькі та мінливі доходи.

Тіньова діяльність, як правило, поділяється на дві категорії, які є найбільш поширеними в Україні. Перша – це незадекларована робота, яка формує близько 70 % тіньової економіки в Україні. До цієї категорії належить заробітна плата, яку працівники та підприємства не декларують, щоб уникнути сплати податків або надмірного документування. Недекларована робота має значне поширення у будівництві, сільському господарстві та побутових послугах (таких як прибирання, догляд за людьми та навчання, перевезення тощо). Інша категорія тіньової економіки припадає на бізнес, який лише частково декларує власні доходи з метою уникнення додаткового податкового тягаря, це, зокрема, невеликі магазини, бари, ресторани, медіа тощо.

Аналізуючи політику легалізації економіки можемо виокремити основні заходи, які ґрунтовно проаналізовані українськими науковцями

[3-5] . Це переважно, заходи адміністративного, економічного та соціального впливу на бізнес та фізичних осіб, що провадять свою господарську діяльність поза межами офіційної статистики та не сплачують податків та інших обов'язкових платежів до бюджету країни.

Аналіз досвіду країн із низьким рівнем тіньової економіки, дав змогу виділити інструменти адміністративного впливу, які застосовуються Урядами цих країн для легалізації доходів, одержаних у тіньовій економіці (табл. 3.1).

Інструменти адміністративної дії держави щодо легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки можна поділити на такі, що обмежують тіньову діяльність шляхом покарання та такі, які стимулюють транзит тіньової економіки у легальний сектор економіки:

1) інструменти покарання: моніторинг підприємств з метою виявлення незадекларованої праці чи ухилення від сплати податків; штрафи, винагорода «третіх сторін», які дають змогу виявити нелегальні фінансові трансферти; моніторинг споживання та придбання наддорогих товарів і предметів розкоші; створення стандартизованих галузевих показників, які відображають співвідношення між витратами і товарною продукцією; примусове використання сертифікованих касових апаратів для організацій, що використовують готівку тощо;

2) інструменти стимулювання: скорочення регуляторних та адміністративних бар'єрів; спрощення процедури реєстрації та ліцензування; тренінги, навчання для підприємців з метою уникнення невірного декларування.

До економічних методів легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі входить система прийомів і засобів прямої дії на суб'єкти управління, що базуються на створенні сприятливого економічного середовища для розвитку підприємницької діяльності на конкурентній основі та передбачають максимальне проникнення фінансових інструментів в організаційний механізм ведення бізнесу з метою його залучення в легальне середовище. До економічних інструментів легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі належать: програми фінансового заохочення легального бізнесу; податкові пільги; cashback; сучасні та доступні способи оплат; відкриття рахунків «єдиний стандарт платежу» тощо.

Таблиця 3.1

Інструменти адміністративної дії щодо легалізації доходів, одержаних у тіньовій економіці

Країна / Група країн	Інструменти адміністративного впливу
Канада, Швеція, Великобританія, США, Україна	1. посилення вимог моніторингу підприємств у галузях з високими рівнем ризику щодо несплати податків; 2. додаткові штрафи для платників податків, які раніше вже були викриті в ухиленні від сплати податків.
Австралія	1. використання інформації «третіх сторін» для виявлення нелегальних фінансових трансфертів; 2. моніторинг споживання та придбання наддорогих товарів і предметів розкоші; 3. створення стандартизованих галузевих показників, які відображають співвідношення між витратами і товарною продукцією; 4. створення служби зв’язку з платниками податків, які пройшли аудиторську перевірку для моніторингу поточного стану та формування зворотного зв’язку.
Канада, Швеція, Греція, Україна	1. примусове використання сертифікованих касових апаратів для організацій, що використовують готівку.
Швеція, Україна	1. примусове використання регістрів найманих працівників з обов'язковим зазначенням особистих даних працівника, відпрацьованого часу, виду діяльності організації і її назви.
Грузія, Естонія	1. скорочення регуляторних та адміністративних бар’єрів; 2. спрощення процедури реєстрації та ліцензування.
Німеччина	1. швидка та проста реєстрація на роботу з низькою заробітною платою (особливо у секторі домогосподарств) для роботодавців

Складено за: [9-13]

Виокремимо інструменти економічної спрямованості легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, які застосовуються у зарубіжних країнах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Економічні інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, що застосовуються у зарубіжних країнах

Країна / Група країн	Економічні інструменти легалізації економіки
Бразилія, Чилі, Мексика	спрощення системи оподаткування
Бельгія, Болгарія, Франція, Угорщина, Нідерланди, Швеція	зменшення податків для мікро– та малого бізнесу
Іспанія	1. зниження витрат на найману працю: витрати, пов'язані з наймом і змістом кваліфікованої робочої сили в Іспанії на 29 % нижче у порівнянні із середнім рівнем країн Єврозони; 2. країна пропонує низку місцевих стимулів для бізнесу, що надаються за рахунок різних грантів, позик або субсидій. Ці програми призначаються для сприяння компаніям, що працюють в пріоритетних секторах або депресивних регіонах.
Німеччина	1. зменшення податкового навантаження; 2. базове страхування від нещасних випадків та пенсій для працівників

Складено за: [9-13]

Якщо проаналізувати основні перешкоди ведення бізнесу в Україні серед мікро, малого і середнього бізнесу, то значна їх частина має економічне підґрунтя. Зокрема 40 % мікро підприємств, 46 % малих, та 51 % середніх підприємств основною перешкодою вважають високе податкове навантаження [6]. Дослідження Ф. Шнайдер та Д. Енсте [7] довели, що податки та внески на соціальне страхування збільшують вартість робочої сили в офіційній економіці, а отже, є ключовими факторами, що впливають на зростання тіньової економіки. Чим більша різниця між загальною вартістю робочої сили в офіційній економіці та доходами після оподаткування, тим більший стимул для роботодавців та найманих працівників уникати цієї різниці та брати участь у тіньовій економіці. Саме тому, для України, на нашу думку,

доцільним є активне впровадження економічних інструментів для детінізації економіки, зокрема зниження податків для мікро-, малого та середнього бізнесу та зниження податкового навантаження на доходи фізичних осіб.

Починаючи з 2010 р., трендом, що почав впливати на економіку стала її цифровізація. Швидкий розвиток ІТ-технологій, розробка та широке використання мобільних додатків стало беззаперечним драйвером змін в економіці через створення нових економічних можливостей, зокрема, й легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки. Якщо порівняти структуру інструментів впливу на легалізацію доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки у період із 2007-2018 рр.(рис. 3.1), то можна зробити висновок щодо зменшення застосування адміністративних інструментів у сторону зростання цифрових ініціатив, зокрема у 2018 р. частка адміністративних інструментів становила не більше п'ятої частини усіх заходів щодо легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки.

Міжнародний досвід легалізації доходів , одержаних у тіньовому секторі економіки [8] дав можливість сформувати основні напрями детінізації, які вже більше п'яти років активно доповнюються інструментами діджиталізації. Серед них, зокрема:

- простота дотримання податкових вимог;
- зменшення можливостей здійснення тіньової діяльності;
- збільшення можливостей виявлення тіньової економіки.

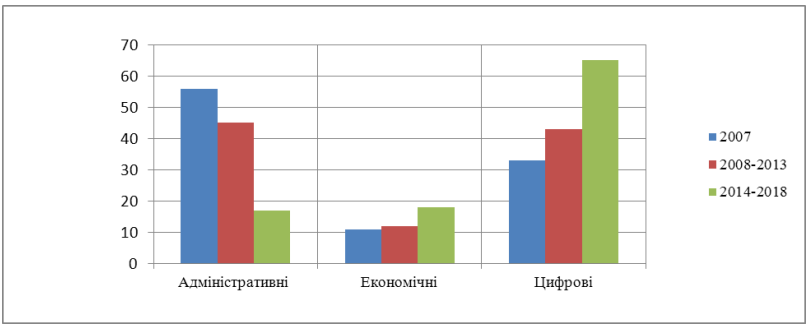

Рис. 3.1. Структура інструментів легалізації доходів , одержаних у тіньовому секторі економіки у 2007-2018 рр. Розраховано за: [2]

Простота дотримання податкових вимог через впровадження інструментів діджиталізації сьогодні активно впроваджується низкою країн, зокрема й Україною. Вона передбачає: полегшення реєстрації бізнесу та простоту сплати податків. Аналіз зарубіжного досвіду виокремлює такі інструменти діджиталізації для легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, які використовуються країнами при виборі напряму спрощення дотримання податкових вимог (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Інструменти діджиталізації, спрямовані на спрощення дотримання податкових вимог

Країна	Інструмент легалізації доходів
1	2
Японія	Створення єдиного ідентифікатора для фізичних осіб та корпорацій, який спрощує процедуру реєстрування бізнесу та відслідковує сплату податків.
Мексика	Он-лайн реєстрація бізнесу та присвоєння унікального національного реєстраційного коду, який використовується для доступу до усіх державних послуг, зокрема й реєстрації нових працівників.
Іспанія	Комунікація усіх компаній із податковим агентством Іспанії є обов'язковою через електронні канали. За Законом усі повідомлення податкового агентства повинні здійснюватися електронними засобами. Податкові агенства також розглядають програми підтримки малого бізнесу через зниження адміністративного навантаження.
Австралія	Австралійське податкове управління вдосконалює систему функціонування свого мобільного додатка для підтримки фізичних осіб та малого бізнесу. Додаток пропонує різноманітність інструментів та функцій, зокрема, використання податкового калькулятора, створення нагадування щодо ключових дат, використання функції myDeductions, (що дає змогу користувачам записувати податкові відрахування в момент їх здійснення, використовуючи камеру на своєму пристрої: надавати квитанції), використання служби визначення місцезнаходження для запису поїздок на автомобілі, пов'язаних з роботою, відрахування за транспортні засоби, що позбавляє потреби в паперових записах тощо.

Продовження табл. 3.3

1	2
Перу	У 2015р. країна ввела мобільний додаток для спрощення дотримання податкових вимог. Додаток спрощує отримання послуг, якими переважно користується платники податків: виставлення рахунків, запити до бази даних, доступ до віртуального податкового довідника, доступ до адміністративної інформації та можливості повідомляти про несплату податків. Цей мобільний додаток підтримує національну систему електронного уряду, більшість його функцій є зорієнтованими на клієнта, що включають реєстрацію для фізичних осіб підкріплених біометричною ідентифікацією.

Складено за: [9-13]

Зменшення можливостей для легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки або збільшення виявлення тіньової економіки передбачає зменшення поточної активності тіньової економіки за рахунок отримання повної інформації про транзакції, які здійснюються (табл. 3.4). Саме завдяки інструментам діджиталізації можна досягти поставленої мети, зокрема через:

– використання даних: запис даних у цифровій формі підприємствами, постачальниками, фінансовими посередниками та іншими контрагентами (зокрема й державними органами влади), дає змогу створити більшу видимість різноманітних видів діяльності. Використовуючи технологію блокчейн можна здійснювати узгодження даних за допомогою транзакції ланцюга та з іншою інформацією, що стосується окремої людини, бізнесу, сектору економіки; використання електронних кас із захищеними пристроями автоматично передають дані до податкової адміністрації, забезпечуючи додатковий рівень безпеки для виявлення спроб фальсифікації шляхом аналізу даних або узгодження з даними, наданими клієнтами; електронне виставлення рахунків, включаючи вимоги щодо централізованої реєстрації таких рахунків-фактур, що дає змогу узгодити дані від покупця та постачальника.

– використання даних розширеної аналітики, яка застосовує статистичні методи та методи навчання моделі для розкриття інформації

з даних. Ціллю використання даних є пошук оптимального рішення про те, як використовуючи наявні ресурси розробити найбільш ефективну політику легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки для певних секторів;

Таблиця 3.4

Інструменти діджиталізації, спрямовані на збільшення видимості тіньових операцій

Країна	Інструмент легалізації доходів
1	2
Австралія	Фіскальна служба цієї країни пропонує надати інформацію у електронних деклараціях з податку на прибуток не лише щодо зарплати, а й дані приватного медичного страхування, та інші транзакції. Ця інформація дає змогу отримати досконалу аналітику даних та побудувати ризик-моделі для виявлення та перегляду декларацій з податку на прибуток, тих контрагентів, які можуть опускати інформацію про доходи. У 2015-2016 рр фіскальною службою Австралії було проведено близько 450 000 оглядів та аудитів, що призвели до доотримання доходу шляхом коригування податку на прибуток на суму понад 1,1 млрд. австралійських доларів.
Сінгапур	Агенція внутрішніх доходів використовує облік транспортних засобів, співробітників та дані про внески Центрального фонду провайдерів, що допомагає визначити, ділову присутність компанії на ринку.
Нова Зеландія	Inland Revenue було зібрало дані про нерухоме майно за відкритими джерелами та операціями, пов’язаними з майном, поєднавши це зі специфічними даними платників податків, було створено пул даних, який використовується для виявлення областей ризику в цьому секторі.
Великобританія	HMRC збирає дані продавця-набувача для виявлення невідповідності шляхом розрахунку “динамічних орієнтирів”. Вони використовуються для порівняння величини дебету та кредиту рахунку відносно

Продовження табл. 3.4

1	2
	задекларованого обороту (за режимом ПДВ) для підприємств подібного розміру, з того ж операційного сектору та географічного розташування. Орієнтир повідомляє HMRC, як може виглядати «середній» діловий оборот у певному секторі за певний період, Якщо виявляються значні невідповідності – проводиться розслідування. Динамічні орієнтири дають змогу HMRC виявляти ризики в обох системах прихованої та формальної економіки (де ухилення від сплати податків є ризиком). Після виявлення ризику, оцінюється, відповідний рівень втручання для кожного бізнесу відповідно до стратегії дотримання вимог HMRC.
Бразилія	У країні передбачене електронне виставлення рахунків: електронна розсилка, отримання та зберігання рахунків-фактур між постачальниками та покупцями (або бізнес для бізнесу, або бізнес для уряду). Це дало змогу встановити національну цифрову систему бухгалтерії «SPED», яка формує звіти про суму щорічних податків на прибуток та інших податків та зборів. Бразильський податковий орган може тепер переглядати, оцінювати та використовувати певну інформацію в режимі он-лайн, включаючи й нарахування штрафів.

Складено за: [9-13]

– нові технології, такі як використання біометричних даних, цифрових підписів та захищених транзакційних процесів (таких як блокчейн) дедалі частіше використовується для протидії шахрайським схемам та рейдерству. Використання технології блокчейн дає змогу підвищити безпеку та надійність записів. Це розподілена книга, яка фіксує, коли відбулася транзакція, деталі цієї транзакції, включаючи передачу активів та права власності; та забезпечує впевненість, щодо необхідності дотримання бізнес-правил без необхідності перевірки третьою стороною. Кожна транзакція захищена криптографічним ключем, який включає ключ попередньої транзакції, створюючи незмінний історичний «ланцюжок» транзакцій.

– підходи щодо обміну даними, для подолання тіньової економіки та злочинної діяльності.

Розглянувши досвід зарубіжних країни можемо стверджувати, що причинами зростання частки використання цифрових технологій щодо легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки стало: (1) зменшення можливостей здійснення тіньових транзакцій; (2) збільшення шансів виявлення тіньової економіки, що, на нашу думку, додатково стимулювало транзит тіньової діяльності до формальної економіки.

Легалізація доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки – це багатогранна проблема, наслідки якої не обмежуються виявленням суб'єктів, які ухиляються від сплати податків. Дослідники щороку оцінюють величину і масштаби тіньової економіки, переважно за допомогою макроекономічних підходів. Проте, незважаючи на різноманітні традиційні інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, розміри тіньової економіки суттєво не змінюються. Це свідчить про те, що інструменти легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, які застосовуються, зокрема Україною, не чинять суттєвого впливу на розміри тіньової економіки. Якщо звернути увагу на тренди останніх років, то бачимо, що діджиталізація є тим мейнстрімом, що пронизує всі аспекти суспільства, змінюючи спосіб життя, роботи, взаємодії людей, способів прийняття рішень тощо. Розвинені в цифровому відношенні країни в повній мірі скористалися перевагами цифрової економіки для того, щоб не лише підвищувати продуктивність традиційних секторів, розширювати і диверсифікувати торгівлю і створювати нові послуги і ринки, а й стимулювати транзит тіньової економіки у легальний сектор.

Проаналізовані цифрові інструменти і заходи легалізації доходів, одержаних у тіньовому секторі економіки, які застосовуються країнами, спрямовані з однієї сторони на підвищення рівня комунікації бізнесу і податкових служб шляхом створення сприятливих умов для компаній, в тому числі малих і середніх підприємств у сплаті податків через створення он-лайн-платформ і сервісів, а з іншої – отримати більшу видимість різноманітних видів діяльності з метою запобігання здійснення тіньової економіки.

Список використаних джерел

1. Mastercard SME CEE Monitor, 2019: веб-сайт. URL:https://investor.mastercard.com/investor-news/default.aspx.
2. Тіньова економіка в Україні. Офіційна сторінка Національного банку України. URL:https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini (дата звернення: вересень 2020).
3. Digital Payments and the Global Informal Economy: access mode. URL:https://navigate.visa.com/$/v/2/m/x/Digital_payments_and_the_global-informal-economy-report.pdf.
4. Варналій З.С., Гончарук А.Я., Жаліло Я.А. та ін. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. За ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576с.
5. Базилюк А.В., Коваленко С.О.Тіньова економіка в Україні. К.:НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.
6. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.
7. Звіт про дослідження мікро-, малого і середнього підприємництва. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-esearch/135/Info %20Sapiens_CIPE_report.pdf.
8. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows The Growth of the Underground Economy: access mode. URL:https://www.imf.org/ external/pubs/ft/issues/issues30/.
9. Reducing Opportunities for Tax Non-compliance in the Underground Economy (information note). URL:www.oecd.org/tax/forum-on-taxadministration/publications-and-products/sme/49427993.pdf
10. Офіційна сторінка Австралійського податкового управління. URL:http://www.ato.gov.au.
11. Офіційна сторінка Податкової служби Великобританії. URL:http://www.nlandrevenue.gov.uk.
12. Офіційна сторінка Внутрішньо-європейскої організації податкових адміністрацій. URL:http://www.iota-tax.org.
13. Офіційна сторінка Митного та податкового агентства Канади. URL:http://www.ccra-adrc.gc.ca.
14. Офіційна сторінка Служба внутрішніх доходів США. URL:http://www.irs.ustreas.go.

3.2. Вплив монетарної політики на детінізацію економіки України

Для сталого розвитку економіки України та входження її до світового співтовариства суттєвою перешкодою є поширення тіньової економіки. Вона негативно впливає на всі економічні процеси, сприяє скороченню податкових надходжень до державного бюджету, спонукає

ухиленню від сплати податків, знижує рівень фінансової безпеки; провокує зростання корупції в органах державної влади; підвищує рівень криміналізації суспільства через збільшення кількості економічних злочинів; знижує конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість держави; поширює відтік вітчизняного капіталу за кордон тощо.

На сьогодні тіньова економіка є однією з істотних загроз національній безпеці держави в економічній сфері. Її масштаби досягли критичного рівня, тому актуальним є пошук напрямів мінімізації тіньової економіки як важливих передумов зростання економічної безпеки держави.

Водночас, ефективним знаряддям у боротьбі проти тіньової економіки стає монетарна політика НБУ та її інструменти, основна роль яких полягає у стабілізації фінансового середовища, його регулюванні та регламентації, що виступає запорукою легального ведення бізнесу. В цьому контексті і варто дослідити вплив монетарної політики на детінізацію економіки.

Актуальність питань тіньової діяльності висвітлена у дослідженнях таких вітчизняних науковців, як, зокрема, В. Базилевича, А. Базилюк, З. Варналія, О. Власюка, Я. Жаліла, С. Коваленко, Т. Ковальчук, Т. Тищука, Ю. Харазішвілі тощо. Проблеми формування та реалізації монетарної політики в Україні знайшли відображення у наукових працях Г. Азаренкової, Т. Богдан, Н. Гребенник, А. Грищенка, Б. Данилишина, О. Дзюблюка, А. Дроб'язко, Х. Карауна, О. Кірєєва, В. Козюка, В. Міщенка, С. Науменкової, І. Подколизіної та ін. Проблемам розвитку і вдосконалення депозитного ринку приділено увагу в працях вітчизняних економістів: М. Береславської, В. Коваленка,Т. Косової, С. Науменкової, Л. Примостки, Ю. Холодної та інших.

Мета дослідження – проаналізувати динаміку рівня тіньової економіки в Україні, дослідити інструменти монетарної політики в частині їх впливу на детінізацію та спрогнозувати подальший розвиток економіки України крізь призму досліджуваних показників.

Тіньовою економікою називають економічну діяльність, що відбувається поза державним обліком та контролем, не оподатковується та не відображається в офіційній статистиці. Тіньова економіка – це неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей [14].

До основних причин, які провокують формування та розвиток тіньової економіки в Україні, перш за все, потрібно віднести сукупність фінансово-економічних передумов, зокрема, затяжну соціально-економічну кризу в країні, котра зумовлює макроекономічну та фінансову нестабільність, провокує позабанківський грошовий обіг та діяльність криміногенної банківської системи, що дозволяє безперешкодно приховувати незаконно отримані прибутки та виводити їх за межі держави.

Негативними наслідками розвитку тіньової економіки є наступні [3, 8, 17, 18]:

1. Неповноцінне функціонування ринкового середовища та монопольна позиція окремо визначених компаній. Руйнується економічна система держави. Капітал не спрямовується на інвестування національного виробництва, не використовується для підтримки соціальної інфраструктури, що об'єктивно спонукає зростання податкового тиску, що, своєю чергою, ще більше зумовлює тінізацію.

2. Держава втрачає можливості реального управління економікою, оскільки значна частина економічної діяльності має неофіційний характер та не потрапляє під дію державно-правових регуляторів. Виникає неефективне податкове адміністрування, якому сприяють несправедливе податкове навантаження, велика частка збиткових підприємств. Центральні органи влади не володіють об'єктивними макроекономічними показниками, що ускладнює формування ефективної економічної політики.

3. Недосконалість бюджетної політики, низький контроль за використанням бюджетних коштів, зокрема у сфері державних закупівель. Виникнення перешкод утворенню великого легального національного капіталу. Вільні фінансові ресурси, сформовані в державі, спрямовуються за кордон для забезпечення їх збереження.

4. Структурні деформації на ринку зайнятості, які пов’язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників, збільшенням рівня безробіття.

5. Тіньова економіка формує сумнів у суспільній свідомості щодо спроможності державних інститутів, насамперед правоохоронних, гарантувати суспільну безпеку, захистити особистість та майно громадян тощо. Деформується свідомість людей, які привчаються ігнорувати встановлені державою правила, що призводить до правового нігілізму.

Динаміка рівня тіньової економіки України у 2010-2018 рр., розрахована Міністерством економічного розвитку і торгівлі України на основі інтегрального показника, зображена на рис. 3.2.

Отож, 2014 р. було зафіксовано найвищий рівень тіньової економіки за останні 10 років – 43 %, а 2018 р. було досягнуто найнижчого рівня – 30 %.

Суб'єкти економічних відносин схильні використовувати перехід у «тінь» в періоди економічної нестабільності. Оскільки впродовж 2017-2018 рр. ситуація в економіці України стабілізувалася, це призвело до повернення в легальну діяльність тих, хто використовував тіньовий сектор задля мінімізації ризиків. Основними чинниками, які посприяли зростанню легалізації економічної діяльності суб'єктів господарювання стали: забезпечення макроекономічної стабільності, передусім фінансової стабільності, зростання ВВП, зниження інфляції, зростання доходів населення, зміцнення інвестиційної складової економічного зростання на тлі позитивних очікувань бізнесу [1].

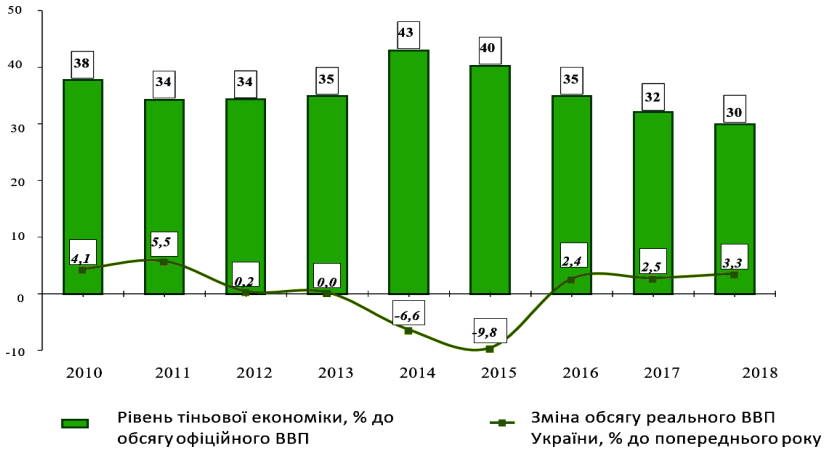

Рис. 3.2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року
Розраховано за: [18]

Водночас, МВФ використовує власну методику розрахунку рівня тіньової економіки, згідно з якою було проаналізовано стан 159 країн світу у 2018 р.

Найнижчий рівень тіньової економіки і 159 місце МВФ визначив у Швейцарії – 7,24 % від обсягу ВВП. Сполучені штати Америки в цьому рейтингу знаходяться на 158 місці. Частка тіньового сектора в цій країні складає всього 8,34 %; Китай в цьому списку знаходиться на 141 місці. Частка цього сектора економіки в даній державі становить 14,67 %.

Україна – із часткою 44,8 % тіньової економіки знаходиться в рейтингу на 23 місці. Випереджають нас за найближчими позиціями: Білорусь – 44,52 %, Кот-Д'Івуар – 43,43 % та Молдова – 43,43 %. І найнижчий рейтинг (1 місце) та найвищий рівень тіньової економіки у Грузії – 64,87 % [20].

Дослідження тінізації економіки України альтернативними (неурядовими) інститутами також свідчать про вищі її рівні.

Так, дослідження оцінки рівня тіньової економіки України, що проводилося у 2019 р. Київським міжнародним інститутом соціології в рамках проекту SHADOW, який фінансується Європейською Комісією за програмою HORIZON 2020, дало можливість визначити рівень тіньової економіки України у 2018 р. на рівня 47,2 % від загального обсягу ВВП та 46,8 % у 2017 р. За регіонами рівень тіньової економіки розподілився таким чином:

- Південь: 44,7 % у 2018 р. та 43,5 % у 2017 р.;
- Захід: 47,6 % у 2018 р. та 43,5 % у 2017 р.;
- Схід: 46,1 % у 2018 р. та 44,3 % у 2017 р.;
- Північ/Центр: 45,9 % у 2018 р. та 50,2 % у 2017 р.;
- м. Київ: 45,7 % у 2018р. та 44,9 % у 2017 р.

Дослідники відмітили зростання рівня тіньової економіки за всіма регіонами в середньому на 1,5 % за винятком Півночі та Центру, де спостерігалося значне скорочення аж на 4,3 [19].

Тобто вітчизняні дослідники відзначають ще вищий рівень тінізації, аніж експерти МВФ, який на 17,2 в.п. перевищує рівень тіньової економіки, розрахований Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на основі інтегрального показника, що

свідчить про значну лояльність експертів Міністерства, або недосконалість їх методики розрахунку.

Разом з тим, експерти Інституту соціально-економічної трансформації стверджують, що на відміну від інших країн, структура тіньової економіки в Україні не сконцентрована у сфері незареєстрованого підприємництва або дрібних послуг та торгівлі. Наймасштабніші інструменти ухиляння від податків застосовуються в Україні великими підприємствами, які домінують у своїх галузях і зазвичай мають політичний захист та імунітет від контролю фіскальних і правоохоронних органів.

На основі статистичних даних державних органів експерти Інституту проаналізували 8 найпопулярніших схем уникнення оподаткування в Україні, які призводять до загальних втрат бюджету у більш ніж 180 млрд. грн:

– офшорні схеми (50-65 млрд грн втрат бюджету)
– сірий імпорт і контрабанда (25-70 млрд. грн)
– конвертаційні центри (12-15 млрд грн)
– «скрутки» – махінації з відшкодуванням ПДВ (10-12 млрд грн)
– контрафакт (10 млрд грн)
– оформлення штатних працівників як індивідуальних підприємців (2,5-5 млрд грн)
– виведеня прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб (0,7-3 млрд грн)
– заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування (1-1,5 млрд грн) [2].

Тобто показники рівня тіньової економіки, розраховані Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та незалежними експертами різняться, зважаючи на різні методики обчислення. Однак, на сьогодні обсяг тіньової економіки України навіть за офіційними підрахунками на рівні 30 % від обсягу ВВП є надзвичайно високим. Тому пріоритетного значення набувають процеси детінізації національної економіки та створення інституційного середовища, в якому суб’єктам господарювання було б невигідно надалі знаходитись в тіньовому секторі.

Оскільки, основні передумови виникнення та розвитку тіньової економіки приховані у фінансово-економічній сфері, тому необхідно,

перш за все, дослідити діяльність НБУ, як регулятора, у напрямку фінансової стабілізації економіки України через інструменти монетарної політики та визначити вплив монетарної політики на рівень тіньової економіки.

Монетарна політика – це комплекс заходів, які здійснює держава в особі центрального банку у сфері грошового та фінансово-кредитного секторів, спрямованих на досягнення визначених стратегічних цілей економічного розвитку країни [5]. Вона забезпечує фінансово-кредитне підґрунтя для стабільного соціально-економічного розвитку країни в цілому і кожного суб'єкта, що в ній проживає, зокрема.

Пріоритетною ціллю монетарної політики Національного банку є забезпечення цінової стабільності, через посилення дієвості облікової ставки як ключової ставки грошово-кредитної політики та основного монетарного інструменту для досягнення фінансової стабільності у державі і сталих темпів економічного зростання [9].

Тобто, основним інструментом монетарної політики НБУ визначає облікову ставку, а основною ціллю є досягнення цінової стабільності через приборкання інфляції політикою інфляційного таргетування задля фінансової стабілізації, наочним проявом якої буде відновлення довіри до банків та зростання обсягів депозитних вкладів.

Дослідимо вплив монетарної політики на рівень тіньової економіки через визначення зв'язку між показниками обсягу облікової ставки, індексу інфляції та обсягу депозитів у банківську систему із показниками рівня тіньової економіки упродовж останніх років. Динаміка досліджуваних показників упродовж 2010-2018 рр. представлена у табл. 3.5.

Цінова стабільність, як пріоритетна ціль монетарної політики, встановлена НБУ від 2014 р. Низька і стабільна інфляція є головним внеском у збалансований фінансовий розвиток держави та в стале економічне зростання, яке може бути забезпечене НБУ. Формування низько інфляційних очікувань є одним з ключових елементів покращення макроекономічного середовища та зростання економічного потенціалу України [9].

Для досягнення пріоритетної цілі НБУ використовує монетарний режим інфляційного таргетування, сутність якого полягає в публічному оголошенні центральним банком кількісних цілей з інфляції та зобов'язанні досягати їх упродовж середньострокового періоду.

Таблиця 3.5

Динаміка рівня тіньової економіки та основних монетарних показників України упродовж 2010-2018 рр.

Рік	Рівень тіньової економіки, %	Темп інфляції, %	Середньорічна облікова ставка НБУ, %	Річна зміна обсягу депозитів, %
2010	38	109,1	8,58	24,4
2011	34	104,6	7,75	18,0
2012	34	99,8	7,5	16,4
2013	35	100,5	6,75	17,1
2014	43	124,9	12	0,8
2015	40	143,3	22	6,2
2016	35	112,4	17,33	10,7
2017	32	113,7	14,72	13,3
2018	30	109,8	17,3	3,8
2019	-	104,1	16,9	7,0

Розраховано за: [15]

Перехід до режиму інфляційного таргетування відбувся в Україні у серпні 2015 р., разом із затвердженням Основних засад грошово-кредитної політики на 2016-2020 рр. [12], які заклали підґрунтя режиму інфляційного таргетування як найбільш ефективного режиму для забезпечення цінової стабільності. Тоді ж було оголошено і середньострокову ціль щодо інфляції (5 %) та траєкторію поступового наближення до неї у 2016–2018 рр.

Упровадження НБУ у 2017-2018 рр. інфляційного таргетування та плаваючого валютного курсу дали змогу досягти інфляційних цілей, поповнення міжнародних резервів та прийнятної процентної ставки як операційної цілі [16]. Жорстка монетарна політика Національного банку України сприяла стабілізації грошово-кредитного ринку та засвідчила рішучість регулятора виконувати пріоритетну ціль з досягнення та підтримки цінової стабільності в Україні.

Такі дії НБУ позитивно вплинули на стабілізацію фінансової сфери, зменшили негативні очікування населення та відновили довіру до банківського сектора, упорядкувавши його діяльність. За ланцюго-

вою реакцією, почала стабілізуватися і економічна сфера, що позитивно вплинуло на детінізацію економіки.

У 2018 р. Рада Національного банку затвердила Стратегію монетарної політики, офіційно закріпивши незмінність цілей та принципів реалізації монетарної політики. Послідовність у проведенні монетарної політики на основі режиму інфляційного таргетування посприяла стабілізації інфляційних очікувань населення та бізнесу, заохотила довгострокові заощадження та інвестиції в економіку.

За підсумками 2018 р. інфляція знизилася до 9,8 % – найнижчого за останні п'ять років показника. Однак цільового показника індексу споживчих цін, встановленого для 2018 р. на рівні 6 % ± 2 в. п., досягнуто не було, що стало наслідком дії низки чинників, які знаходилися поза межами впливу монетарної політики: підвищення адміністративно регульованих цін і тарифів, зростання виробничих витрат під впливом підвищення заробітних плат, підвищення світових цін на нафту тощо.

Щодо прогнозу рівня інфляції на 2019 р., то в Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» було закладено інфляцію на рівні 7,4 % [11].

Зважаючи на те, що НБУ у червні 2019 р. визначив перебування системних ризиків у фінансовому секторі на історично мінімальному рівні [6], то досягнення прогнозного рівня інфляції вбачалося цілком ймовірним. Разом з тим, було створено умови сприятливі для роботи банків, обсяги депозитних вкладів постійно зростали та само, як і кредитування фізичних осіб, банківський сектор залишався прибутковим, добре капіталізованим та високоліквідним.

Таким чином, ефективне оперативне управління банківською системою дозволило досягти планованого на початку 2019 р. показника рівня інфляції та ще й суттєво його знизити – за даними Міністерства фінансів України за підсумками 2019 р. рівень інфляції становив 104,1 % [7].

Починаючи з грудня 2019 р. і надалі, цільовий показник індексу споживчих цін буде становити 5 % ± 1 в. п. [13]. Саме підтримка інфляції на низькому та стабільному рівні стане фундаментом для сталого зростання української економіки і послугує мотивацією до легальної діяльності суб'єкти господарювання.

Залежність між рівнем тіньової економіки та індексом інфляції зображена на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Взаємозв'язок між рівнем тіньової економіки та індексом інфляції в Україні упродовж 2010-2018 рр., %
Розраховано за: [6, 13, 18]

Тобто прослідковується прямий зв'язок між рівнем тіньової економіки та індексом інфляції в Україні упродовж усього досліджуваного періоду 2010-2018 рр. Важливим досягненням монетарної політики НБУ в напрямку цінової стабілізації стає детінізація економіки. Саме при утримуванні індексу інфляції в межах 10 % річних, спостерігається низький рівень тіньової економіки, який для України складає 32-35 % від ВВП держави. Надмірне ж зростання інфляції – понад 40 % (2014-2015 рр.) призводить до критичного рівня тіньової економіки (40-43 %) та дерегулює економічні процеси у суспільстві.

Проаналізуємо кореляційну залежність між рівнем тіньової економіки та темпом інфляції за даними табл. 1.

Перший етап аналізу передбачає оцінювання тісноти зв'язку між досліджуваними показниками. З цією метою побудуємо коефіцієнт кореляції r :

$$r = \frac{\sum_{i=1}^{n}(X_i - \overline{X}) \bullet (Y_i - \overline{Y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}(X_i - \overline{X})^2 \bullet \sum_{i=1}^{n}(Y_i - \overline{Y})^2}}, \quad (3.1)$$

де X_i, Y_i – числові значення досліджуваних показників; $i = \overline{1, n}$; $\overline{X}$, $\overline{Y}$ – середнє значення цих показників.

Коефіцієнт кореляції рівня тіньової економіки та темпу інфляції становить 0,65, що свідчить про суттєвий прямий зв'язок між досліджуваними показниками.

Побудуємо регресійну модель залежності рівня тіньової економіки від темпу інфляції.

Отримана модель має такий вигляд:

$$PTE = 0{,}18 \bullet TI + 15{,}87, \quad (3.2)$$

де *PTE* – рівень тіньової економіки; *TI* – темп інфляції.

Побудована регресійна модель проходить всі тести статистики (похибки, t-статистику) і може бути використана для прогнозного розрахунку рівня тіньової економіки в Україні, опираючись на відомі прогнозні темпи інфляції.

Отож, важливим досягненням монетарної політики НБУ в напрямку цінової стабілізації стає детінізація економіки**.**

Досягти позитивного скорочення темпів інфляції та однознакового рівня НБУ вдалося насамперед завдяки дотримання жорсткої монетарної політики, через посилення процентної політики та підвищення облікової ставки, як основного інструменту стабілізаційних заходів НБУ.

Процентна політика Національного банку – це регулювання Національним банком попиту та пропозиції на грошові кошти через зміну процентних ставок за своїми операціями з метою впливу на процентні ставки суб’єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій [10] .

Змінюючи облікову (ключову) ставку, Національний банк впливає на короткострокові процентні ставки на міжбанківському грошово-кредитному ринку, які транслюються у зміни процентних ставок за

іншими фінансовими активами (зокрема державними цінними паперами) та зміни процентних ставок банків за кредитами та депозитами. Ці ставки мають безпосередній вплив на обсяги споживання та інвестицій домогосподарств і підприємств, а отже – і на інфляцію.

За умови зниження темпів інфляції здійснюється регулювання облікової ставки в напрямку її зниження, що сприяє полегшенню доступу суб'єктів господарювання до можливості отримання кредитних ресурсів. Доповнюючими інструментами монетарного регулювання виступають обмеження обсягів регулярних операцій, регулювання переліку прийнятної застави, установлення додаткових вимог до банків, проведення позачергових тендерів тощо [9].

Підвищення облікової ставки (рестрикційна політика) є антиінфляційним заходом, який, водночас, спричиняє обмеження обсягів кредитних операцій, підвищення рівня процентних ставок і гальмує темпи зростання економіки.

Упродовж досліджуваного періоду 2010-2019 рр. динаміка рівня облікової ставки супроводжувалася значними коливаннями, які віддзеркалювали інфляційні ризики кожного з періодів.

Початок періоду – 2010 р., відзначений інфляцією на рівня 9,1 % і середньорічним рівнем облікової ставки – 8,5 %. Дефляція 2012 р. (99,8 %) та помірна інфляція 2013 р. (100,5 %) дозволили НБУ знизити облікову ставку до 6,5 %. Однак зростання індексу інфляції у 2014 р. до 24,9 % змусило НБУ «з метою протидії інфляційному та девальваційному тиску» упродовж 2014 р. підвищити облікову ставку у квітні (з 6,5 % до 9,5 %), у липні (до 12,5 %) та у листопаді (до 14,0 %). На початку 2015 р. облікову ставку було підвищено у лютому – до 19,5 % річних та у березні – до 30,0 % річних [10], що стало негативним рекордом у рівні облікової ставки та було екстраординарним заходом реагування на кризу на валютному ринку України. У цей же період інфляція була зафіксована на рівні 110,8 % (березень 2015 р.), 114,0 % (квітень 2015 р.), а річний індекс інфляції 2015 р. сягнув 43,3 %! [7].

Нагадаємо, що в цей же період (2014-2015 рр.) рівень тіньової економіки теж був на найвищому рівні та сягав 40-43 %. Це засвідчило системність кризи, яка охопила усю фінансово-економічну сферу національної економіки у вказані роки.

Завдяки жорстким монетарним заходам 2015-2016 рр. НБУ вдалося приборкати фінансову кризу та поступово знижувати рівень облікової ставки, яка наприкінці 2015 р. становила 22 %, а вже наприкінці 2016 р. – 14 %. Темп інфляції також поступово скорочувався, а інфляційні таргети були досягнуті.

Незначне підвищення облікової ставки відбулося у 2018 р. – до 18 %, як регулюючий захід для підтримання фінансової стабільності та регулювання ділової активності. До слова, підвищення облікової ставки у 2018 р. вплинуло на зростання дохідності облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) за всіма строками погашення [13]. Водночас вплив на дохідність гривневих інструментів із короткими строками погашення був найбільш відчутним, що зумовлено значними залученнями КМУ в окремі періоди на фінансування фіскальних потреб.

Такі заходи монетарної політики сприяли зміцненню фінансової стабільності фінансового сектору держави, що позитивно відобразилося на функціонуванні всієї економічної системи держави.

Взаємозв'язок між рівнем облікової ставки НБУ та рівнем тіньової економіки України впродовж 2010-2018 рр. зображено на рис. 3.4.

Як бачимо з рис. 3., траєкторії динаміки показників майже співпадають, що вказує на їх пряму залежність. І оскільки облікова ставка є тим інструментом, який дозволяє досягти фінансової стабільності, то лише вправне її використання забезпечить зростання частки легального бізнесу в державі та скорочення нерегульованої частки національної економіки.

Як було зазначено вище, результатом ефективної монетарної політики НБУ є цінова та фінансова стабільність в державі. Однією із ознак фінансової стабільності є зростання обсягу депозитних вкладень, як фінансової площини акумулювання фінансових ресурсів, та свідчення довіри населення до банківської системи. Адже у період кризи або нестабільності саме скорочення банківських депозитів віддзеркалює настрої населення та небажання залишати заощадження у ненадійних банках.

Водночас, з допомогою показників відношення обсягу депозитів до грошового агрегату здійснюють розрахунок рівня тіньової економіки за монетарним методом, запропонованим П.Гутманном за моделлю SCR

[22, 23]. Варто зазначити, що монетарний метод розрахунку обсягу тіньової економіки був розроблений ще у 1982 р., а отже прямий взаємозв'язок між обсягом депозитів та рівнем тіньової економіки вже доведено.

Рис. 3.4. Динаміка облікової ставки НБУ та рівня тіньової економіки України у 2010-2018 рр., %

Розраховано за: [10, 18]

Проаналізуємо тенденції зміни обсягів депозитних вкладень упродовж останніх років та порівняємо динаміку банківських депозитів із динамікою рівня тіньової економіки.

Станом на кінець 2018 р. загальний обсяг депозитів, залучених банківською системою становив 932 967 млн. грн. За 12 місяців 2018 р. гривневі депозити населення зросли на 14,8 %, валютні – на 1,4 % у доларовому еквіваленті. Варто відзначити, що приплив коштів був найбільшим у першому півріччі, проте вже у другому розпочалися коливання, пов'язані зі змінами валютного курсу та ринкових ставок. На кінець року система гарантування вкладів повністю покривала 98 % загальної кількості вкладів, що відповідає міжнародним стандартам,

визначеним IADI, та 59 % вкладень за сумою депозитів. У 2018 р. гривневі депозити суб'єктів господарювання були більш волатильними, ніж 2017 р., та збільшились на 6,8 % [13].

Варто зазначити, що тенденція до зростання обсягів депозитів прослідковувалася і упродовж 2019 р.: станом на листопад 2019 р. обсяг депозитів зріс на 7,04 % від початку року (із 935107,5 млн. грн до 1001029,7 млн. грн.) [4]. При цьому, левову частку усіх залучених депозитів склали депозити у національній валюті – понад 80 %.

Аналіз річного відсоткового приросту депозитних вкладів упродовж досліджуваного періоду 2010-2018 рр. дав змогу виявити роки найбільшого приросту депозитів у банківських установах та роки найбільшого відтоку коштів з банків.

Так, найбільший приріст депозитів – 24,4 % річних, відбувся у 2010 р. – першому році відносної фінансової стабільності після двох років фінансової кризи [4].

Найменший річний приріст депозитів був у 2014 р. – 0,8 %. Загалом упродовж 2014 р. банківська система України втратила 39,8 млрд. грн депозитів у національній валюті, або 9,8 %. Відтік депозитів у національній валюті фізичних осіб мав більш негативну динаміку і складав 57,8 млрд. грн, або 22,8 %, що вкрай негативно позначилося на ліквідності банківської системи України. Значний обсяг зниження депозитів в національній валюті фізичних осіб частково компенсувався приростом депозитів у національній валюті юридичних осіб на 17,9 млрд. грн за рахунок зростання коштів на поточних рахунках [21].

Взаємозалежність між рівнем тіньової економіки та річним приростом обсягу депозитів відображена на рис. 3.5.

Згідно даних рис. 3.5, прослідковується обернена залежність між рівнем тіньової економіки та річним приростом обсягу депозитів. Зважаючи, що досліджувані показники є безпосереднім наслідком фінансової нестабільності та опосередкованим наслідком монетарної політики, то така динаміка взаємозалежності є цілком логічною: чим вищий рівень фінансової нестабільності – тим вищий рівень тіньової економіки, оскільки суб'єкти господарювання не хочуть або не можуть вести легальний бізнес; і тим нижчий рівень довіри населення до банківських установ, з яких воно забирає свої заощадження, знижуючи обсяг депозитних вкладень.

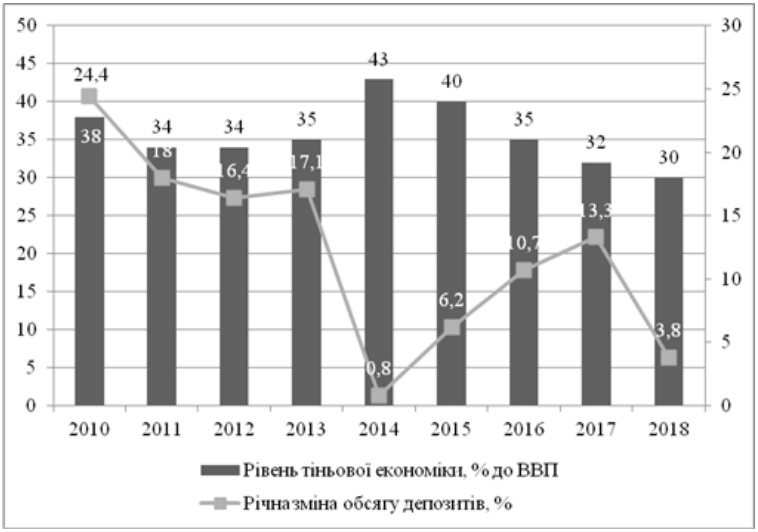

Рис. 3.5. Взаємозалежність рівня тіньової економіки та річного приросту обсягу депозитів у 2010-2018 рр., %
Розраховано за: [4, 18]

Винятком став лише 2018 р., на що вплинуло відтік коштів з депозитів суб'єктів господарювання на -0,1 % на противагу позитивному притоку депозитів фізичних осіб – на 6,2 % [4].

Таким чином, дослідивши прямий вплив монетарних інструментів НБУ на рівень тіньової економіки можна стверджувати про діяльність монетарної політики НБУ як легалізаційного механізму для національної економіки, через ефективне використання якого можна стабілізувати фінансову систему держави в цілому та забезпечити цінову стабільність шляхом зменшення рівня інфляції.

Водночас, проведений аналіз дозволив дійти висновку, що:

– надмірне зростання інфляції – понад 40 % (2014-2015 рр.) – призводить до критичного рівня тіньової економіки (40-43 %) та дерегулює економічні процеси у державі;

– інфляційне таргетування зменшує рівень тіньової економіки та сприяє детінізації національної економіки;

– при утримуванні індексу інфляції в межах 10 % річних, спостерігається низький рівень тіньової економіки, який для України складає 30-35 % від ВВП держави;

– надмірний рівень облікової ставки НБУ (понад 20 %) сприяє зростанню тіньової економіки, а рівень у межах 12-15 % – спонукає детінізацію;

– між річним приростом обсягу депозитів та рівнем тіньової економіки існує обернена залежність, оскільки зростання тіньової економіки свідчить про зростання фінансової нестабільності і навпаки.

Список використаних джерел

1. В уряді України звітують про найнижчий за 10 років рівень тіньової економіки (огляд преси) від 13 Лютий 2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29766509.html.
2. Вісім схем ухилення від податків: найбільше недоплачує в бюджет офшорний бізнес і тіньові імпортери. URL: https://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/116visim-skhem-ukhylennia-vid-podatkiv.
3. Глущенко С.В. Тінізація української економіки: сучасні оцінки. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11712/Hlushchenko_Tinizatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Грошово-кредитна статистика. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Офіційний сайт Національно банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.
5. Данилишин Б.М. Основні напрями монетарної політики України. *Фінанси України*. 2018. № 1. С. 9–25.
6. Звіт про фінансову стабільність Червень 2019 року НБУ URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=96887766.
7. Індекс інфляції. Міністерство фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/.
8. Момот Т.В., Ващенко А.Н., Тесленко Р.Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка і суспільство.* 2018. Випуск № 15. С.169-175.
9. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу. URL: https://bank.gov.ua.
10. Офіційний сайт Національно банку України. URL: https://www.bank.gov.ua.
11. Про Державний бюджет України на 2019 рік. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 50. ст.400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19?find=1&text= %B3 %ED %F4 %EB %FF %F6.

12. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 рр. Постанова Правління НБУ №541 від 18 серпня 2015р. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28745297.
13. Річний звіт НБУ 2018. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=95170958.
14. Рябченко О. Посилення державного управління – шлях до детінізації економіки. *Міліція України*. 2009. № 1-2. С. 16-17.
15. Сова О.Ю. Актуальні питання стану депозитного ринку України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №1 (187). С.282-291.
16. Стратегія монетарної політики на 2016-2020 роки. Правління НБУ. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218.
17. Тенденцій тіньової економіки в Україні у 2016 р. URL: http://me.gov.ua/Documents/Download?id=03bb37c9-4771-43ab-b2a9-821009f0f407.
18. Тенденції тіньової економіки у 2018 році. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=41c32df1-6e16-4226a1cc-6e230ecf65e0.
19. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року Київський міжнародний інститут соціології URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1.
20. Тіньова економіка України досягає 45 %. МВФ URL: https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941/.
21. Шульц Е.П. Особливості сучасної депозитної політики банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 3. С. 93–97.
22. Gutmann P. M. The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal. 1977. November/December. Vol. 33 (6). P. 26–34.
23. Gutmann P. The Economics of Crime: Practical Methods of Evaluation. N. Y. : National Bureau of Economic Research, 1982. P. 29–37.

3.3. Прямі іноземні інвестиції як чинник забезпечення економічної безпеки України

Україна володіє значними природними ресурсами, має кваліфіковані кадри, достатній науково-технічний потенціал, розвинений внутрішній ринок збуту продукції та досить ефективну інтегрованість у світовий фінансовий й товарний ринки, а отже, має усі передумови для пожвавлення залучень іноземного капіталу. Серед галузей вітчизняної економіки найбільш сприятливими для залучення іноземних інвестицій є: фінансова діяльність, переробна промисловість, торгівля й операції з нерухомістю, інжиніринг, надання послуг. На сьогодні у світовій економіці істотно зросли обсяги міжнародного руху капіталу, що значним чином впливає і на пожвавлення міжнародних економічних відносин України.

Статистичні показники свідчать про інтеграцію у міжнародну економіку, оскільки наша держава є дуже привабливим інвестиційним регіоном. З огляду на це, будь-які порушення макростабільності на зовнішніх ринках накладають свій відбиток на вітчизняну економіку та рівень безпеки.

Сьогодні існує необхідність пошуку новітніх шляхів створення привабливого інвестиційного середовища в Україні. Теоретичні та практичні аспекти іноземного інвестування в вітчизняну економіку висвітлено в наукових роботах О. Барановського, Е. Балацького, М. Герзанич, Я. Дропиа, І. Іващука, М Макаренко, А. С. Музиченка, А. Маценко, Р.Павличенко, О. Рогача, А. Румянцева, О. Свідрака, А. Філіпенка, Д. Хариновича, А. Черемис, Л. Шинкарук, М. Филюка, І. Юрчика та ін.

Поняття іноземних інвестицій розмежовує сукупність відносин та осіб, врегульованих правовими нормами. Таким чином, законодавчо ці відносини при здійсненні іноземних інвестицій визначаються нормативно-правовими актами, відповідно до концепцій інвестиційної політики на державному рівні.

Отже, визначимо поняття іноземних інвестицій як сукупності майнових та інтелектуальних цінностей, які були виведені з однієї країни та введені в іншу задля здійснення там підприємницької чи іншої діяльності, на власний ризик, з метою отримання доходу чи соціального ефекту від сукупного використання всіх інвестованих сторонами видів капіталу.

Відповідно до чинного законодавства прямі іноземні інвестиції – це довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни (наприклад, з метою організації і будівництва підприємств) [1].

У кожній ринковій економічній системі домінуюча роль із визначення довгострокової динаміки росту безперечно належить інвестиціям. Вони значним чином забезпечують як технічну основу економіки, так і якісне оновлення її основного капіталу. Неабиякий вихідний імпульс інвестування (шляхом регулювання примноження основного капіталу) дає структурним та інноваційним процесам. Залучення іноземних інвестицій є об’єктивною необхідністю пожвавлення економіки країни, а також сприяє:

– пожвавленню експортних ресурсів;
– розвитку конкуренції та поширенню нових форм менеджменту;
– диверсифікації виробництва;
– техніко – економічному прогресу;
– розвитку малого та середнього бізнесу зокрема;
– створенню додаткових робочих місць, що веде до зростання рівня зайнятості;
– підвищенню конкурентоспроможності продукції та послуг;
– підготовці кадрів, затребуваних сучасною ринковою економікою;
– вирішенню внутрішньо-економічних проблем легалізації бізнесу.

Водночас, залучення іноземних інвестицій має значну проблему – відсутність узгодження між процедурами застосування законодавчих актів на державному та місцевих рівнях, які ускладнюють і так нестабільну та хитку ситуацію із правовою базою, яка служить фундаментом інвестиційних відносин.

Варто зауважити, що внаслідок економічних криз та високого безробіття деякі країни стали запроваджувати додаткові вимоги погодження планів компаній щодо перенесення виробничої діяльності чи скорочення чисельності працівників. Одним з обмежувальних заходів регулювання вливань іноземного капіталу стала відмова в реалізації певних проектів іноземних інвесторів.

В Україні спостерігається негативна тенденція, пов'язана з прямими іноземними інвестиціями. У першому кварталі минулого року був зафіксований приплив інвестицій на рівні 943 млн доларів, а в першому кварталі поточного року – відтік на суму майже 1,6 млрд. У Національному банку України відтік пов'язують з вилученням реінвестованих доходів підприємств і компаній реального сектору економіки (рис. 3.6) [10].

На початку 2020-го інвестиції з Кіпру скоротилися на 1,4 млрд доларів, з Німеччини – на 427,5 млн, з Нідерландів – на 178,4 млн. При цьому інвестиції зі Швейцарії зросли на 112,1 млн, з Польщі – на 48 млн, з Франції – на 45 млн, з Австрії – на 38,5 млн. [9].

З огляду на дані вище, важко переоцінити роль прямих інвестицій, адже разом із ними країна приймає набутий досвід інвесторів, новітні технології, покращує власні методи менеджменту та виробництва.

Рис. 3.6. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за 2015 – 2019 рр., (млн.дол. США)
Розраховано за: [9]

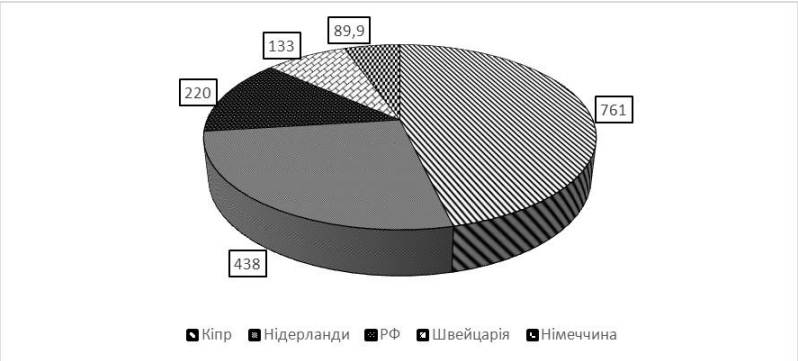

Рис. 3.7. Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу у 2019 році (млн. дол. США) [9]
Розраховано за: [http://www.ukrstat.gov.ua/]

Однак іноземний контроль у тих видах діяльності (галузях, які мають стратегічне значення для держави з точки зору суверенітету), куди залучаються прямі іноземні інвестиції, формуватиме загрозу для суверенітету держави. Зазвичай країни намагаються обмежити доступ

іноземного інвестування у телекомунікацію, банківський сектор, військово-охоронну діяльність та галузі виробництва зброї.

Україна була й залишається регіоном, процес інвестування у який є вкрай обережним, тим паче при довгострокових проєктах. Нерідко зовнішні інвестиції надходять з офшорів, куди із вітчизняної економіки попередньо були й виведені. Для інвесторів найпопулярнішими є ті галузі, в яких можна швидко отримати прибуток, з низьким ризиком втрати при цьому вкладених коштів.

Одним із основних інструментів переливу капіталу або легалізації незаконно отриманих доходів є здійснення фіктивних інвестицій за посередництвом компаній із офшорних зон та «податкових гаваней». На національному рівні затверджено перелік держав, операції з резидентами яких контролюються з метою трансферного ціноутворення. На сьогодні до даного списку включено 85 держав (територій) [4].

В такому випадку офшори є головним інструментом втечі капіталу та ухилення від сплати податків. Згідно статистичних даних за період 2011-2018 рр. з України було перераховано коштів, що в еквіваленті дорівнюють 10,6 % річного ВВП (рис. 3.8).

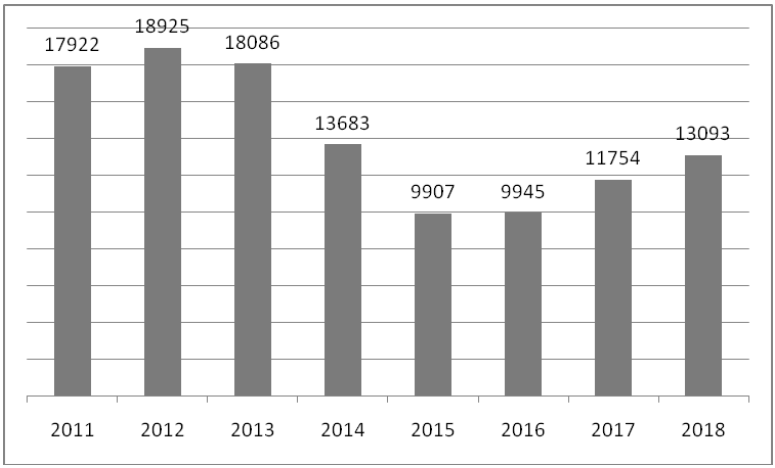

Рис. 3.8. Сумарний обсяг чистого іллегального фінансового відтоку з України, млн. USD

За підрахунками з використанням методології міжнародної організації Global Financial Integrity, протягом 2011-2018 рр. з України до офшорних зон було виведено близько 113 млрд. USD [5].

Тінізація економіки є серйозною перепоною для: ефективної акумуляції та перерозподілу ресурсів, подолання бідності та сталого розвитку економіки. Тому важливим вектором управління для кожної держави є комплексний підхід до подолання в країні корупції та незаконного обігу фінансових потоків на усіх рівнях. Усе це вимагає системності та послідовності при дослідженні сутності, форм проявів корупції, методів й способів боротьби з нею, а також використання зарубіжного досвіду.

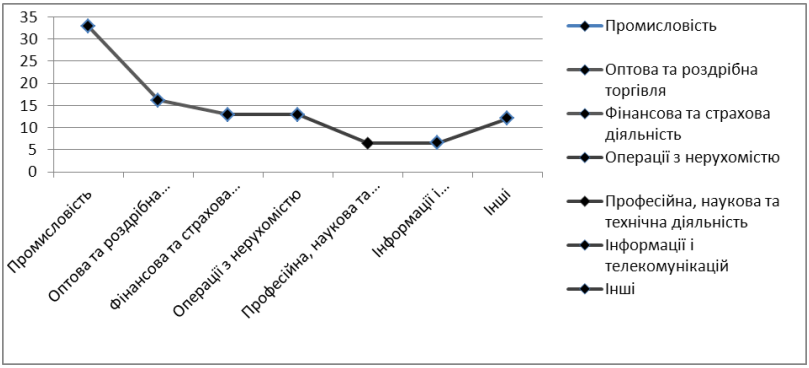

Рис. 3.9. Структура прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності у 2019 році в Україну [8]

Найвищий відтік інвестицій був у сфері української промисловості – майже 1,6 млрд доларів. Водночас інвестиції спрямовані до сфер фінансів і страхування, IT, а також професійної, наукової та технічної діяльностей [9].

Відповідно, єдиним ефективним шляхом детінізації економіки країни є створення сприятливих умов для діяльності всіх суб’єктів ринку у легальному секторі завдяки поліпшенню інвестиційного клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

Інвестиційний клімат країни першочергово може бути покращений реальним втіленням інвестиційних ініціатив поданих нижче:

– розвиток вітчизняної інвестиційної інфраструктури;
– оцінка якості менеджменту сприяння інвестиційній діяльності;
– вдосконалення та полегшення процедур ведення бізнесу;
– пошук шляхів приваблення як прямих, так і портфельних інвестицій у регіони країни;
– поширення випробуваних інвестиційних практик, які показали вдалі показники ефективності.

З цією метою вже здійснено низку позитивних кроків:

1. В Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу [5].

Варто пам’ятати про значні ризики іноземних інвестицій, як для вітчизняних суб’єктів господарювання, так і для національної економіки загалом. Одним з шляхів нейтралізації цього фактору є забезпечення вищих ставок прибутковості за інвестиціями. Однак вітчизняних компаній, що відповідали б зазначеним умовам, є досить мало. Ще більше ускладнює ситуацію із припливом інвестицій недостатній розвиток фондового ринку в Україні. В зв’язку з цим, інтенсифікація портфельних інвестицій в економіку країни залишається недостатньою.

Іноземні інвестиції є ключовим фактором розвитку інтеграційних процесів та дає змогу в повній мірі використовувати переваги міжнародного поділу праці, євроінтеграції, технологічних інновацій, легалізації бізнесу та інше.

З огляду на це, все більше підприємств створюють умови задля забезпечення відповідності власного бізнесу критеріям іноземного інвестування. Однак головною передумовою зацікавленості іноземних інвесторів безперечно є макроекономічні показники та вдосконалення

законодавчої бази, що можливе лише на державному рівні і є важливим фактором для ефективності капіталу, що залучається.

Покращенню економічної ситуації цього сектору в Україні сприятиме: розробка інвестиційної стратегії, активізація інвестиційної діяльності, комплексна оцінка інвестиційних ризиків, залучення значних обсягів прямих іноземних інвестицій, створення надійних законодавчо-правових механізмів захисту прав як приватних, так і іноземних інвесторів, детінізація економіки, а також формування системи страхування інвестиційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Про режим іноземного інвестування. Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96– %D0 %B2 %D1 %80
2. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019– %D1 %80#n12
3. Кричковська Т.О., Давидюк Л.П. Сучасний стан закордонного інвестування в український бізнес. *Економіка і суспільство*. Вип. 13.2017. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/13_2017.pdf
4. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року. URL: Administrator/Downloads/Shadow_3 %20м. %202020.pdf
5. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. URL: Administrator/Downloads/NRA2019.pdf
6. Інформація щодо співпраці з інвесторами в рамках реалізації Національних проектів. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. URL: http://www.ukrproject.gov.ua/page/nazva-rozdilu-z-dokumentami.
7. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 № 739-р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/739-2013– %D1 %80
8. Єрмоленко Т. Закордонні інвестиції як елемент інвестиційного механізму національної економіки. *Економічний аналіз*. Вип. 10. Ч.1 2012. С.164-168
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
10. Офіційний сайт Аналітичний портал. Слово і діло. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/09/04/infografika/finansy/skilky-inozemnyx-investyczij-nadijshlo-ukrayiny-2020-roczi
11. Офіційний сайт Finance.ua. URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/480394/pryami- investytsiyi-v-ukrayinu-rejtyng-krayin-vid-nbu

Розділ 4

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

4.1. Соціальні чинники забезпечення економічної безпеки держави

В період трансформаційних змін в економіці України під впливом розвитку глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, ведення гібридної війни зростає значення підприємництва як для стабілізації економіки, так і забезпечення економічної безпеки держави.

Формування економіки сталого розвитку передбачає зростання ролі інтелектуального та соціального капіталу в структурах управління на макро, мезо та мікро рівнях, соціальні аспекти стають стратегічними факторами економічного розвитку національної економіки.

Аналіз даної проблематики має важливе значення як з теоретичної точки зору – з'ясування соціально-економічної природи соціальної відповідальності підприємництва, так і з практичної – удосконалення державного регулювання соціальної відповідальності підприємництва як чинника формування економічної безпеки держави. Все це у достатній мірі актуалізує дослідження процесів формування та розвитку соціальних відносин, причин і наслідків кризової ситуації у сфері соціальної відповідальності підприємництва, а також шляхів її подолання для забезпечення економічної безпеки України.

У вітчизняній економічній науці дослідники здебільшого приділяють увагу окремим складовим соціальної відповідальності, таким як корпоративні практики, людський капітал, інтелектуальні активи, соціальний капітал тощо. Водночас залишаються недостатньо вивченими чинники формування соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та відповідальності, їх вплив на процеси макроекономічного середовища.

Основні складові системи соціальної відповідальності підприємництва в Україні сформувались на мікрорівні. Саме тому додаткової

актуальності досліджуваній проблемі надає необхідність включення у систему соціальної відповідальності підприємництва досліджень макрорівня. Існує потреба у глибшому дослідженні інструментів регулювання соціальної відповідальності підприємництва та впливу підприємництва на економічну безпеку України.

В стратегіях соціально-економічного розвитку на рівні держави та регіонів не передбачаються заходи щодо використання соціально відповідальної діяльності підприємництва усіх форм: великих, середніх, малих, мікро. Таким чином, для формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва необхідне впровадження механізмів державного регулювання в економічну практику за рівнями управління (макро, мезо, мікро) та рівнями відповідальності перед державою, персоналом, суспільством.

Формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва як чинника економічної безпеки держави вимагає глибшого теоретичного осмислення, методологічної формалізації та обґрунтування методів контролю рівня відповідальності.

Економічна безпека держави та соціальні аспекти її формування

Різноманітні аспекти економічної безпеки в економічній теорії розглядаються з позицій теорії фінансів, теорії управління, світової економіки, соціально-економічної статистики, регіоналістики, державного регулювання економіки та економічної політики, фінансового і податкового права, правознавства, соціології та інших наук [2, с. 11-12]. Таким чином, економічна безпека є об’єктом дослідження не тільки економічної науки, а й ряду інших наук, що визначає необ- хідність застосування комплексного підходу до вивчення цього явища. Економічну безпеку трактують і як стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні завдання за умови реалізації відповідної економічної політики [13]. З іншого боку економічна безпека це здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарюючих суб’єктів, оптимальні умови життєдіяльності населення [4, с. 15].

Таким чином, економічну безпеку трактують як:

стан економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз;

сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість;

стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики [1].

Економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку економічної системи, синтезує в собі всі форми проявів суспільних взаємовідносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера за кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і потребує як об'єктивної діагностики й моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів щодо забезпечення необхідного рівня показників – індикаторів соціальної сфери [3,5]. Крім цього, характер процесів в структурі соціуму, дає змогу віднести суперечності в цій сфері до стратегічних загроз економічній безпеці, що стосуються ключового компонента національного багатства – людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати на тактичному і стратегічному рівнях системи безпеки держави. Тому економічна безпека обумовлюється соціально-економічною, а критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми взаємовідносин, базові цінності та інтереси суспільства, стають ключовими чинниками оцінки рівня безпеки [14].

В Україні формування та використання інститутів соціальної відповідальності підприємницьких структур розпочато відносно діяльності корпоративного сектору економіки, що відображено в табл. 4.1.

Як видно з даних табл.1. поняття соціальної відповідальності бізнесу у різних документах та тлумачення авторів відрізняються за тими аспектами, що виділені в окремому стовпчику. При цьому в економічній практиці спостерігається високий рівень диференціації чинників формування соціальної відповідальності. Форми їх прояву представлені табл. 4.2.

Таблиця 4.1

Аспекти дослідження соціальної відповідальності

Джерело	Поняття	Аспекти дослідження СВ
1	2	3
Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні	Соціальна відповідальність – відповідальність за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка: сприяє сталому розвиткові, у т.ч. здоров'ю і добробуту суспільства; зважає на очікування заінтересованих сторін; відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах.	рішень і дій прозорої та етичної поведінки сталий розвиток відповідає правовим та міжнародним нормам
«Зелена книга з корпоративної соціально ї відповідальності» ЄС	Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із заінтересованими сторонами на добровільній о снові	інтегрують соціальні та екологічні питання добровільна взаємодія із заінтересованими сторонами
ISO 26 000 «Керівництво з соціальної відповідальності»	Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (а саме продукцію і послуги) на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору і етичну поведінку, відповідає сталому розвитку та добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, поширена в усій організації і не суперечить відповідному законодавству і міжнародним нормам поведінки	відповідальність за продукцію і послуги, суспільство і навколишнє середовище, прозора і етична поведінка, відповідність законодавству та міжнародним нормам

Продовження табл. 4.1

1	2	3
Соціальна відповідальність підприємництва (авторська розробка)	Соціальна відповідальність підприємництва розглядається як спільна консолідована відповідальність за діяльність суб'єктів підприємництва на макро, мезо та мікрорівні з метою реалізації економічних, соціальних та екологічних ефектів. Консолідована відповідальність є більш високою та стійкою при умові врахування інтересів соціальних партнерів та двосторонньої відповідальності. За рівнями управління консолідована відповідальність суб'єктів підприємництва розглядається як сукупність відносин в тріадах: "держава – підприємництво – суспільство", "критерії – потенціали – результати".	виділено суб'єкти, об'єкти та види СВ, консолідована відповідальність, рівні відповідальності, середовище відповідальності (зовнішнє та внутрішнє середовище) рівні управління

Складено за: [3,5,8]

Наявність різноманіття методологічних підходів до визначення поняття відповідальності, її структури, типів і форм зумовила необхідність співставлення, упорядкування проблем формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва та її значення для забезпечення економічної безпеки держави.

Проблема забезпечення економічної безпеки держави є складною і багатоплановою. У країнах ЄС з даної проблематики напрацьовано чималий теоретичний і практичний досвід. В Україні вирішення проблеми економічної безпеки, економічна та соціальна політика розвиваються в теоретичному та прикладному плані паралельно без врахування взаємозв'язків та взаємовпливів, значення соціальної відповідальності підприємництва.

Таблиця 4.2

Чинники формування соціальної відповідальності підприємництва

Напрями	Форми прояву
Загострення конкуренції на національних та міжнародних ринках	глобалізація, розвиток ТНК, формування регіональних інтеграційних об'єднань, зниження та ліквідація митних бар'єрів
Зростання ролі підприємницьких структур	збільшення розмірів, ресурсів, впливу на суспільні процеси
Загострення глобальних, зокрема екологічних, проблем	забруднення довкілля, зміна клімату, скорочення лісових насаджень
Пошук нових способів боротьби за споживача	соціально-етичний маркетинг, маркетинг взаємостосунків
Зростання ролі кваліфікованого персоналу	«привабливого соціального обличчя»
Підвищення частки нематеріальних активів та інтелектуального капіталу	зокрема іміджу та брендів у структурі капіталу
Розвиток конс'юмеризму	боротьба споживачів за власні права, зростання стандартів якості продукції, формування механізмів відповідальності за порушення прав покупця
Законодавча діяльність	стандарти корпоративного управління, звітності, екологічної та соціальної поведінки
Зростаюча активність і вимогливість громадянського суспільства	недержавних організацій, місцевих громад, суспільної думки до етичних і соціальних аспектів діяльності бізнесу
Діяльність міжнародних організацій	концепції та програми ООН, МБК
Соціальна політика на державному та регіональному рівні	якість життя , соціальні стандарти

Складено за: [5, 6, 8]

Відсутність належного механізму безпеки в економічній та соціальній сфері в Україні ускладнює подолання зовнішніх і внутрішніх загроз сталого розвитку країни з врахуванням економічних, соціальних

та екологічних вимірів. Перелічені чинники визначають актуальність здійснення теоретичних та аналітичних досліджень з проблем забезпечення економічної безпеки держави з врахуванням ролі та значення соціальної відповідальності підприємництва формування національної моделі соціальної відповідальності.

Умови ведення гібридних воєн зумовлюють виняткову увагу до проблеми економічної безпеки держави, яка поєднує питання стійкості національної економіки із соціальними та національними інтересами держави. Аналізу соціальних аспектів економічної безпеки присвячені роботи таких вчених, як Дахнова О. Є., Давидюк О. О., Власюка О. С., Користіна О. Є., Барановського О.І. Єрмошенко М.М. та інші. Ці роботи містять підходи до формування системи критеріїв та індикаторів оцінки економічної безпеки, а також напрями подолання соціальних загроз на макро-, мезо– і мікрорівні.

Обґрунтування теоретико-методичних основ формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва як умови забезпечення економічної безпеки України.

Реалізація поставленої мети передбачала необхідність вирішення таких завдань:

розкрити системну методологію аналізу соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та відповідальності;

проаналізувати рівень реалізації соціальної відповідальності підприємництва на макрорівні;

розробити концептуальні основи національної моделі соціальної відповідальності підприємництва з врахуванням національних особливостей та міжнародного досвіду забезпечення економічної безпеки.

Системна методологія аналізу соціальної відповідальності підприємництва

В умовах трансформаційної економіки України, що містить елементи економіки знань, інформаційної та креативної економік, системна методологія дослідження соціальної відповідальності підприємництва вимагає розробки інструментарію аналізу використання інтелектуального та соціального капіталу, їх потенціалів та критеріїв ефективності управління. За рівнями управління та рівнями відповідальності соціальну відповідальність суб’єктів підприємництва пропонується дослі-

дити як сукупність взаємовідносин в тріаді: «держава – підприємництво – персонал» з метою реалізації економічних, соціальних, екологічних ефектів та використання потенціалів.

На основі узагальнення еволюції підходів до розуміння соціальної відповідальності поняття розглянемо соціальну відповідальність підприємництва як комплекс об'єктів та суб'єктів соціальної відповідальності, взаємовідносин між ними. Як системне поняття соціальна відповідальність підприємництва може бути описана таким чином

$$SVP = F_l^t\left(O, S, N, V, Z\right), \tag{4.1}$$

де O – об'єкти соціальної відповідальності підприємництва на етапах:проектування, виробництва, споживання, утилізації; S – суб'єкти соціальної відповідальності (стейкхолдери); N – напрями реалізації соціальної відповідальності: зовнішнє та внутрішнє середовище; V – види соціальної відповідальності: економіко-правова, етична, філантропічна; t – часові стани; l – економічні, соціальні, екологічні цілі; Z – рівні відносин соціальної відповідальності: 1– з державою, 2-й – з персоналом, 3-й з суспільством.

Процес формування державного регулювання соціальної відповідальності як сучасного чинника формування економічної безпеки розглянемо на основі дослідження рівнів відповідальності на макро, мезо та мікрорівнях управління.

Формалізований запис управління соціальною відповідальністю на основі соціального моніторингу параметрів реалізованої відповідальності матиме такий вигляд

$$KA = \upsilon\left(RU_m, RV_i, \underset{i}{RS^k}, KV_l, TP_p, \underset{\varpi}{VF^r}\right), \tag{4.2}$$

RU_m – рівень управління: 1 – макро, 2 – мезо, 3 – мікро; RV_i – рівень соціальної відповідальності; 1 – перед державою, 2 – перед персоналом, 3 – перед суспільством; RS_i^k – тип суб'єкта підприємництва:j підприємства за розміром j – 1– великі, 2 – середні, 3 – малі, 4 – мікро; k – рівень використання концепції СВ: k – 1 не використовують, 2 – частково використовують, 3 – використовують (корпоративні або соціальні підприємства); KV_l – критерії відповідальності нормативні та етичні за напрямами: 1 – економічні, 2 – соціальні, 3 – екологічні; TP_p – типи

потенціалів p: 1 – інтелектуальний, 2 – людський, 3 – ринковий, 4 – організаційно–інформаційний, 5 – креативний, 6 – природно–ресурсний; VF_{ϖ}^{r} – види фінансової відповідальності: v – види фінансової відповідальності: 1 – податкова відповідальність, 2 – відповідальність перед персоналом по зарплаті, 3 – відповідальність перед споживачем по ціні; r – рівень соціальної відповідальності: 1 – перед державою, 2 – перед персоналом, 3 – перед суспільством [8].

Соціальну відповідальність підприємництва можна розглядати як одну з основних частин механізму регулювання суспільних процесів, що характеризує взаємну відповідальність суб'єктів і об'єктів управління у сфері використання елементів їх інтелектуального, соціального, ринкового, людського та емоційного потенціалів, що визначають рівень економічної безпеки.

Соціальний моніторинг чинників економічної безпеки держави

Аналіз досліджень в галузі зовнішнього середовища функціонування суб'єктів підприємництва дозволив встановити відсутність: системного аналізу соціальної політики з погляду принципів теорії сталого розвитку та теорії використання потенціалу території; типології відносин соціальної відповідальності підприємництва за рівнями відповідальності та її реалізацією; методичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо регулювання соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та рівнями відповідальності.

Для подолання цих проблем розроблена методика соціального моніторингу, що передбачає: виявлення репрезентативних показників кожного структурного компоненту за рівнями соціальної відповідальності (нереалізовану та реалізовану відповідальність за регіонами) та рівнями управління; визначення динаміки показників за видами соціальної відповідальності (економічного, екологічного, соціального); відбором з множини ймовірних показників таких, які найбільше впливають на макропоказники розвитку чи тінізації; побудовою інтегральних показників соціальної відповідальності за рівнями управління [10].

Для аналізу соціальної відповідальності підприємництва перед державою використаємо комплекс показників та коефіцієнтів, які

характеризують чинники стабілізатори та де стабілізатори економічної безпеки на макрорівні: реалізована податкова відповідальність (податкове навантаження), нереалізована податкова відповідальність (борги перед бюджетом) (рис. 4.1).

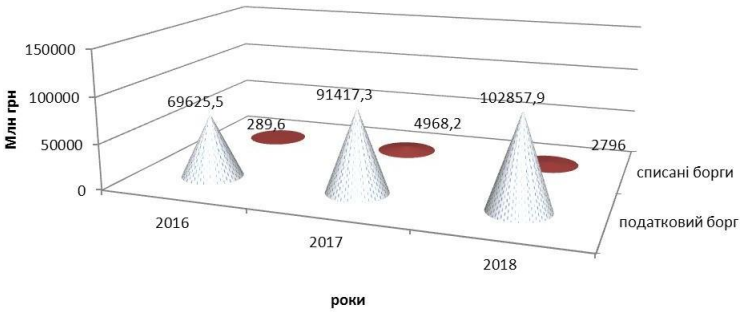

Рис. 4.1. Аналіз динаміки податкових боргів в Україні за 2016 – 2018 рр.
Розраховано за: [http://sfs.gov.ua/]

На основі статистичного аналізу встановлено, що найвищий рівень податкової відповідальності підприємництва перед державою за розмірами суб'єктів мають малі підприємства [15].

З метою виявлення характеру та інтенсивності впливу податкової відповідальності підприємництва на такий макропоказник як рівень тінізації було побудовано парні регресійні моделі лінійного ($\tilde{y}_{лн}=a+bx$), степеневого ($\tilde{y}_{ст}=ax^b$) та параболічного ($\tilde{y}_{пр}=a+bx+cx^2$) типів. Проведена статистична оцінка отриманих економетричних моделей представлена в табл. 4.3.

Встановлено, що для визначення впливу податкового навантаження підприємництва на макропараметри розвитку економіки та обґрунтування напрямів детінізації підприємництва на макрорівні необхідне використання параметричних моделей регресійного аналізу. За параболічного характеру залежності при зростанні рівня податкового навантаження рівень тінізації знижується, але за певного критичного значення податкового навантаження (≈20 %) рівень тінізації починає зростати.

Таблиця 4.3

Оцінка впливу податкової відповідальності підприємництва на рівень тінізації

Рівняння парної регресії і розрахункові значення *t*-критерію Стьюдента для коефіцієнтів регресії	Коефіцієнт кореляції *R*	Коефіцієнт детермінації R^2	*F*-критерій Фішера	*DW*-критерій Дарбіна-Уотсона
$\tilde{y}_{лн} = 56{,}9 - 1{,}4x$ 7,12* 3,28**	0,854	0,729	10,79**	2,01*
$\tilde{y}_{ст} = 165{,}1x^{-0{,}592}$ 13,06* 4,33*	0,908	0,824	18,76**	2,03*
$\tilde{y}_{пр} = 101{,}6 - 7{,}8x + 0{,}2x^2$ 20,92* 11,79* 9,76*	0,996	0,992	180,14*	2,47*

*Примітка: * статистична вірогідність з ймовірністю p = 0,99 (рівень значущості α=0,01);*

*** статистична вірогідність з ймовірністю p = 0,95 (рівень значущості α=0,05) За даними [146]*

Розраховано за: [http://sfs.gov.ua/]

Проаналізовані тенденції рівня оподаткування підприємництва за загальною та спрощеною системою сплати податків за період з 2007 р. по 2017 р. дозволяють визначити, які з податків мають найбільший вплив на економічне зростання. Рівняння парної лінійної регресії залежності ВВП від прибуткового податкового навантаження в Україні показують, що найвищий рівень впливу на результативність економіки має фіскальна відповідальність суб'єктів малого підприємництва(табл. 4.4) [15].

Для визначення інтегрального показника оцінки рівня соціальної відповідальності суб’єктів підприємництва використано перелік показників факторів, що відображають рівні та принципи соціальної відповідальності, використання потенціалу, ефективність управління витратами (див. табл. 4.5).

Таблиця 4.4

Залежність ВВП від податкової відповідальності підприємництва в Україні

Фактор Чинник	Рівняння і розрахункові значення *t*-критерію Стьюдента для коефіцієнтів регресії	Коефіцієнт кореляції *R*	Коефіцієнт детермінації R^2	*F*-критерій Фішера	*DW*-критерій Дарбіна-Уотсона
Податок на прибуток підприємств, млрд грн	$\tilde{y}_{лн} = 86{,}8 + 25{,}5x$ 0,19 2,39**	0,624	0,389	5,73**	0,45
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, млрд грн	$\tilde{y}_{лн} = 638{,}4 + 128{,}8x$ 5,88* 5,80*	0,888	0,789	33,67*	0,51
Єдиний податок з юридичних осіб, млрд грн	$\tilde{y}_{лн} = 340{,}7 + 703{,}4x$ 2,14 5,52*	0,879	0,772	30,45*	0,55

Розраховано за: [http://sfs.gov.ua/]

Таблиця 4.5

Показники оцінки соціальної відповідальності підприємництва

Потенціали	Показники вимірювання	Напрями витрат
1	2	3
Інтелектуальний(IP)	Витрати на нематеріальні активи	Придбання ліцензій та брендів
Людський (LP)	Витрати на персонал	Витрати на зарплату + соціальні витрати = соціальні інвестиції (внутрішнього типу відносин)

Продовження табл. 4.5

1	2	3
Ринковий(RP)	Витрати на збут	Організація продаж
Організаційно-інфраструктурний (OIP)	Адміністративні витрати	Організаційна культура та етика бізнесу
Креативний (KP)	Витрати на культуру	Підтримання емоційного клімату в колективі
Природно-ресурсний (PRP)	Витрати на охорону природи	Збирання та утилізація сміття, упаковок Енергоощадність виробництва та споживання

Складено за: [8]

Інтегральний показник оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва (IPSR) розраховано у вигляді

$$IPSR = \sqrt[6]{\frac{IP}{D} \bullet \frac{IP}{D} \bullet \frac{RP}{D} \bullet \frac{OIP}{D} \bullet \frac{KP}{D} \bullet \frac{PRP}{D}} \quad (4.3)$$

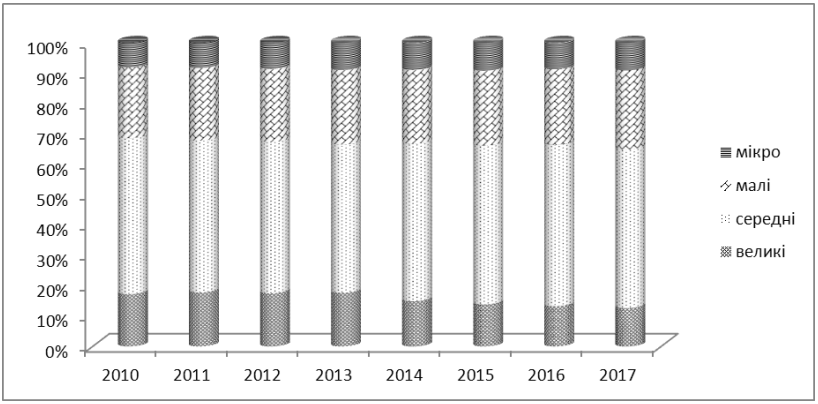

Рис. 4.2. Інтегральні показники рівня соціальної відповідальності підприємництва за розмірами суб'єктів підприємництва
Розраховано за: [www.ukrstat.gov.ua]

Розраховані інтегральні показники соціальної відповідальності підприємництва на макро рівні дозволили встановити, що найвищі значення реалізованої соціальної відповідальності демонструють середнього розміру суб'єкти підприємництва (рис. 4.2).

Описаний аналітичний інструментарій є основою методики стратегічного моніторингу реалізованої податкової відповідальності підприємництва. Методика оцінки рівня соціальної відповідальності відображає: визначення внутрішніх, так і зовнішніх проявів соціальної відповідальності підприємства; врахування результатів соціальної та фінансової звітності підприємства; орієнтування на обмежену кількість показників. Поєднання структурного аналізу щодо вибору об'єктів соціальної відповідальності та кількісного аналізу ефективності соціальних інвестицій дозволяє досягти комплексності аналізу та визначити напрями змін щодо підвищення рівня соціальної відповідальності.

Застосування методики соціального моніторингу забезпечує: обґрунтованість та порівняльність даних консолідованого аналізу за рівнями управління макро, мезо та мікро рівень; аналіз динаміки показників та визначення рівня соціальної відповідальності за чинниками стабілізаторами та де стабілізаторами як реалізовану та нереалізовану соціальну відповідальність; реалізацію факторного аналізу соціальної відповідальності підприємництва за їх розмірами для визначення напрямів змін соціально-економічної політики; прозорість та обґрунтованість рішень.

Концептуальні основи формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва в Україні

Використання методики соціального моніторингу показало, що підприємництво складається з суб'єктів підприємництва різного розміру, а не лише з великих корпоративних структур. Це обумовило перехід від дослідження корпоративної соціальної відповідальності до соціальної відповідальності підприємництва з врахуванням його розмірів, рівнів відповідальності на макро, мезо та макрорівнях, визначення чинників забезпечення економічної безпеки та особливостей формування національної моделі.

Аналіз теоретичних положень проекту концепції стратегічного розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні та міжнародного

досвіду реалізації національних моделей визначають концептуальні основи української моделі соціальної відповідальності підприємництва.

Сутність національної моделі управління соціальною відповідальністю підприємництва полягає у встановленні сукупності правил та механізмів, які спрямовані на реалізацію принципів соціальної відповідальності підприємництва з метою гармонізації соціально-економічних інтересів сторін та забезпечення досягнення економічних, соціальних, екологічних пріоритетів розвитку. На наш погляд, концептуальні основи впровадження національної моделі управління соціальною відповідальністю підприємництва передбачають розробку та затвердження національної Концепції соціальної відповідальності підприємництва, визначення способів, методів, інструментів, норм впровадження та механізмів регулювання.

Для узагальнення чинників формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва здійснено їх систематизацію за напрямами та формами прояву з врахуванням сучасних умов та трансформаційних процесів в економіці країни[9].

До особливих чинників стимуляторів віднесено:

впровадження концепційних основ соціальної відповідальності підприємництва з врахуванням світового досвіду;

використання інституційних факторів розвитку підприємницької діяльності в умовах економіки знань в стратегіях розвитку галузей з врахуванням принципів соціальної відповідальності;

соціалізація взаємовідносин «держава-підприємництво-суспільство»;

формування відносин з місцевими громадами та владою на основі різних видів партнерства, врахування їх вимог у реалізації підприємницької діяльності.

Врахування перелічених чинників в механізмах управління соціальною відповідальністю підприємництва дозволяє деталізувати використання методів та інструментів управління. Розроблені типології видів, форм та рівнів соціальної відповідальності підприємництва на відміну від існуючих обґрунтовують інструментарій комплексного дослідження об’єктів, суб’єктів та взаємовідносин соціальної відповідальності підприємництва.

Для подолання слабкості формальних та неформальних інститутів, дії факторів дестимуляторів соціальної відповідальності в Україні

розроблено систему заходів, що заохочують соціально відповідальну поведінку національних суб'єктів підприємництва. В табл. 6. представлено заходи щодо впровадження національної моделі соціальної відповідальності підприємництва.

Таблиця 4.6

Заходи щодо впровадження національної моделі УСВП

Слабкість інститутів	Фактори дести-мулятори	Рівень управління	Заходи до подолання
формальних	Законо-давство	макро	Затвердження концепції та стратегії розвитку СВП, Обов'язковість не фінансової звітності за соціальними та екологічними критеріями
		мезо	Розробка та впровадження регіональних стратегій соціального розвитку
		мікро	Соціальні програми СП
	Нескоор-динованість гілок влади	макро	Офіс розвитку малого та середнього підприємництва при Мінекономрозвитку
		мезо	Регіональні представники з питань СВП
		мікро	Відповідальні за соціальні програми СП
Нефор-мальних інститутів	Несфор-мована система стимулів і пільг	макро	Правові та економічні пільги за типами соціальної поведінки СП, державні премії, нагороди, гранти
		мезо	Регіональні рейтинги, регіональні гранти, стимулювання партнерства
		мікро	Обов'язковість не фінансових звітів та соц. моніторингу

Авторська розробка

Означені заходи розмежують спрямування соціальної та підприємницької політики та їх інструментарій. На державному рівні визначаються соціальні та екологічні пріоритети галузі, надається підтримка розвитку фундаментальній науці, підготовці кадрів та розвитку відповідної інфраструктури, формуються процеси управління соціальною відповідальністю підприємництва та координації соціального моніторингу, який сьогодні здійснюють різні відомства, а на рівні регіонів – стимулюються соціальні інвестиції та соціальне підприємництво, завдяки розвитку інституціонального середовища, партнерства місцевої влади, навчальних і наукових закладів, суб'єктів громадянського суспільства та ЗМІ.

Такий підхід дозволяє реалізувати формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва на основі використання розробленого інституційного та аналітичного забезпечення управління взаємовідносинами, яке пропонується здійснювати через розширення повноважень Офісу розвитку малого та середнього підприємництва при Мінекономрозвитку.

Різноманітність інструментів формування національної моделі соціальної відповідальності зведено до таких видів: інформаційно-комунікаційні (збирання даних, інформування, діагностика, моніторинг, консультування); фінансових (економічні та податкові важелі впливу); структурно-функціональних (класифікації елементів та інструментів системи соціальної відповідальності); організаційних (прийняття Концепції, розробки Стратегії, державних цільових програм соціальної відповідальності, соціальних програм суб'єктів підприємництва тощо) [6, 7, 12].

Для вирішення завдання впровадження концепційних основ національної моделі соціальної відповідальності підприємництва здійснено систематизацію видів та рівнів реалізації соціальної відповідальності за рівнями управління та рівнями відповідальності. Пропонується формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва здійснити на основі принципів: поєднання різних форм та проявів соціальної відповідальності підприємництва; врахування інтересів української держави, бізнесу та громадянського суспільства; необхідності розвитку людського, інтелектуального та соціального капіталів як об'єктів соціальної відповідальності. Національну модель

рекомендується розвивати на поєднанні формальних та неформальних інститутів, діалогічної концепції соціальної відповідальності підприємництва (держава формує інституційне забезпечення та стимулювання, підприємництво реалізовану соціальну відповідальність за рівнями управління та рівнями відповідальності), соціально орієнтованого підходу до впровадження принципів соціальної відповідальності підприємництва (законодавчо закріплена обов'язковість реалізації соціальної відповідальності та виконання соціальної звітності).

На сучасному етапі трансформації економіки України існує потреба подальших досліджень, спрямованих на пошук шляхів подолання існуючих проблем регулювання та підвищення ефективності функціонування системи соціальної відповідальності підприємництва для забезпечення економічної безпеки. На перший план при цьому виходять проблеми удосконалення інституційної бази формування системи соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління, розроблення пропозицій та рекомендацій щодо напрямів стимулювання його розвитку в Україні.

Викладені теоретичні положення розширюють і вдосконалюють знання відносно сутності та значення соціальної відповідальності підприємництва як чинника економічної безпеки. Результати дослідження слугуватимуть підґрунтям до вдосконалення підходів щодо впровадження національної моделі соціальної відповідальності підприємництва в Україні.

Особливості формування національної моделі соціальної відповідальності суб'єктів господарювання досліджуються через принципи теорії систем та теорії потенціалів, а вимірювання рівня його використання здійснюється з допомогою модифікованих моделей економічного та регресійного аналізу.

На основі об'єктних моделей визначено: типологію видових проявів соціальної відповідальності підприємництва; стан соціальної відповідальності підприємництва як функцію від перелічених видів прояву, що відображають їх часові, просторові та інші стани; рівень використання соціальної відповідальності підприємництва, що визначається як різниця між станами в просторово-часових та економічних вимірах. Це дає змогу з принципово нових методологічних позицій розглянути поняття, структуру та значення соціальної відповідальності

підприємництва для ефективного функціонування національної моделі соціальної відповідальності в умовах економіки інноваційного типу.

Науковим інструментарієм дослідження соціальної відповідальності підприємництва вибрані методи формального моделювання економічних процесів та комплексні методи, які поєднують кількісні параметри вимірювання потенціалу та сталого розвитку, а також визначають рівень залежностей взаємозв'язків між ними (регресійні методи).

Список використаних джерел

1. Бондарук, Т. Г., Бондарук І. С. Соціальні аспекти економічної безпеки держави. Науковий журнал «Економічні горизонти». 2018. № 2(5). С. 76–86.
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. С. 48.
3. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. К. : Абрис, 2002. 158 с.
4. Дарнопих, Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія». Харків, 1999. 21 с.
5. Дахнова О. Є.Соціальні аспекти економічної безпеки держави. *Зовнішня торгівля:право,економіка, фінанси*. №3. 2012. С. 245-250.
6. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. Економічна безпека: навчальний. посібник. К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури 2010. 368 с.
7. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 309 с.
8. Мойсеєнко І. В. Системний підхід до дослідження соціальної відповідальності .*Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки*. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2014. Вип. 91,Ч. 2. С.44-47
9. Мойсеєнко І. П., Мойсеєнко І. В. Системні основи трансформації державного регулювання соціалізації економіки України .*Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. Львів, 2016. Випуск 2. С. 56-67 .
10. Мойсеєнко І. В. Соціальна діагностика як основа соціальної політики // *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. Луцьк: ВІЕМ, 2017. Випуск №19 С.170-178.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

12. Пастернак-Таранушенко, Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.
13. Сундук, А. М. Економічна безпека України в регіональному вимірі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка». К., 2006. 22 с.
14. Бєляєв О. О., Диба М. І., Кириленко В. І. Соціальна економіка : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2005. 196 с.
15. Kutsyk V., Moyseyenko I. Modeling the Parameters of Enterpreneurship Fiscal Responsibility.The Potential of Modern Science, Volume 2. London: Sciencee Publishing, 2019. P.117-127.

4.2. Інституційні аспекти деофшоризації та легалізації національної економіки

Особливістю економічних систем XX – XXI століття є поява так званих офшорних юрисдикцій і як наслідок значний рівень офшоризації економічних систем та зростання податкової асиметрії. Офшоризація стає справжнім феноменом сучасної глобальної економіки. Бажання провідних світових компаній та інших представників міжнародного бізнесу зменшити податкове навантаження призвело до перетікання значної частки капіталів у офшорні юрисдикції, де податкове навантаження значно менше або взагалі відсутнє. Відповідно частка сплачених податків у загальній структурі ВВП країн постійно зменшується, важливо зазначити, що це стосується як промислово розвинених, так і решти країн світу. Обсяги руху капіталів через офшори вражаючі. Зокрема, близько 10 % усього світового капіталу зосереджено в офшорах, більше 50 % світової торгівлі проходить через офшори [1], за приблизними підрахунками загальна сума активів розміщених у офшорах становить від 21 до 32 трлн дол. США [2], приблизно третина капіталу у формі депозитів знаходяться у офшорах за даними Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), що становить близько 11,5 трлн дол. США [3]. Обсяги виведення капіталів з країн у офшори теж вражають, на рис. 4.3. наведені дані за період 1970-2010 рр. За підрахунками [4] 89 % провідних американських корпорацій та 99 % провідних корпорацій ЄС розміщують свої структурні підрозділи у офшорних юрисдикціях.

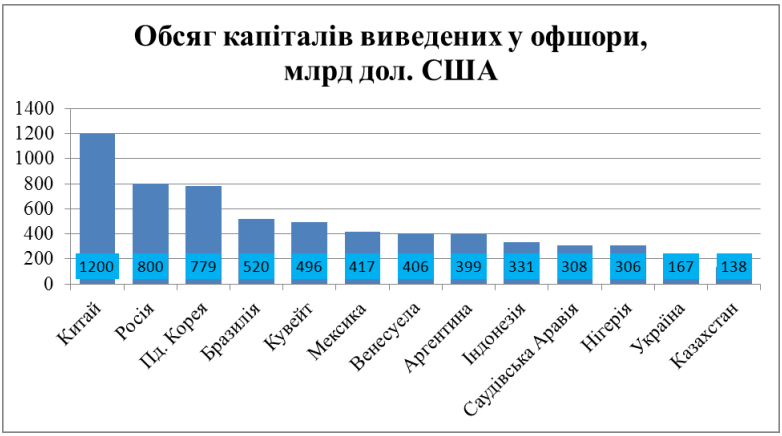

Рис. 4.3. Обсяг капіталів виведених у офшорні юрисдикції у 1970-2010 рр., млрд дол. США
Розроблено за даними OECD

Що стосується пострадянських країн та України, зазначимо, що більша частка капіталу повертається в країну у вигляді інвестицій в різні сфери економіки, проте обсяги капіталу нагромаджені в офшорах також вагомі. Представники бізнесу Росії, Казахстану та України зберігають приблизно 40 % капіталу в офшорах. Варто зауважити, що аналогічний показник у США та Японії складає тільки 2 %, а в ЄС – 10 % [5]. Український бізнес найактивніше використовує Кіпр для зменшення податкового навантаження та виведення капіталу. За підрахунками експертів, обсяг капіталу, розміщеного на Кіпрі сягає близько 30 млрд дол. США [6], а за період з початку російської агресії на Кіпр було виведено активів на суму понад 500 млрд гривень [3; 7].

Обсяги операцій з використанням офшорних компаній та виведення капіталів у офшори стрімко зростає із середини XX століття і на зламі тисячоліть обсяг операцій із використанням офшорних компаній доходить мабуть до пікового значення. Таким чином офшоризація стає звичним та масовим явищем для сучасного бізнесу. Основними причинами виведення капіталів та фінансових операцій поза межами національних юрисдикцій є надто високе податкове навантаження у порівнянні з офшорними юрисдикціями. Також звернемо увагу на

важливу роль глобалізації у процесі офшоризації світової економіки. Лібералізація економічних політик, а особливо зовнішньоекономічних політик багатьох держав, формування вільних та відкритих ринків, вільний рух капіталу та інвестицій сприяли інтенсифікації офшоризації національних економік та глобальної економіки. Вагомий внесок у цей процес вніс також науково-технічний прогрес, зокрема розвиток інформаційних та комунікаційних систем, загалом діджиталізація економіки. Натомість офшорні юрисдикції формуються з різних причин, в основному, це держави з низькими показниками соціально-економічного розвитку або депресивні території, що потребують припливу інвестицій та капіталу. Отож офшоризація як процес, що активно розвивається, відчутно впливає на економіки багатьох країн та світову економіку, на міжнародні фінансові ринки та ринки капіталу, відповідно істотно впиває на фінансову та економічну безпеку усіх держав світу.

Попри те що стрімкий розвиток офшорного бізнесу припадає на 1950 – 1960 роки, наявність територій із пільговим режимом оподаткування сягає початку нашої ери. Багато грецьких островів довкола Афін встановлювали менші ставки ввізного та вивізного мита ніж Афіни, відповідно більшість вантажів розвантажувалося саме в їх портах, а далі нелегально переправлялись у Афіни, де діяли надто високі митні тарифи. Таким чином бажання оптимізувати податкові та митні платежі притаманне підприємцям уже давно. Згодом пільгові режими оподаткування запроваджувалися у Фландрії, що ледь не розорило англійських торговців шерстю, та в деяких штати США у XVI – XVIII ст. Багато прототипів офшорів було створено у вигляді «порто-франко» – вільних портів. Тобто портів, в яких встановлювалися пільгові умови оподаткування. Зокрема, статус «порто-франко» було надано таки чорноморським портам як Одеса, Феодосія, Батумі. Згодом на окремих територіях Британської Імперії, особливо у країнах Карибського басейну запроваджували пільгові режими оподаткування, відповідно цей перелік суттєво розширювався і тепер становить близько 100 територій із пільговим режимом оподаткування.

Існує велика кількість термінів для позначення територій, де податкове навантаження дуже низьке у порівнянні з іншими країнами або відсутнє взагалі. Такі юрисдикції приваблюють багатьох економічних суб’єктів, особливо представників міжнародного бізнесу, для

розміщення капіталу та проведення фінансових операцій. Зокрема, вживається терміни податковий оазис, податковий рай чи податкова гавань. Проте найбільшого поширення набув термін офшор. Офшор походить від англійського словосполучення «*off shore*», що означає – поза берегом, поза межами. Отож офшор – це територія, поза межами національної юрисдикції, де встановлені значно нижчі податки або ж вони зовсім відсутні та доволі спрощена форма контролю та звітності. Відповідно офшорна юрисдикція – це територія (країна), на яку поширюються дія пільгових умов оподаткування та ведення бізнесу відповідно до діючого законодавства. Офшор за своєю сутністю дуже схожий із вільними економічними зонами, проте відрізняється від останніх тим, що зазвичай пільгові умови оподаткування встановлюються для компаній-нерезидентів. У вільних економічних зонах пільгами користуються компанії-резиденти, що здійснюють господарську діяльність на території вільної економічної зони, а в офшорах пільгами користуються компанії-нерезиденти, ті що здійснюють господарську діяльність за межами офшору. Хоча на думку багатьох дослідників офшори є видами вільних економічних зон, що мають свої характерні відмінності.

Враховуючи зростаючу популярність офшорів у наш час, поруч із поняттям «офшор» у наукових публікаціях та у засобах масової інформації дуже часто використовується термін «офшоризація». Проте єдиного підходу до визначення цього терміну немає. Низка науковців розглядає офшоризацію як процес, що протікає на трьох рівнях, на мікрорівні (підприємства), на макрорівні (національна економіка) та на мегарівні (глобальна економіка) та є сукупністю процесів розширення переліку економічних суб’єктів, що використовують офшорні юрисдикції з метою оптимізації економічного середовища, середовища співробітництва та досягнення сприятливих соціально-економічних та політичних умов ведення бізнесу, а також посилення їхнього впливу на розвиток глобальної економіки шляхом тіньового переміщення капіталу через державні кордони.

На думку Варналія З. С., офшоризація – це процес негативного впливу офшорної діяльності на національну економіку, що проявляється у непродуктивному виведенні капіталу у офшорні юрисдикції з метою оптимізації умов інвестування, мінімізації або ухилення від оподаткування та відмивання «брудних» грошей. Це є зрада національним

інтересам і загроза державності України [8]. Черномаз П. О. та Субачева І. С. «офшоризацію» трактують як процес впливу офшорної діяльності на економіку, що відображається у виведенні капіталу за допомогою створення та використанням офшорних фірм з метою уникнення або мінімізації оподаткування. Науковці пропонують розраховувати коефіцієнт офшоризації економіки, зростання зазначеного коефіцієнта свідчить про істотний вплив на економіку офшорних юрисдикцій, відповідно збільшенням загроз для національної економіки [9]. Загалом погоджуємося із визначенням «офшоризації» науковцями, проте вважаємо, що даний процес слід розглядати через призму економічної безпеки держави та легалізації економіки.

Серед основних причин офшоризації національної економіки та низки економік пострадянських країн експерти називають можливість захистити майнові та інтелектуальні права, право власності, що порушуються та не можуть в повному обсязі бути забезпеченими органами державної влади. На теренах пострадянського простору спостерігається значний рівень регуляторного та політичного впливу на бізнес, високий рівень корупції, значна кількість рейдерських захоплень та інших прикладів порушення прав і свобод. Саме тому офшори стали легальним та доступним способом захистити свій бізнес від прояву таких загроз [6].

Саме тому вважаємо, що офшоризація – це процес переміщення капіталів та фінансових операцій з національних до офшорних юрисдикцій. Причини цього явища можуть бути різні, проте результат однаковий – переміщення капіталу та фінансових операцій, що дозволяє зменшити базу оподаткування в національних юрисдикціях та зменшити податкові зобов’язання. Натомість зворотним процесом є деофшоризація. Відповідно визначення деофшоризації трактуватимемо як процес переміщення капіталів та фінансових операцій з офшорних до національних юрисдикцій.

Таким чином офшоризація сприяє формуванню низки переваг та містить ряд загроз для бізнесу. До переваг офшоризації доцільно зачислити:

- низьке податкове навантаження та спрощена система звітності;
- спрощений доступ до міжнародних фінансових ринків;
- захищеність майнових та інших прав, міжнародна правова захищеність від корупції і рейдерства, судовий захист відповідно до положень міжнародного права;

- конфіденційність інформації стосовно власників бізнесу та обсягів фінансово-економічної діяльності, а також захист такої інформації.

Незважаючи на значну кількість переваг офшоризація несе певні загрози для бізнесу, серед них виокремимо наступні:

- посилена увага фіскальних та правоохоронних органів до зареєстрованих у офшорах підприємств;
- державні обмеження на придбання активів нерезидентами, необхідність отримання ліцензій для діяльності, тощо;
- державні бар'єри щодо діяльності у сфері забезпеченні національної безпеки та військово-промислового комплексу;
- погіршення ділової репутації через використання офшору, необхідність доводити, що капітал, яким володіє компанія не набутий злочинним шляхом.

Офшоризація сприяє формуванню низки загроз не тільки для бізнесу, але і для економіки держави, зокрема:

- зменшення податкових надходжень та доходів бюджету;
- відтік капіталу за кордон;
- виведення незаконно отриманих коштів та їх легалізація;
- тонізація економіки.

Перевагою офшоризації для економіки держави є наявність гнучких та дієвих механізмів реінвестування коштів в національну економіку за рахунок доступу до світової фінансової системи та можливість уникнення правових колізій та захист бізнес структур відповідно до положень міжнародного права.

Доцільно звернути увагу на ще одну причину популярності та поширення офшорів – вигідні умови для інвестування та розвитку бізнесу. Більша частина капіталу, що виводиться з країни, згодом повертається у вигляді іноземних інвестицій. Такі інвестиції у сучасній економіці отримали назву «*round-trip*» інвестицій від англійського словосполучення «round-trip», що дослівно означає подорож туди-назад. Даний термін використовується в телекомунікації для позначення часу, що необхідний для передавання сигналу ввід передавача до отримувача. Відповідно «*round-trip*» це вітчизняні інвестиції, що попередньо були виведені до офшорних юрисдикцій, а згодом повертаються у вигляді іноземних інвестицій. На рис. 4.4 зображено співвідношення прямих іноземних інвестицій та «*round-trip*» інвестицій в Україні.

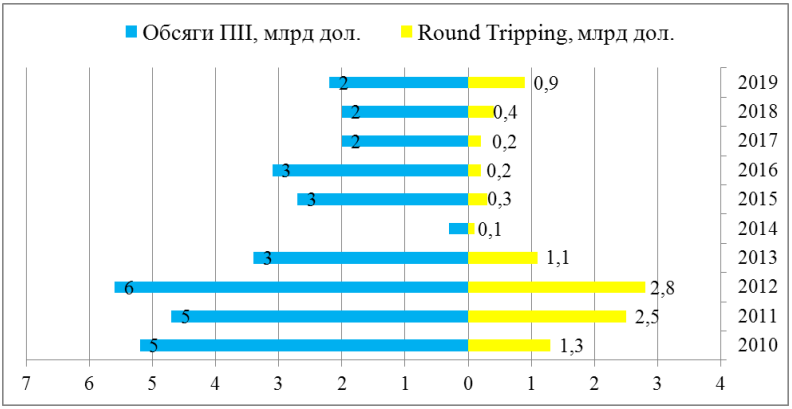

Рис. 4.4. Співвідношення прямих іноземних інвестицій та «round-trip» інвестицій за 2010-2019 рр.
Розроблено за даними World Bank Group

Загалом повторне інвестування є важливим процесом для вітчизняної економіки, оскільки в останні десятиліття такі схеми стають не тільки звичним явищем, але й основним джерелом фінансування вітчизняної економіки та забезпечення економічного розвитку. На рис. 4.5 зображені основні країни-інвестори вітчизняної економіки.

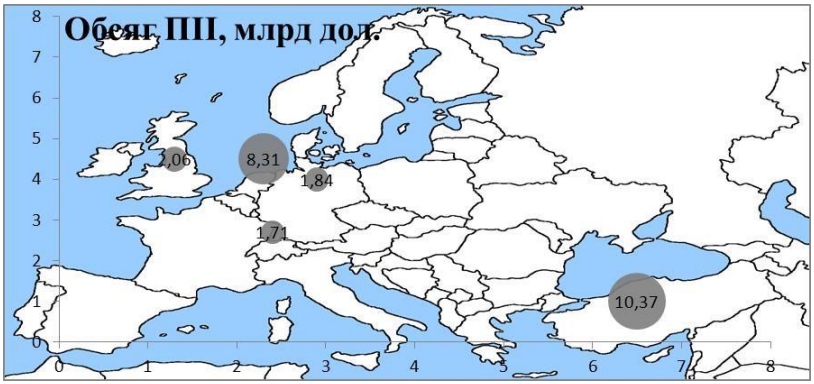

Рис. 4.5. Основні країни-інвестори вітчизняної економіки
Розроблено за даними World Bank Group

В результаті здійсненого аналізу робимо висновок, що основним інвестором вітчизняної економіки є економічні суб’єкти розміщені на Кіпрі та в Нідерландах, двох найвідоміших та найпопулярніших офшорних юрисдикціях в Європі. Відповідно об’єктами інвестування є Київ, Київська та Дніпропетровська область – адміністративно-територіальні одиниці, на теренах яких сконцентровано значну частку вітчизняного промислового потенціалу (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Основні об’єкти інвестування в Україні
Розроблено за даними Державної служби статистики України

Проаналізувавши динаміку прямих іноземних інвестицій та динаміку «*round-trip*» інвестицій (рис. 4.7). Можна зробити висновок про високий рівень їх залежності. Тільки у 2016 році був відносно слабкий кореляційний зв’язок, у всі інші аналізовані роки зв'язок доволі суттєвий. Відповідно динаміка та, в певній мірі, обсяг прямих іноземних інвестицій напряму залежить від «*round-trip*» інвестицій. Таким чином істотний вплив на зменшення обсягів «*round-trip*» інвестицій може спричинити значне зменшення загального обсягу прямих іноземних інвестицій, що істотно вплине на економічну безпеку держави. Тому при розробці заходів зменшення обсягів зазначеного виду інвестування слід враховувати його безпекове значення на даному етапі розвитку вітчизняної економіки.

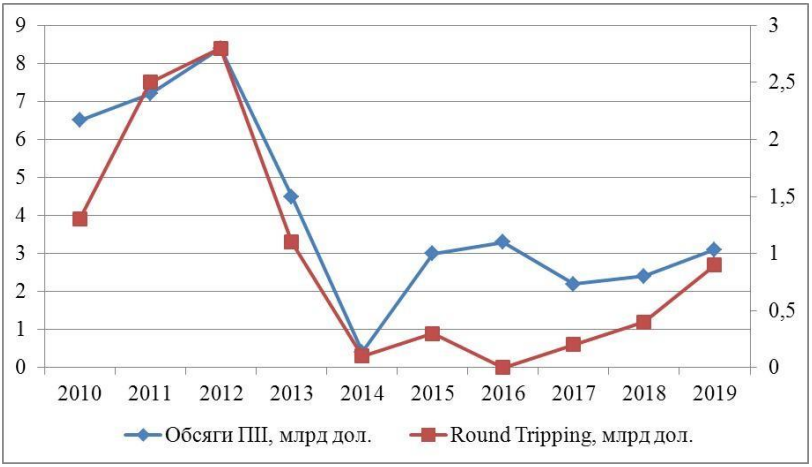

Рис. 4.7. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій та «round trip» інвестицій
Розроблено за даними Державної служби статистики України

Наголосимо також на важливості процесу повернення інвестицій та реінвестування для забезпечення економічної безпеки держави та легалізації економіки. Тому, враховуючи історичні аспекти та сучасні тенденції, офшоризацію слід розглядати не тільки як процес ухиляння від сплати податків, а і як процес оптимізації економічної діяльності, що в певній мірі сприяє розвитку бізнесу та економічному розвитку. Саме тому більшість міжнародних компаній та інших представників міжнародного бізнес-середовища використовують офшори у своїй фінансовій діяльності. Враховуючи розвиток сучасних інформаційних і комунікаційних технологій та процеси глобалізації, офшоризацію слід розглядати також як наслідок економічної глобалізації. Тобто, в сучасних умовах лібералізації економічних систем, лібералізації руху капіталів, інтеграції національних економік у світову економічну систему, запобігти виведенню капіталів та зменшити податкову асиметрію дуже важко, а процес офшоризації можна вважати логічним продовженням глобалізації та розвитку світової фінансової системи. Запобігання та сповільнення офшоризації стане можливим тільки тоді, коли суттєво зменшиться відмінність в розмірах податкового навантаження у різних країнах.

Загалом же офшоризація економіки є негативним явищем для національної економіки, оскільки істотно впливає та збільшує обсяги тіньової економіки, проте її поширення викликане також і іншими причинами окрім зменшення або уникнення оподаткування. Зокрема мова йде про можливість правового захисту вітчизняного бізнесу особливо від рейдерства, уникнення надмірного адміністративного тиску з боку фіскальних служб та уникнення політичного тиску на бізнес. Недосконалість податкової системи, недосконалість законодавства, значний рівень криміналізації та корумпованості суспільства і влади призвели до стрімкої офшоризації національної економіки в кінці 1990-х на початку 2000-х років. Відповідно вважаємо, що не потрібно відкидати ці причини зростання офшоризації вітчизняної економіки, оскільки без їх вирішення зменшити обсяги офшоризацію економіки неможливо, апріорі – здійснити легалізацію економіки.

Підсумовуючи результати аналізу зауважимо, що актуальною проблемою на даний момент стає необхідність деофшоризації економіки для її легалізації та забезпечення економічної безпеки держави.

Зазначимо, що офшоризація стала загрозою не тільки для вітчизняної економіки, але і для економіки багатьох держав та для глобальної економіки. Саме тому у 2013 році ОЕСР розробила план розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування (план *BEPS*), основним завданням якого є запобігання перетікання капіталів до офшорних юрисдикцій. Понад 100 країн приєдналися до зазначеного плану, зокрема й Україна. Зокрема варто зупинитися на чотирьох пунктах зазначеної угоди, що є обов’язковими для всіх країн-учасниць:

- спільна протидія недобросовісній податковій практиці;
- запобігання зловживанню певних положень договорів про уникнення подвійного оподаткування;
- гармонізація та оптимізація вимог щодо документування трансфертного ціноутворення;
- розробка та підвищення ефективності механізму вирішення суперечок між державами, що стосуються питань оподаткування [10].

Загалом визнаючи важливість дотримання зазначених положень, зупинимося на основних пропозиціях, що, на нашу думку, сприятимуть

деофшоризації економіки та її легалізації. Першочергово необхідно вирішити проблеми, що спонукають суб'єктів господарювання обирати офшорні юрисдикції, окрім бажання зменшення податкового навантаження – захист майнових, інтелектуальних та інших прав, що в певній мірі порушуються в Україні, захист бізнесу від рейдерства, доступ до дієвих та надійних фінансових інструментів на міжнародному ринку. Таким чином пропонуємо низку рекомендацій для деофшоризації економіки та її легалізації.

1. Вдосконалення вітчизняного законодавства щодо протидії рейдерству, захисту майнових, інтелектуальних та інших прав і свобод громадян.

2. Покращення ринкового середовища ведення бізнесу, покращення інвестиційного клімату, такі заходи повинні бути системними та повинні передбачати підвищення прозорості роботи судових органів, розвиток фінансової інфраструктури, відновлення авторитету влади та владних інститутів, підвищення інвестиційної привабливості шляхом економічної та політичної стабілізації в державі.

3. Імплементація процедур регулювання контрольованих іноземних корпорацій. Зазначені заходи дозволять включати доходи фізичних осіб резидентів, що володіють компаніями нерезидентами, до валових податкових зобов'язань. Такі заходи дозволять протидіяти міграції капіталів між компаніями, що де-факто належать одній фізичній особі.

4. Запровадження обов'язкової системи звітності для резидентів, які володіють бізнесом за межами національних юрисдикцій.

5. Посилення правил трансфертного ціноутворення, що дозволить обмежувати маніпулюванням цінами на товари та послуги у фінансових розрахунках, які здійснюються між пов'язаними особами резидентами різних країн.

6. Укладання угод про співпрацю та угод щодо обміну податковою інформацією у сфері порушення податкового законодавства.

7. Протидія відмиванню «рудних» грошей, отриманих незаконними шляхами.

8. Формування ефективних механізмів повернення активів та запровадження амністії капіталів.

9. Посилення відповідальності за порушення податкового законодавства та забезпечення справедливого податкового середовища для всіх економічних суб'єктів та всіх секторів економіки.

Підсумовуючи результати дослідження варто зазначити, що проблеми офшоризації притаманні вітчизняній економіці, а обсяг інвестицій в значній мірі залежить від повторного інвестування капіталів, раніше виведених у офшори – «*round trip*» інвестицій. Відповідно розробляючи заходи зменшення обсягу «*round trip*» інвестицій необхідно враховувати їх без пекове значення для економіки. Проте, офшоризація є проблемою не тільки вітчизняної економіки, але й світової. Тому протягом останніх років світова спільнота створює всі умови для деофшоризації економіки, відповідно можна припустити, що в майбутньому дана проблема вирішуватиметься як для світової економіки, так і для вітчизняної. Для реалізації цього необхідно виконувати умови передбачені планом *BEPS* та впровадити низку запропонованих заходів деофшоризації економіки.

Список використаних джерел

1. Луцишин З., Южаніна Н., Фролова Т. та ін. Сучасна офшоризація бізнесу в конструкті національної фіскальної безпеки. *Міжнародна економічна політика*. 2019. № 1 (30). С. 70 – 112.
2. Луценко І. С. Методичний підхід до оцінювання рівня податкової безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12. С. 159-163.
3. Редзюк Є. В. Офшоризація світової економіки: перспективи для України і світу. *Вісник Асоціації докторів філософії України*. 2015. №11. URL: http://aphd.ua/publication-34 (дата звернення: 01.12.2020).
4. Оффшоры в мире: 7 ключей для понимания. Hromadske.ua – веб-сайт. URL: https://hromadske.ua/ru/posts/offshory-v-mire-7-klyuchej-dlya-ponimaniya (дата звернення: 02.12.2020).
5. Оффшорная геополитика. Цикл статей. Институт геополитики – веб-сайт. URL: http://dergachev.ru/geop_events/211211-01.html (дата звернення: 04.12.2020).
6. Офшоризація економіки України. Що робити? Radiosvoboda.org – веб-сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27667157.html (дата звернення: 01.12.2020).
7. *Виговська Л.* Пів трильйона гривень. У Нацкомісії розповіли про масштаби виведення грошей з України в офшори. Nv.ua : веб-сайт. URL: http://nv.ua/ukr/publications/timur-hromajev-golova-nktspfr-71149.html (дата звернення: 02.12.2020).

8. Варналій З. Офшоризація – інституціональна загроза національної економічної безпеки та державності України. *Публічне управління економікою України в умовах загроз державності*: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 5 грудня 2018 р.) Київ : КНЕУ, 2018. С. 7 – 8.
9. Черномаз П.О., Субачєва І. С. Офшоризація економіки як економічна категорія. *Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин*: Матеріали XI науково-практичної конференції молодих вчених, 25 березня 2016 р. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. С.365-370.
10. Що таке деофшоризація: до чого готуватися бізнесу в Україні? Uteka.ua: веб-сайт. URL: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-chto-takoe-deofshorizaciya-k-chemu-gotovitsya-biznesu-v-ukraine (дата звернення: 03.12.2020)

4.3. Пандемія Covid-19 – загроза демографічній безпеці та легалізації зайнятості

Найголовніше в житті людини, суспільства, так і держави було і залишається забезпечення безпеки. Основне для людини – це життя, що передбачає наявність хороших та безпечних умов проживання, здоров'я, роботи, гідної оплати праці, гарантування захисту при настанні нещасних випадків та таке інше.

Стан безпеки для всіх має забезпечити держава. Лише вона може гарантувати «територіальну цілісність та недоторканність території, конституційного ладу, суверенітету, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій» [1], тому вектор у безпековому середовищі вона скеровує на загрози та небезпеки, які панують в певному історичному періоді.

Відсутність загроз у внутрішньополітичній та воєнній сфері, державній, екологічній, економічній та інформаційній безпеці дозволяє ефективно розвиватися державі. Безпечний стан сприяє сталому розвитку зовнішньополітичної, економічної, демографічної, екологічної та інших складових системи безпеки.

В сучасних умовах суспільство в залежності від соціальних, економічних, моральних, культурних, духовних цінностей направляє свій вектор у амбівалентні безпекові напрямки: один у сторону мінімізації загроз та небезпек, демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; інший до поширення негативних суспільних явищ таких, як деградація, тінізація, корупція, тощо.

Анексування Криму та неоголошена Росією війна проти нашої держави скеровували вектор нашої безпеки на мінімізацію небезпек та загроз у оборонній та військовій сфері, але свої корективи у систему безпеки держави вносять і міжнародні та світові загрози. Вони впливають на чисельність працюючих підприємств, робочих місць, зайнятого населення.

З кінця 2019 року світ зіткнувся з новітньою загрозою – пандемією вірусу COVID-19, яка не лише швидкими темпами розростається по світу забираючи людські життя, але створює психологічне навантаження та ріст паніки в суспільстві. Для того, щоб розібратися з масштабом загрози необхідно визначити передумови чи прогалини в системі забезпечення державної безпеки.

Людство вже забуло про страшні епідемії з якими зустрічалося протягом свого існування. Згадаємо про деякі з них. Звістки про пандемії зустрічалися з регулярністю в 100 років. В 1720 році була епідемія бубонної чуми, або її ще називають Марсельською чумою. Є згадки про смерть 100 тис. осіб. В 1820 році – знаходимо згадки про холеру, яка найбільше вразила азіатські країни — Філіппіни, Індонезію, Тайланд. Від якої померло також біля 100 тис. осіб. Основною причиною називають антисанітарію. В 1920 році була задокументована пандемія «Іспанки». Від останньої загинуло «50-100 млн людей (2,6-5,2 % населення Землі) і було заражено майже 400 млн людей (20 % населення планети)» [2]. Тодішня антисанітарія, війна, переповнені лікарні, недостатнє харчування, відсутність будь якого контролю над хворобою сприяли поширенню пандемії.

Несподіваною для людства стала в 2020 році пандемія нового коронавірусу, яка розпочала свою ходу з Китаю ще 6 грудня 2019р. Потім була Південна Корея, Іран, Італія, Іспанія, Франція, Німеччина, США і весь світ… Заражена велика кількість населення і не всі, хто захворів і хто переносить цей вірус були обліковані.

Можемо з впевненістю говорити, що всі держави виявилися не готові до появи нових викликів, які пов’язані з появою нового типу вірусу. Неготовність полягає в тому, що людство забуло про віруси, які в різний час знищували цілі держави, де вмирало від 80 до 90 % населення.

Безпечність систем охорони здоров'я в усіх країнах призвела до того, шо ВООЗ визнала розповсюдженість вірусу COVID-19 пандемією. Виникає питання щодо стрімкого розповсюдження вірусу у таких, на перший погляд, безпечних і економічно сильних державах Європи як Італія, Іспанія, Франція, Німеччина, а також США та інші.

Розглядають декілька умов появи вірусу, але яким б не були ці умови маємо думку, що халатність, безпечність, недотримання протиепідеміологічних умов та приховування справжніх даних сприяли його поширенню в світі.

Приховування захворювання неодноразово сприяло розповсюдженню захворювань. Так було і у випадку з розповсюдженням іспанського грипу з січня 1918 року по грудень 1920. Є інформація, що загальна кількість інфікованих становила 500 млн осіб, що дорівнювало чверті населення світу. Враховуючи те, що хвороба була під час світової війни, то «військова цензура Німеччини, Великої Британії, Франції та США або забороняла інформацію про епідемію або, пізніше, применшувала цифри. Мета — запобігти паніці і падінню бойового духу серед солдатів фронту. Звісно, замовчування не єдина причина пандемії в той час» [3].

Нам не відомо коли і звідки пішов новий штамп коронавірусу. Звернемо увагу на те, що ще 16 вересня 2019 року в новосибірському центрі вірусології «Вектор» відбувся вибух. В 1970–1980-і роки тут розробляли біологічну и бактеріологічну зброю, а також засоби захисту від неї. В цьому центрі зібрана унікальна колекція культур мікроорганізмів. Це одне з двох місць, де зберігається вірус віспи. Тут також є вірус лихоманки Ебола [4]. Зазначають також, що «у «Векторі» є віруси пташиного грипу та багатьох різновидів гепатиту. Пізніше з'ясувалося, що у «Векторі» були і штами коронавірусу»[5].

Також потрібно пригадати, що 18-27 жовтня 2019 року в Ухані проводили Світові військові ігри, в яких приймали участь більш як 9300 військових з 109 країн [6].

Колишній однокурсник В. Путіна Ю. Швець, экс – розвідник КДБ СРСР не виключає думку, що в Ухань вірус могли завести російські військові спортсмени «Думаю, зовсім виключати фактор випадковості не можна. Уханський інститут вірусології являє великий інтерес для

спецслужб РФ. Таких центрів по світу можна на пальцях перерахувати, і всі вони стежать одне за одним. У складі збірної Росії на Військових іграх однозначно були присутні представники ГРУ і ФСБ. Але оскільки вірусологія вимагає спеціальних знань, крім Чепіги та Мишкіна там мали бути присутніми і експерти (цілком ймовірно, з «Вектора», найбільшого в РФ центру вірусології). І один із них міг не підозрювати, що є переносником вірусу» [7].

Але все ж версія про навмисне занесений COVID-19 з РФ в Ухань видається колишньому радянському розвіднику більш переконливою.

«Судячи з усього, вибух на «Векторі» став російським Чорнобилем. Після нього очевидці відчували «запах диму і нечистого повітря». Цілком ймовірно, що трапився викид в атмосферу штамів коронавірусу і, не виключено, ще якоїсь погані, про яку ми поки не знаємо» [8], – вважає Швець.

В ЗМІ РФ за 16.10.2019 є повідомлення про ріст захворюваності на пневмонію в Красноярському краї. Там за тиждень діагностували 700 випадків пневмонії, яка протікала дуже незвично, де важких пацієнтів потрібно було підключати до апарату штучної вентиляції легень. Через пневмонію закрили зразу три школи на 10 днів. Дітей перевели на дистанційне навчання. В приміщеннях шкіл провели відповідну дезінфекцію. Звертається увага, що є паніка і ходять чутки про переповнені лікарні. Так у пульмонологічному відділі на 60 ліжок 110 хворих…[9].

Через декілька днів (19 листопада 2019р.) в російських ЗМІ констатують «кожного тижня в регіоні фіксують біля 300 випадків захворювань на пневмонію. Зазначають, що закриті на карантин школи. Перед цим на вимушені канікули пішли учні у Владимирській, Самарській і Оренбургській областях та в Ростові-на-Дону, Ульянівську і Красноярську.

Кількість хворих на пневмонію збільшується по всій країні. В Челябінську закривають школи на карантин [10].

А про спалах коронавірусу почали відкрито говорити в грудні. В Китайському місті Ухань є лабораторія, де проводились дослідження коронавірусу. Вона знаходиться на відстані 300 метрів від базару, де продавали вбитих тварин у повній антисанітарії. І звідки, на думку спеціалістів, і пішло розповсюдження вірусу. Китайські біологи Ботао

Сяо та Лей Сяо опублікували звіт під назвою «Можливі джерела спалаху коронавірусу 2019-nCoV». Вони заявили, що спалах коронавірусу в Ухані пояснюється тим, що у місцевій лабораторії досліджували перебіг хвороби у кажанів і там можуть бути відповідальними за появу нового вірусу» [11].

В пресі пригадали про те, що сталося в небі на сході нашої країни, що сколихнуло світ – 17 липня 2014 року був збитий літак МН17. Тоді шестеро вчених-вірусологів летіли до Мельбурна на 20-ту Міжнародну конференцію з проблем ВІЛ/СНІДу. На борту був і Професор Юп Ланґе з Університету Амстердама та представник ВООЗ Гленн Томас і разом з ними були активісти Люсі ван Менс, Мартін де Шуттер, Пім де Кюієр, що спеціалізувалися у боротьбі з СНІДом. Тепер говорять, що власне ці науковці змогли б сильно допомогти у розв’язанні проблеми з коронавірусом. Аналізуючи хід історичних подій, часто люди говорять, що якби не смерть саме конкретної людини, розвиток людства, скоріш за все, був би іншим. Більшість людей саме так і сприймають життя.

Звичайно, що життя було б іншим лише тому, що саме люди, особливо інтелектуальні – диктатори, політики, науковці, стратеги відкориговують шлях людства в ту чи іншу сторону. Так і ми починаємо аналізувати хід подій, що відбувався не так давно. Звісно, що наші роздуми можуть бути здогадками, але як версії у безпекознавчій науці як на державному, міждержавному, так і на світовому рівні мають право на існування

Дуже влучно охарактеризувала цю подію Оксана Забужко «Ми ж десь досі, в глибині душі, напіввіримо в сталінське «незаменимых людей нет» (ну бо аякже, он у нас всього за 2 покоління – мільйони було вбито, а ми ж живі, ще й нівроку, якось чухаємось...). А насправді кожна людина незамінна тому, що кожна насильницька смерть утворює в світобудові діру Нездійсненого Призначення, крізь яку, рано чи пізно, засвище вітер руїни» [12].

Якщо б людство знало звідки почав ходу коронавірус, то можна було б краще спрогнозувати його поведінку. На сьогоднішній день говорять про три штама вірусу, які мають одинакові симптоми, але які є різними і людина перехворівши штамом А може захворіти на штам Б та штам С.

На сьогоднішній день (23.09.2020р.) в світі налічується підтверджених випадків 31 615 836 захворювань на COVID-19 і їх чисельність зростає. Про це ми можемо судити з даних які ми прослідковуємо на основі інтерактивної карти [13].

А 12.03.2020 р., було зафіксовано 126 660 осіб хворих на коронавірус в світі. Найбільша кількість зафіксованих випадків була у Китаї – 80 932, на другому місці Італія 12 462, Іран 9 000, південна Корея 7 869 та інші. Статистика щодо смертей, які пов'язані з короновірусом COVID-19 та той час Китаї – 3 056 осіб, в Італії – 827, Ірані – 354, Південній Корея – 66 осіб. Незважаючи на менші показники зареєстрованих випадків, смертність висока у таких країнах як Іспанія, де зареєстровано 2 277 випадків і вже зафіксовано 55 летальних випадків; у Франції при зареєстрованих 2 281 випадку – 48 смертей.

Вже на сьогодні найбільша кількість зафіксованих випадків у США – 6 897 432осіб, на другому місці Індія – 5 646 010 осіб, на третьому– Бразилія – 4 591 364особи, на четвертому – Росія – 1 117 487осіб. В Україні вже зафіксовано 189 488 особи хворих на коронавірус, з них 3 784осіб померли.

Насторожують публікації, де мова йде про приховування правдивих даних про чисельність смертей, пов'язаних з вірусом. Читаємо припущення, що влада Китаю дала неправдиві дані про чисельність загиблих. Ми чули, при загальні кількості захворілих на коронавірус 80000 чоловік померло 3000 осіб. Але зараз в пресі можемо зустріти інформацію, що «Мешканці Уханю пояснюють, що кожен день по 500 урн з прахом померлих від коронавірусу сім похоронних бюро міста роздавали скорботним сім'ям. Це означає, що прах 3 500 осіб віддавали рідним кожні 24 години. У Ханькоу, Учан і Ханьян влада розповідала скорботним сім'ям, що вони отримають прах рідних до 5 квітня, дати свята Цін Мін, коли люди доглядають за могилами своїх предків. Таким чином 42 тисячі урн можуть бути роздані протягом цих 12 днів» [14].

Подібну інформацію ми отримуємо з різних джерел. «Доповідь розвідки США ніби твердить, що Китай сфальсифікував офіційні дані про кількість жертв коронавірусу. «Та ну... Справді? Цікаво, яка частина ЗМІ, які поширювали заяви комуністичного Китаю протягом останніх 2 тижнів, тепер принесуть свої вибачення та привернуть увагу до цього

повідомлення? Думаю, що 0», – твітує син президента США Трамп-молодший»[15].

Розуміючи неминучість перенесення вірусу по світу в різних країнах, в залежності від насування небезпеки, оголошували карантинні заходи. В кожній країні запроваджувалися свої протиепідемічні заходи, насамперед держави закривали кордони, школи, вищі начальні заклади, підприємства. Медичні установи переорієнтували для прийняття хворих з коронавірусом. Були відмінені планові операції для людей, які їх дуже потребували (пересадка життєвоважливих органів, операції онкохворих та інше). Стрімкий характер зараження COVID-19 та сильна його мутація, за словами спеціалістів, може свідчити про те, що цей вірус є біологічною зброєю. Але це ми зможемо точно взнати лише через деякий час.

Чому відбулося стрімке зараження? Зазначимо, що було декілька передумов швидкого розповсюдження коронавірусу.

По-перше, це ріст агломерацій, що призводить до збільшення густоти населення та соціальних зв'язків. Велика густота населення завдає проблем, які виникають при потребі в ізоляції людини. Ізоляція є необхідною умовою вберегти себе від хвороби, або хвору людину потрібно ізолювати від здорового населення.

По-друге, іншою причиною росту захворюваності було збільшення міграційних потоків і швидкість переміщення осіб. Зростання туристичних потоків та розвиток туристичного бізнесу, що призвело до міграції великої кількості значних людських мас. Переміщення людей з одного контенту на інший відбувається за допомогою послуг авіакомпаній за лічені години.

Згадаємо, що починаючи з 90 років минулого століття велика кількість працездатних молодих людей виїхала за межі України у невідомість в пошуках кращих можливостей і гідної оплати своєї праці та гідних умов проживання. Постійний зв'язок зі своїми сім’ями пришвидшувало міграційні потоки населення. Робота та влаштований побут за межами своєї держави призвели до того, що значний відсоток заробітчан вимушено стали емігрантами. Деякі з них почала возз’єднуватися з сім’ями, що призвело до збільшення чисельності українців за кордоном, тобто призвело до ще більшого відпливу населення України. На

збільшення чисельності мігрантів та емігрантів впливала можливість отримання роботи за кордоном після закінчення навчання за межами України.

По-третє, неможливість розвивати бізнес через штучно створені обмеження, що передбачають тим чи іншим чином вдаватися до корупційних схем. Чисельність мігрантів в різних джерелах коливається від двох до п'яти млн. чоловік.

По-четверте, з моменту оголошення пандемії ми спостерігали величезні потоки українців, що поверталися додому. Поверталися люди як з відпочинку, так і з тимчасової роботи. А ті українці, що мають постійне місце роботи за кордоном і мають своє житло – залишились на чужині. Їх чисельність достеменно не відома.

Розглянемо також пандемію коронавірусу з психологічної точки зору. Розпал коронавірусної інфекції призвів до стресу спочатку в окремій державі – Китаї, а вже після швидкого розповсюдження захворювання в інших країнах стрес поширився в усіх людей світу. На нашу думку, власне стрес призвів до такої великої кількості жертв людей похилого віку, які ми прослідковуємо в Італії, Іспанії та інших державах.

Але можемо з впевненістю сказати, що земляни на карантині отримали змогу задуматись про все, що відбувається в світі, в них у державі, місті, селі і своїй сім'ї та, звісно, із собою. Небезпека, що нависла над кожним з нас дозволила зрозуміти одне – незалежно від статусу, кількості коштів можливостей та інше, кожен з нас має рівні права і рівні можливості в момент небезпеки. І що найважливішим у забезпеченні безпеки особи є здоров'я.

А зараз ми можемо точно сказати, що пандемія призвела до незворотніх процесів також в економічному житті громадян, підприємств, держав.

У зв'язку з пандемією COVID-19 відбулись суттєві зміни у життєдіяльності багатьох країн. Відбулося запровадження карантинних обмежень у багатьох державах і в Україні зокрема. Такі безпрецедентні кроки призвели до уповільнення економічної активності; введення, при можливості, дистанційної форми праці; встановлення обмежень щодо трудової діяльності, припинення діяльності організацій.

За підсумками І кварталу сезонно скориговане падіння ВВП до попереднього кварталу склало 0,7 %, а падіння квартал до відповідного

кварталу – 1,3 %. Але найбільших втрат вітчизняна економіка зазнала у ІІ кварталі. За попередніми оцінками Мінекономіки падіння ВВП до ІІ кварталу 2019 року склало 11 % (при прогнозованих 14 %).

Найбільш важким у ІІ кварталі був квітень – період максимально жорстких карантинних заходів. Проте, наступне пом'якшення карантинних обмежень як в Україні, так і по всьому світі сприяло поступовому відновленню ділової активності. За даними НБУ індекс очікувань ділової активності вже у червні 2020 року становив 45,5 п. порівняно з 29,9 п. у квітні 2020 року (рекордно низьким рівнем) та 45,8 п. у березні 2020 року. Відповідно з травня ми маємо зменшення глибини падіння більшості видів економічної діяльності [16].

Так, у квітні 2020 року, в час карантинних обмежень, відбувся спад виробництва у промисловості на 16,2 %; будівництві на 16 %, вантажні перевезення на 27,2 %, пасажирообіг скоротився на 95,9 %. Зафіксоване скорочення обсягів у сільському господарстві на 18,7 %[16].

Карантинні обмеження та низький споживчий попит на тлі погіршення споживчих настроїв поглибили спад у виробництві споживчих товарів, у тому числі харчових, а також зумовили стрімке падіння роздрібної торгівлі (до 14.9 % р/р) [17].

Зазнав значних змін і ринок праці. Найбільших втрат роботи зазнали працівники сфери послуг, торгівлі, харчування, спорту та мистецтва, фінансів та страхування, задіяних в операціях з нерухомим майном, розваг та відпочинку, де працювало 28 % усього зайнятого населення. Багато працівників пішли у відпустку за власний рахунок. Також не ходили на роботу деякі працівники і сфери охорони здоров'я,

Пандемія негативно вплинула на обсяги зовнішньої торгівлі. Так, впродовж січні-червня експорт товарів та послуг зменшився на 6,6 %. Обсяг імпорту товарів та послуг зменшися відповідно на 19,7 % порівняно з 2019 роком [17].

За даними ДСЗ статус безробітного у січні – червні 2020 року отримали 829,4 тис. осіб, з них 324,1 тис. осіб отримало цей статус з 12.03.2020 до 30.06.2020[16]. Але вже у червні чисельність безробітних пішла на спад, що пояснюється сезонною зайнятістю.

Працівники готельно-ресторанного бізнесу також протягом карантинних обмежень декілька місяців мали дуже малу заробітну плату.

У березні 2020 р. вона була меншою, ніж в аналогічному періоді минулого року, приблизно на 18 %, а у квітні й травні 2020 р. – більше ніж на 40 % меншою, ніж в аналогічні місяці 2019 р. [18].

Карантинні обмеження як в країні, так і в світі призвели до скорочення інвестування.

Зниження інвестиційного та споживчого попиту призвело до поглиблення спаду в машинобудуванні, погіршення зовнішньої кон'юнктури – у металургії, а низький попит з боку більшості видів економічної діяльності – в енергетичному секторі [17].

«Нинішня карантинна модель призвела в стан криз і тіньову економіку, причому навіть сильніше, ніж офіційну. Водночас інструменти державної підтримки тут доволі обмежені: практично неможливо дотувати роботодавців у "тіні" за рахунок бюджету з метою збереження їм робочих місць» [19].

Загрозою в сфері зайнятості населення України є великі масштаби прихованого безробіття при цьому одночасно відносно невеликі масштаби зростання офіційно зареєстрованого безробіття.

У своїх розрахунках інвестиційна компанія «Dragon Capital» визначила, що «кількість безробітних в Україні, за підсумками квітня 2020 р., зросла з приблизно 9 до 20 %. Це означає, що із 17 млн робочих місць, що включають і тіньову економіку, 3,4 млн підуть у нікуди» [19].

Не зважаючи на ріст безробіття у всіх державах світу та високий рівень безробіття в Україні очікували набагато більше безробітних. Міністр розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства І. Петрашко 7.07.2020 р. сказав, що «баланс по безробіттю контрольований — не відбулося істотного стрибка числа безробітних на 1−2 млн, чого ми боялися. Зараз кількість безробітних не росте вже третій тиждень поспіль, залишається в районі 517 тис. людей. Нові безробітні реєструються, але й зростає кількість тих, хто знайшов роботу». Також він зазначив, що «у нас інша проблема з'являється — падає сплата ЄСВ, тобто кадри частково переміщуються в тінь» [20].

Про несплату ЄСВ може також свідчити те, що на підприємствах може бути наявне приховане безробіття таке, як вимушена відпустка без збереження заробітної плати, а також в організаціях може бути неповна зайнятість.

Безробітне населення віком 15–70 років у І кварталі 2020 р. становило 1 548,6 тис. осіб, а станом на 1 червня 2020 р. в Україні 511,4 тис. осіб мали статус безробітного. Тобто чисельність безробітного населення віком 15–70 років більше ніж на 1млн осіб перевищувала чисельність офіційно зареєстрованих безробітних [21].

Загрозливого стану набуло скорочення висококваліфікованих спеціалістів різних галузей економіки, зокрема авіаційної, де через пандемію коронавірусу лише в аеропорту (ТОВ «Мастер-Авіа») працювало близько 2 тис. осіб, а у суміжних підприємствах ще 8 тис. співробітників. Це другий за пасажиропотоком аеропорт України і відповідно другий за кількістю відрахувань платник податків до бюджету Києва. Їм доведеться скоротити 50 % персоналу, серед яких висококваліфіковані фахівців галузі» [22].

Проблема втрати роботи висококваліфікованими працівниками авіаційної галузі виходить за межі суто ринку праці та набуває стратегічного значення для української економіки загалом. Водночас характерною ознакою функціонування української економіки є експорт робочої сили у формі трудової міграції наших співвітчизників. І ця сфера економічної діяльності теж зазнала потужного впливу пандемії COVID-19.

Зауважимо, що в період карантинних обмежень прослідковувалася тенденція росту як попиту, так і пропозиції щодо надання послуг, які ніде не обліковувалися. Це постачання як промислових, так і продуктових товарів, перевезення товарів та пасажирські перевезення, надання послуг у сфері харчування та інші. Всі ці послуги надавалися через оплату готівкою, яка відповідно ніде не обліковувалася.

До пандемії, а саме 17 лютого 2020 р. національний банк озвучив такі результати дослідження, що проводилися з його участю. За результатами дослідження української економіки, 846 млрд гривень або 23,8 % від офіційного ВВП за 2018 рік, перебуває в тіні, з них:

- 19,7 % ВВП (702 млрд грн) становить готівкова тіньова економіка,
- 4,1 % ВВП (144 млрд грн) – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто – негрошова тіньова економіка [18]. Тому питання легалізації зайнятості повинно бути основним на порядку денному щодо відновлення економіки держави.

На нашу думку, точної картини про економічні втрати ми не будемо мати.

Отже пандемія коронавірусу COVID-19 сприяла істотним змінам українського ринку праці з липня він відновлюється, але є побоювання, що зміни можуть і надалі розвиватися.

Потрібно звернути увагу на легалізацію трудових відносин, а також на легалізацію економічної активності в країні. Відновлення економічної активності сприятиме попиту на робочу силу, що і призведе до створення нових робочих місць.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України: Закон України від 2018 № 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19.
2. Фахово про коронавірус. URL:https://www.lnu.edu.ua/fakhovo-pro-koronavirus-zaviduvach-kafedry-mikrobiolohii-lnu-im-ivana-franka-svitlana-hnatush-rozpovila-pro-osoblyvosti-khvoroby-ta-profilaktyku/?fbclid=IwAR3HM2YbkhlsxAMvSYON02eNA-jgDo6vjuWsAHA-Mg3cfV5MrNk7jZp2Ie8.
3. Уляна Супрун. До пандемії призвела брехня влади Китаю. URL:http:https://inlviv.in.ua/ukraine/do-pandemiyi-pryzvela-brehnya-vlady-kytayu-ulyana-suprun?fbclid=IwAR2qX6-RimvrQKN1V1QCA0mjwwpkdPe2aZ6VCSQ-xbi12SpvQKXaHACQ6MY.
4. В новосибирском центре вирусологии «Вектор» произошёл взрыв. URL: https://www.svoboda.org/a/30167061.html.
5. Як Росія занесла коронавірус в Ухань: однокурсник Путіна розповів про засекречений вибух. URL:https://www.obozrevatel.com/ukr/russia/yak-rosiya-zanesla-koronavirus-v-uhan-odnokursnik-putina-rozpoviv-pro-zasekrechenij-vibuh.htm?fbclid=IwAR1Ywu2P2mS5oimZ0x81LzRROEJBZtTH1hh9VMpH806ZXvFa5g1K0m2v44k.
6. Всесвітні ігри серед військових у Китаї: Україна – на 10-му місці в загальному заліку. URL:https://www.radiosvoboda.org/a/news-vsesvitni-ihry-viiskovyh-ukraina/30240117.html.
7. Однокурсник Путіна Швець: Уханський інститут вірусології становить великий інтерес для спецслужб РФ. URL:https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-odnokursnik-putina-shvets-uhanskij-institut-virusologiji-predstavljaje-velikij-interes-dlja-spetssluzhb-rf-1494089.html.
8. Коронавірус в Ухань занесла Росія? URL:https://www.volyn.com.ua/news/149533-koronavirus-v-ukhan-zanesla-rosiia.
9. «Аиф-Красноярск». 16.10.2019 17:22 Сергей Митрухин Буйство пневмококка. Врачи говорят: до эпидемии далеко, но руки мыть надо «АиФ на Енисее» №42 (2031) 16/10/2019. URL:https://krsk.aif.ru/health/buystvo_pnevmokokka_vrachi_govoryat_do_epidemii_daleko_no_ruki_myt_nado.

10. Вспышка пневмонии зафиксирована в Оренбургской области 19 ноября 2019 года. URL:https://www.1tv.ru/news/2019-11-19/375932-vspyshka_pnevmonii_zafiksirovana_v_orenburgskoy_oblasti.
11. П'ять років тому Росія збила літак МН17 з професором Ланґе і кращими вірусологами на борту, а тепер просить зняти з неї санкції у зв'язку з корона вірусом. URL:https://espreso.tv/news/2020/04/04/pyat_rokiv_tomu_rosiya_zbyla_litak_mn17_z_profesorom_lange_i_kraschymy_virusologamy_na_bortu_a_teper_prosyt_znyaty_z_neyi_sankciyi_u_zvyazku_z_koronavirusom_oksana_zabuzhko.
12. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). URL:https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html?fbclid=IwAR1aFDBqPoQkTjWqHVj8V9tZqlkkKIlkZSX87WPnXBZ9aYhba2QUxXCAKWA#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6.
13. «Влада збрехала?»: мешканці Уханю заявили про реальну кількість померлих від коронавірусу – шокуючі цифри. Додано 31.03.2020. URL: https://ukr-space.com/news/114648?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=vlada-zbrehala-meshkanczi-uhanyu-zayavyly-pro-realnu-kilkist-pomerlyh -vid-koronavirusu-shokuyuchi-czyfry-2&fbclid=IwAR1b66X9MV0YPY-1VNiKhEUL_ia4YLbYn1Aka7LmFK3iMkFm2rnBLqAIzA8.
14. Розвідка США дійшла висновку, що Китай може применшувати кількість жертв корона вірусу. ЗМІ. URL:https://ukrainian.voanews.com/a/kytai-kilkist-zhertv-koronavirus/5355464.html?nocache=1&fbclid=IwAR2qp4jUyVHZ-o1DmdGdYIWv3Qa3m6ntZ848XHGWvrqD-O3tPxMACd1EuVA.
15. «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство – постпандемічний розвиток. Консенсус-прогноз» (Липень 2020). URL:https://www.me.gov.ua/ Documents/Detail?lang=uk-UA&id=63a21de0-ad56-4954-bb93-1ec3d335802e&title=VipuskvplivCovid19-NaEkonomikuISuspilstvoPostpandemichniirozvitok-Konsensusprognoz-lipen2020-.
16. «Макроекономічний та монетарний огляд. Травень 2020 року». URL:https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2020-05.pdf?v=4.
17. Кулицький С. Український ринок праці під впливом пандемії COVID-19: стан та оцінка перспектив розвитку. Україна: події, факти, коментарі Інформаційно-аналітичний журнал № 12 2020 С.43-57. URL:http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/12.pdf.
18. Інфографіка. До якого рівня зросло безробіття в Україні через карантин. Режим доступу: URL: https://nv.ua/ukr/biz/economics/bezrobittya-vukrajini-skilki-ukrajinciv-vtratili-robotu-cherez-karantin-novini-ukrajini50085855.html.
19. Робочі місця переміщуються в «тінь». URL:https://nv.ua/ukr/biz/economics/tinova-zaynyatist-zrostaye-ministr-ekonomiki-novini-ukrajini-50098479.html.
20. Керівництво міжнародного аеропорту «Київ» змушене скоротити половину своїх співробітників, аби врятувати підприємство від банкрутства. URL:https://iev.aero/press-centre/news/389.
21. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. URL:https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini.

Розділ 5

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Історико-правові аспекти міжнародної практики легалізації економіки

Міжнародний досвід легалізації тіньової економіки та ліквідації виробництва нелегальних товарів та послуг, що завдають шкоди здоров'ю населенню та економічній безпеці держави, є важливим предметом наукових досліджень. Останнім часом, враховуючи високий рівень тіньової економіки, дослідження механізмів її легалізації значно актуалізувалися. Постає запитання: які заходи необхідно здійснити в Україні, щоб знизити рівень тіньової економіки з 40-50 % до 10-15 % від ВВП, що спостерігаються у провідних країнах? Для формування системи цих заходів доцільно вивчити відповідний досвід інших країн, особливо країн з відносно низьким рівнем тіньової економіки.

Дослідженню цієї проблеми присвячено низку досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених: Попович В.М. [1], Мазур І.І. [2], Буткевич С.А. [3], Колдовський М.В. [4], Ерке Ю. [5], Онищенко С.В. [6], Ситник Г.П. [7–24].

Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, висвітлено у статтях С.А. Буткевича [3], Н. В. Москаленка [8] та інших авторів.

Сполучені Штати Америки виділяються з групи розвинених країн найбільш високім рівнем загального економічного добробуту та досконалою нормативно-правовою базою у світі. Законодавство в системі фінансового моніторингу не є виключенням, адже не випадково США виступили головним ініціатором тотальної війни проти легалізації незаконних доходів.

З одного боку – проблема боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, з іншого – надмірна доларизація світової економіки, що ставить під загрозу стабільність курсу американського долара, викликали необхідність встановлення максимально жорстокого

контролю над грошовими потоками як усередині США, так і в усьому світі в цілому. Для досягнення цієї мети влада США докладає максимальних зусиль, спрямованих, у першу чергу, на збільшення прозорості відносин у фінансовій системі. І саме тому американська система фінансового моніторингу вважається однією із самих жорстоких, і в той же час, однією з найдієвіших у світі. Згідно з американським законодавством під незаконними доходами розуміються доходи, отримані від вчинення злочинів, пов'язаних з наркотиками, фальшивомонетництвом, контрабандою, шахрайством з банківськими операціями, банківськими та поштовими пограбуваннями та крадіжками, шантажем і т. ін.

Початок боротьби з легалізацією доходів у США, на думку експертів, датується 1970 роком, коли був ухвалений Закон про банківську таємницю («Bank Secrecy Act», далі – BSA) з метою протидії проведенню незаконних фінансових операцій, пов'язаних з відмиванням злочинних доходів, з використанням прихованих рахунків в іноземних банках. Він передбачає контроль за кожним грошовим переказом, що перевищує десять тисяч доларів США, а також встановлює стандарти, що вимагають цивільної або кримінальної відповідальності за їх порушення. Крім того, для здійснення жорсткого контролю держави за операціями, проведеними фінансовими інститутами у США, створена розгалужена мережа контролюючих організацій, наділених відповідними функціями [8, с. 210].

У 1986 році Конгрес США ухвалив Закон про контроль за відмиванням грошей, який вперше розглядав нові злочини, пов'язані з «відмиванням» грошей. Ці положення були кодифіковані у параграфах 1956 та 1957 Титулу 18 Зводу законів США. Злочинцем вважається особа, яка вчинила кримінальний злочин, тобто використала або намагалася використати надходження від будь-якої незаконної діяльності у фінансовій операції з наміром продовжити незаконну діяльність, або була залучена до заходів щодо маскування місцезнаходження, джерела, права власності або управління зазначеними коштами [3, с. 68-69].

26 жовтня 2001 року, невдовзі після терористичних актів у США, Президент Джордж Буш затвердив ще один закон, спрямований на протидію легалізації кримінальних фондів, що одержав назву «Акт Патріота» (USA PATRIOT Act of 2001). Закон передбачає широкий спектр заходів, що спрямовані на зміцнення національної безпеки, сприяють

здійсненню контролю над терористичною діяльністю та ініціюють більш результативний обмін інформацією з метою боротьби з відмиванням грошей.

Основна мета прийнятого нормативного документа – обмеження доступу до фінансової системи США шляхом введення більш жорстоких вимог стосовно іноземних фінансових інститутів, що відкривають кореспондентські рахунки в американських банках. У зв'язку з цим всі американські фінансові інститути повинні розробляти та вдосконалювати програми для виявлення операцій по відмиванню грошей. Міністр фінансів США і Генеральний Прокурор отримали право на одержання інформації від фінансових установ, що стосується кореспондентських рахунків закордонних банків і іноземних персон.

Акт Патріота передбачає окремі вимоги до фінансових інститутів США, що мають наміри обслуговувати кореспондентські рахунки офшорних банків, а також банків-резидентів держав, що не приймають активних мір у боротьбі з відмиванням грошей, тобто знаходяться в «чорному списку» FATF. У цьому випадку від банків США потребують особливо ретельного підходу, що крім стандартних процедур ідентифікації клієнтів передбачає:

- ідентифікацію власників іноземного банку й одержання максимально повної інформації про них;
- особливо ретельну перевірку рахунку;
- одержання інформації про наявність кореспондентських рахунків даної фінансової установи в інших іноземних банках.

Крім того, параграф 312 вимагає від фінансових інститутів США, що ведуть рахунки фізичних осіб-нерезидентів:

- ідентифікувати прямих власників коштів і джерела капіталів, що розміщено на рахунку;
- доповідати про всі підозрілі операції по рахунку;
- особливо ретельно ставитися до рахунків, що відкриваються чи використовуються відомими закордонними політиками з метою розкриття інформації про трансакції, пов'язані з закордонною корупцією [3, с. 71].

У 1986 році також набув чинності Закон «Comprehensive Money Laundering Act», який встановлює обов'язок для кредитних організацій

проводити роботу з обліку всієї первинної документації за безготівковими операціями у сфері торгівлі та послуг, поштових і телеграфних грошових переказів, а також банківських, касових і туристичних дорожніх чеків на суму понад три тисячі доларів США.

Закон про боротьбу з наркотиками («Anti-Drug Abuse Act»), який набув чинності у 1988 році, посилив відповідальність, дозволивши позбавляти власності, яка використовувалася в незаконних оборудках при проведенні грошових переказів, їх дробленні і залученні в них третіх осіб. Цей нормативно-правовий акт дозволив Мінфіну США запитувати у кредитних установ будь-яку додаткову інформацію про операції клієнтів. Закон також надав Мінфіну США повноваження укладати двосторонні міжнародні угоди, що допомагають відслідковувати підозрілі фінансові операції за кордоном.

Виданий у 1990 році Закон «Crime Central Act. Par». надав право Департаменту Казначейства США з контролю та нагляду за держбанками – Office of the Comptroller of the Currency (далі – OCC) – залучати до здійснення фінансових перевірок та розслідувань іноземні банки, а також допомагати іноземним кредитним організаціям у розслідуванні злочинів у сфері відмивання незаконних доходів. У свою чергу, Законом США 1991 року «Про розвиток Федеральної корпорації зі страхування депозитів» («Federal Deposit Insurance Corporation Improvement Act») OCC був також наділений правом надавати інформацію, отриману внаслідок проведення розслідувань за операціями, пов'язаними з легалізацією злочинних доходів, керівникам кредитних установ за умови, що передача відомостей не нанесе шкоди економічній безпеці США [3].

Закон «Housing and Community Development Act», ухвалений у 1992 році, посилив відповідальність кредитних установ, що здійснюють операції з відмивання, а також порушують приписи BSA не приймати від клієнтів гроші з сумнівним джерелом походження. За порушення даних вимог діяльність установи та всіх його філій може бути припинена, аж до арешту коштів на рахунках або навіть їх закриття.

Директивою 1995 «Presidential Decision Directive» (PDD) № 42 діяльність, спрямована на легалізацію (відмивання) незаконних доходів, визнана загрозою національній безпеці США. З метою недопущення створення різних схем відмивання таких доходів пропонується як

превентивні заходи проводити із зарубіжними країнами-членами ООН переговори про припинення діяльності розташованих у їх юрисдикції фінансових організацій, використовуваних для легалізації (відмивання) злочинних коштів.

За відмову припинити діяльність подібних фінансових установ пропонується застосування санкції, яка полягає у закритті цим фінансовим установам доступу до фінансової системи США [29].

Крім того, даний нормативний акт закріплює вжиття таких заходів:

– відмова у видачі віз членам злочинних угруповань та їх родичам, а також особам, що підозрюються у цьому;

– розроблення нормативно-правового документа, який розширює можливості американського уряду щодо збору доказів і кримінального переслідування осіб-членів міжнародних організованих злочинних груп;

– накладення санкцій на іноземні уряди, які співпрацюють з міжнародними злочинними організаціями або не здійснюють заходи щодо боротьби з ними.

Наступними важливими елементами американської системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є її суб'єкти – федеральні та місцеві органи влади, що проводять фінансовий контроль і моніторинг. Так, у Мін'юсті США з 1984 року діє постійна робоча група з виявлення підозрілих фінансових операцій з готівковими коштами. Цією групою розроблено єдиний для кредитних установ США бланк-заяву про підозрілі операції, а також сформовано систему надання та аналізу таких відомостей.

Поліція штатів також бере участь у протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів. Так, якщо при проведенні ними розслідувань різних злочинів, особливо пов'язаних з розповсюдженням наркотиків або торгівлею зброєю, їм стають відомі факти легалізації незаконних грошових коштів, то вони інформують про це місцеві органи влади, у компетенції яких перебуває боротьба з відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом [8, с. 211].

Беручи до уваги сучасну ситуацію в Україні, можна говорити про те, що вітчизняні контролюючі органи, що відтепер володіють новими повноваженнями, даними їм законом, повинні розуміти, що ці повноваження мають застосовуватися чесно і відповідально. У противному випадку їхні дії будуть мати негативні наслідки не тільки для практичної й оперативної діяльності, але і для фундаментальних

принципів, що повинні захищатися законодавством про попередження і протидію легалізації «брудних» доходів.

Фінансовий моніторинг в Україні має бути спрямований не тільки на документування фактів легалізації, але і на розкриття інших економічних злочинів. Досвід Сполучених Штатів показує, що інформація, отримана в ході фінансової розвідки, може ефективно використовуватися для боротьби з корумпованістю чиновників, для виявлення фактів присвоєння власності, зловживання службовим становищем, шахрайства і так далі [8].

З метою протидії корупції ефективна імплементація досвіду тих країн, які займають провідні позиції в рейтингу Світового банку щодо здійснення підприємницької діяльності. Крім США це зокрема, Сінгапур, Гонконг, Нова Зеландія, Данія, Малайзія та ін. В той же час, для зниження рівня тінізації і корупції в системах реєстрації власності, оподаткування та адміністрування податків в ряді країн світу були реалізовані такі заходи, як: використання електронної бази даних про обтяження[2] (Данія, Республіка Корея, Чилі, Швеція, Ямайка), надання кадастрової інформації в режимі онлайн (Великобританія, Колумбія, Малайзія, Фінляндія, Південноафриканська республіка), введення прискорених процедур фіксованих платежів за переоформлення власності (Казахстан, Монголія, Нікарагуа, Португалія, Румунія, Грузія, Нова Зеландія, Росія, Руанда, Словаччина), інституціалізація процедури самостійного нарахування податків (Аргентина, Китай, Канада, Руанда, Туреччина, Шрі-Ланка), введення системи подання податкових документів і сплати податкових платежів в електронному вигляді (Австралія, Індія, Колумбія, Литва, Маврикій, Мальта, Туніс), введення

[2] Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» обтяження — це заборона або обмеження розпорядження та/або користування нерухомим майном, встановлені законом, актами уповноважених на це органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, або такі, що виникли з правочину. З цього питання слід зазначити, що до недавнього часу поняття «обтяження» і «обмеження» використовувалися в різних нормативних актах по-різному, хоча, фактично, позначали одне й те саме правове явище. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України» від 11.02.2010 № 1878-VI два поняття об'єдналися в одне — «обтяження».

принципу оподаткування одним податковим балом (Македонія, Великобританія, Намібія, Парагвай) і т. д. [30].

Антикорупційні заходи держави мають місце і при введенні відповідальності для юридичних осіб за порушення законодавства. Наприклад, у Франції застосовують такі дієві і пропорційні санкції, як: штраф; ліквідація юридичної особи; остаточна або на термін до 5 років заборона здійснювати один або декілька видів економічної діяльності; ув'язнення до 5 років посадових осіб підприємств; заборона на певний термін співпраці з державними підприємствами, установами, організаціями; заборона до залучення заощаджень населення; конфіскація предметів, які використовувалися для вчинення злочинних дій; афішування прийнятого судового рішення або поширення компрометуючої інформації про порушника через ЗМІ [31].

Більш того, серед інструментів протидії тінізації економіки є застосування принципу люстрації доходів і витрат або презумпції невинуватості [32, с. 83-85]. Тобто, відповідно до цього принципу, саме особа підтверджує легітимність джерел походження коштів, а не держава повинна доводити правомірність походження доходів громадян і юридичних осіб. Відповідна процедура застосовується і щодо доходів осіб, отриманих за рахунок доступу до державного майна, екстерналій капіталу, фінансів, природних ресурсів. Для цього в США існує законодавча норма про легітимність джерел походження стартового і інвестованого капіталу, покарання економічної злочинності і корупції, конфіскації майна і коштів легально працюючих підприємств, але створені за кримінальні доходи (рекет, шахрайство, розкрадання державного майна і фінансових ресурсів і т. д.). Тому наслідки трансфертного ціноутворення істотні і тому в багатьох країнах світу застосовуються дієві засоби протидії. Положення законодавства щодо обмеження трансфертного ціноутворення впроваджені в усіх країнах Організації економічного співробітництва і розвитку, жорсткі правила трансфертного ціноутворення існують також в Індії і Китаї. Перспективним напрямком також є вдосконалення системи спостереження і обліку доходів громадян. Зокрема, це досвід США, де ведеться облік не стільки доходів, як витрат громадян. У свою чергу документи, що підтверджують витрати домогосподарств подаються до податкових органів для отримання часткового відшкодування при оплаті комунальних послуг або отриманні соціальної допомоги [33].

З огляду на позитивний досвід зарубіжних країн, С.А. Барановим [33, с. 24-25] рекомендовано кілька шляхів, спрямованих на зменшення масштабів цього явища. Зокрема, запропоновано, використовуючи *досвід США*, посилити роль державних спеціальних служб з контролю над поширенням тіньової економіки в країні і їх взаємодіяю з державною структурою в цілому. У США співробітники служб безпеки, таких як ФБР і ЦРУ, дуже часто працюють в відомих американських концернах і корпораціях, тим самим контролюючи їх діяльність. Використовуючи *досвід Німеччини*, пропонується оптимізувати податкову систему. Так як в Україні високі ставки та значна кількість податків і платежів, високі ставки відрахувань з фонду заробітної плати, недосконалий механізм обчислення розмірів податків і т. д., підприємства намагаються уникнути оподаткування. Якщо в країні невисокий рівень оподаткування, відсутні або зведені до мінімуму адміністративні бар'єри, прозора і проста процедура створення, реорганізації і ліквідації підприємств – мотивація підприємців до приховування своєї діяльності в тіні зводиться до мінімуму.

Так, у Сполучених Штатах Америки, які є основоположниками щодо розробки і впровадження методів боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, перелік злочинних видів діяльності складається з таких дій: виробництво, продаж або розповсюдження наркотиків, ввіз контрабандних товарів, шпигунство, викрадення людей, захоплення заручників, банківські шахрайські операції, крадіжки, розтрати або зловживання з боку співробітників банків, хабарництво, крадіжки та хабарництво стосовно програм, що фінансуються на федеральному рівні, злочини проти громадських фондів, майна та архівів, злочини проти безпеки США та приватних володінь, злочини, пов'язані з фальшивомонетництвом, помилкові (неправдиві) присяги та заяви, приховування майна, дарування позик, низка злочинів, що регламентуються окремими нормативно-правовими актами.

Вищевказаний перелік не містить таких злочинних видів, як торгівля людьми, сутенерство, проституція, здирництво. Натомість ці види злочинів регламентуються законодавством Німеччини, Італії. В Таїланді офіційно заборонена проституція, однак на практиці має дуже широке розповсюдження, що приносить значні нелегальні доходи населенню. В Латинській Америці ведеться активна боротьба з нарко-

бізнесом, хоча він має для окремих країн дуже важливе значення. На плантаціях з вирощування коки та марихуани працює досить багато місцевого населення, і по суті це є єдиним джерелом отримання ними доходів. Сомалі у більшості світу асоціюється з піратством як злочинним видом діяльності, що має місце в світі. Такі особливості окремих країн свідчать про національну специфіку визначення злочинних чи незаконних видів діяльності. Те, що заборонено, наприклад, в Європі чи Північній Америці має місце в інших частинах світу і сприймається громадянським суспільством як законний вид бізнесу [7, с. 122].

Як відомо, процес відмивання незаконних коштів складається з трьох основних етапів: 1) розміщення грошових коштів (placement), 2) переміщення або проникнення в міжнародну банківську сферу або «нашаровування» (layering), 3) інтеграція (integration). Відповідно на кожному етапі можливим є конкретні методи боротьби. Як зазначають Г. П. Ситник та Р. О. Баранов [7], на даний час у світі можна виокремити три основні моделі контролю за розміщенням (першою стадією легалізації незаконних доходів) кримінальних коштів в систему фінансових інститутів:

1. Система контролю, що передбачає обов'язкове повідомлення в центральне урядове агентство про всі угоди, що перевищують певну суму готівкою або їх еквівалента. Дана система функціонує в Австралії та США.

2. Система контролю, що передбачає заборону великих угод з готівкою, минаючи законного фінансового посередника. Здебільшого такі заходи є характерними для країн ЄС.

3. Система контролю, що передбачає повідомлення про підозрілі угоди і вимагає, щоб банки враховували деякі або всі великі валютні угоди, але повідомляли владі про ті, які викликають підозру. Дана система поки не отримала достатньо широкого поширення у світі.

Національні системи кримінально-правової боротьби з відмиванням грошей, істотно відрізняються одна від одної залежно від характеру діяльності, що є джерелом злочинних доходів. Відповідно до цього можна виокремити наступні групи держав:

1. Держави, де кримінальна відповідальність передбачена за легалізацію доходів, отриманих у результаті злочинної діяльності. До таких держав відносять США, Німеччина та інші країни ЄС. Зокрема, у всіх

державах Західної Європи та США, що мають законодавство, спрямоване на боротьбу з «відмиванням» грошей, кримінальна відповідальність настає від легалізації кримінальних доходів, одержаних внаслідок вчинення таких злочинів, як наркобізнес, торгівля зброєю, терористична діяльність, проституція, застосування дитячої праці, торгівля людськими органами. У рамках даної групи виділяються країни, законодавство яких передбачає кримінальну відповідальність лише за відмивання грошей, отриманих у результаті наркобізнесу і деяких інших злочинів.

2. До другої групи належать країни, де кримінальна відповідальність настає від дій з легалізації доходів, отриманих не тільки від злочинної, але також і від іншої незаконної діяльності. Використання такої системи, наприклад, властиве Росії. Це пояснюється тим фактом, що мотивами прийняття даного формулювання складу злочину стало прагнення спростити порушення кримінальної справи. Законодавче обмеження кримінальної відповідальності випадками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ускладнювало б процедуру порушення кримінального переслідування, для якого необхідно було б попереднє судове визнання злочинної тієї діяльності, в результаті якої були витягнуті легалізовані доходи.

Проблема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом здебільшого пов'язана з правовими аспектами розуміння даного явища та відповідно з прийнятими механізмами реагування та боротьби. Як уже зазначалось вище в деяких країнах законодавство по боротьбі з відмивання грошей сконцентроване на доходах від незаконних операцій, в деяких – на доходах від кримінальної діяльності. Проте в більшості країн світу відмивання грошей визнано кримінальним злочином, який має жорсткі способи покарання. Зокрема легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, визнається тяжким злочином з відповідною кримінальною відповідальністю в США, Греції, на Мальті. Достатньо уваги приділяється боротьбі з відмиванням незаконних доходів в Європейському Союзі. В Австрії та Іспанії всі злочини в досліджуваній сфері караються позбавленням волі строком більше 3-х років. У Бельгії за основу розслідування злочинної діяльності у сфері відмивання грошей прийнято брати всі злочини, що здійснюються в державі.

У Великобританії та більшості країн ЄС легалізація незаконних доходів є похідним явищем від торгівлі наркотиками, тероризму, крадіжок та обману, шахрайства, здирництва, шантажу тощо.

Розглядаючи адміністративну систему боротьби з відмиванням грошей, необхідно зазначити, що в різних країнах створено різні органи, що відповідають за даний процес та регулюють основні аспекти забезпечення прозорих фінансових відносин у державі. Такими органами можуть бути різноманітні організації, центральні банки, міністерства фінансів, податкові, митні, правоохоронні, судові органи тощо. Міжнародний досвід свідчить про те, що регулюючі органи повинні мати досить широке коло повноважень для ефективного здійснення контролю за фінансовими інститутами, збору та передачі інформації про підозрілі трансакції тощо. Важливим аспектом ефективної роботи відповідальних органів та організацій має бути чіткий розподіл повноважень та відповідальності [7, с.123].

Таким чином, для зменшення рівня тіньової економіки в Україні необхідно ретельне вивчення досвіду розвинених економік світу, що дозволить підходити до цього процесу системно і комплексно і розробити чіткі заходи протидії тіньовому сектору економіки. Окрім цього актуальними є дослідження світового досвіду, спрямованого на боротьбу з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та можливості його застосування в Україні.

Список використаних джерел

1. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки. Ірпінь, 2001. 524 с.
2. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: моног. І.І. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 239 с.
3. Буткевич С. А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Т. 21 (60). № 1, 2008. С. 68-74.
4. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків. Європейський вектор економічного розвитку : зб. наук. праць. № 1 (4). Д. : ДУЕП. 2008. С. 26-32.
5. Ерке Ю., Бетлій О., Кірхнер Р., Джуччі Р. Пропозиції щодо детінізації економіки України. Берлін-Київ : ІЕДПК, Німецька консультативна група, 2011. URL:

.http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_ group/2011/PP_04_2011_ukr.pdf.

6. Онищенко С. В., Лапінський І. Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка.* 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_76.
7. Ситник Г.П. Баранов Р.О. Світовий досвід щодо здійснення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, для України. *Економіка та держава.* 2014. № 8. С. 121-124. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2014/30.pdf.
8. Москаленко Н. В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Финансы, учет, банки.* 2014. Вып. 1. С. 209-214.
9. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу.* Трансформація та розвиток економічних систем. 2014. №4(14). С. 142-149.
10. Буглак Ю. М. Зарубіжний досвід детінізації відносин у підприємницькій діяльності та можливості його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 29(2.1). С.34-38.
11. Тищук Т.А. Міф і реальність про рівень тіньової економіки в Україні. 2015, 8 грудня. URL: http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif–i–realnost–ob–urovne–tenevoy–ekonomiki–v–ukraine–673584.html.
12. Баранов С.А. Зарубежный опыт борьбы с тенизацией экономики. *Актуальные проблемы современности: наука и общество.* 2015. №3. С.21-25.
13. Павлютін Ю. М. Генеза протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 140-143. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/43.pdf

a. Баранов Р. О. Світова емпірика впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 3. С. 33-40. http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/06-3-2015.pdf.

14. Вишневська О.М., Синякова А.В. Тінізація та гарантування економічної безпеки держави. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електрон. наук. фахове вид. 2016. Вип. 13. С.110-112. URL : http://globalnational.in.ua/archive/13-2016/24.pdf.
15. Дяченко О. П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. *Держава та регіони. Серія: Держ. упр.* 2017. № 3. С. 55-60.
16. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
17. Пірникоза, П. П. Адаптація зарубіжного досвіду використання заходів фіскального характеру з метою детінізації економіки у вітчизняних економічних реаліях. *Агросвіт.* 2018. № 10. С.39-48.

18. 19. Тютюник І.В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : *Економічні науки.* 2018. Вип. 32. С. 176-180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2018_32_41.
19. Леонова О.О. Умови реалізації державної політики у сфері детінізації економіки України. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2018. Вип. 1 (53). С. 52-57.
20. Грановська І. В. Теоретичні основи тінізації та детінізації української економіки. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 16. С.718-723.
21. Кривонос Л. Світовий досвід боротьби з «брудними» грошима. *Фінансовий контроль. Всеукраїнський науково-практичний журнал*, 2018 (Дата розміщення 2018-04-13) URL: https://fincontrol.com.ua/newspublic.php?id=68.
22. Перекислов В. Е. Угрозы экономической безопасности государства в официальных документах стратегического планирования. *Вестн. ИНЖЭКОНА.* 2010. № 7 (42). С. 59–67.
23. Старокожева Г.И. Некоторые вопросы легализации предпринимательской деятельности. Нац. интересы: приоритеты и безопасность. 2011. N 13. С.36-42.
24. Господарик Ю. П., Пашковская М.В. Международная экономическая безопасность: учебник. М.: Университет «Синергия», 2016. 417 с.
25. Хмыз, О. В. Наднациональная борьба с теневой экономикой. *Экономика. Налоги. Право*. 2018. №11(5). С.16-27.
26. Дадашев А.З., Танющева Н.Ю. Теневой капитал и теневые доходы в системе противодействия их легализации. *Финансы.* 2018. N 7. С.38-43.
27. Паливода А. Амністія капіталів: як зіпсувати хорошу ідею. *Дзеркало тижня.* 2019. Вип. №25, 27 червня – 5 липня.
28. Букарев В.Б., Трунцевский Ю.В., Шулепов Н.А. Зарубежный опыт в сфере правового регулирования противодействия легализации (отмыванию) доходов, приобретенных преступным путем. *Международное публичное и частное право.* 2007. № 4. С. 53–64.
29. Ведение бизнеса 2014: понимание регулирования деятельности малых и средних предприятий. Вып. 11. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк, 2013. URL: https://russian.doingbusiness.org/ru /reports/global-reports/doing-business-2014
30. Мокій А.І., Флейчук М.І. Підвищення ефективності інституційного середовища як чинник детінізації економіки: *Аналітична записка*: URL: http://www.niss.gov.ua/articles/716/.
31. Тищук Т.А. Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. за заг. ред. Я.А. Жаліла. К. : Вид-во НІСД, 2011. с. 83-85.
32. Тищук Т., Іванов О. Державне регулювання трансфертного ціноутворення в Україні як засіб протидії відпливу капіталу: Аналітична записка: URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/739/.

5.2. Оцінка ефективності застосування економічних реформ у перехідних економіках до умов розвитку економіки України

Розвиток та функціонування національних економік повинні відбуватися з урахуванням вимог сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, тісні економічні взаємозв'язки між країнами–членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) обумовили пріоритети економічної політики та характер економічних реформ, зокрема у фінансовій сфері. В умовах глобалізації співробітництво країн ЦСЄ з Євросоюзом в цій сфері відповідало геоекономічному напряму їх інтеграційних стратегій та стало ключовим засобом формування ефективної відкритої економіки.

Країни ЦСЄ за останнє десятиліття набули значного досвіду реформування своїх фінансових систем, що може бути як прикладом для наслідування, так і способом уникнення помилок. Проведення успішних фінансових реформ дозволило подолати кризові явища, досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та ввійти до складу ЄС.

Геоекономічний рух країн ЦСЄ відрізнявся підходами до економічних реформ, що мали подібні стартові умови, на початок XXI ст. отримали різні результати. Темпи розвитку основних макроекономічних показників (насамперед ВВП) відрізнялися за масштабами та за тривалістю. Найменшу тривалість економічного спаду мала Польща (2 роки), а також Словенія, Чехія (3 роки), Словаччина, Хорватія, Угорщина (4 роки). У решти країн ЦСЄ трансформаційна криза тривала п'ять і більше років. У окремих країнах цього мегарегіону (Албанія, Болгарія, Латвія, Румунія та ін.) спостерігалася тенденція до економічного зростання, проте, виявилася нестабільною.

Уряди країн ЦСЄ під час комплексного реформування національної економіки використали різні методологічні підходи, тому в результаті тут були запроваджені різні прикладні моделі. Кожна така комплексна стабілізаційна програма в державах ЦСЄ мала автора (в основному, прем'єр-міністр), тому й носила його назву. Реформи в інших країнах мегарегіону не мали комплексного характеру, тому еклектичний підхід не завжди давав позитивні результати.

Трансформація постсоціалістичної економіки у науковій літературі описана через реалізацію двох моделей (за прізвищем прем'єр-міністра). Перша з них – «шокова терапія» Л. Бальцеровича у Польщі. Реформи були «шоковими» не лише за швидкістю проведення, але й за негативними соціальними наслідками для населення, 70 % якого опинилося за межею бідності [1]. Рекомендації МВФ для Польщі носили ознаки монетарної моделі, яка успішно проводилася в країнах Латинської Америки, що, проте, проходила набагато швидшими темпами. У Польщі основними заходами такого «швидкісного» переходу до ринку були:

1) майже повна відмова держави від цінорегулювання та перехід до неокласичної моделі збалансування попиту і пропозиції;

2) жорстка бюджетна політика;

3) відмова від більшості соціальних програм соціалістичної Польщі;

4) утримання інфляції шляхом реалізації непопулярних для населення заходів (припинення підвищення заробітної плати, індексації доходів);

5) прийняття закону про банкрутство;

6) відмова уряду від підтримки збиткових підприємств;

7) швидка приватизація;

8) лібералізація ринку, валютної системи та зовнішньої торгівлі;

9) стимулювання припливу капіталу;

10) відмова від директивного планування та перехід до індикативного.

Позитивним наслідком реформ став швидкий перехід до ринкової економіки, негативним – стрімке розшарування населення країни.

Другою моделлю реформування економік постсоціалістичних країн Європи була «градуалістська стратегія» (поступова), що пройшла досить успішну апробацію в Угорщині. Макроекономічні показники в країні були позитивними (зокрема, високий рівень іноземних інвестицій на одну особу), і вона не вимагала реструктуризації своєї заборгованості. Ключові ідеї градуалізму були використані також під час реформування інших економік ЦСЄ: Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії та Литви. У Албанії, Румунії, Болгарії, країнах колишньої Югославії, в Україні, Росії, Молдові, програми реформ поєднували елементи «шокової терапії» та «градуалізму». Основною відмінністю

градуалізму від «шокової терапії» була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів.

Досвід економічних реформ Словенії заслуговує особливої уваги – здобуття незалежності у 1991 р. супроводжувалося швидким розривом зв'язків із державами колишньої Югославії та іншими партнерами-країнами ЦСЄ. У Словенії використали модель «ринкового соціалізму», адаптовану для переходу до «вільного ринку». Елементи планування, у тому числі індикативного, створили передумови цивілізованого проведення приватизації. Характерною була рівновага зовнішньоторговельного та платіжного балансів, а зовнішній борг протягом останнього десятиліття не збільшувався, а навіть мав тенденцію до зменшення. Словенія на початку XXI ст. мала найкращі макроекономічні показники серед постсоціалістичних країн (див. табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Ключові показники розвитку країн ЦСЄ, 2018 р.

№	Країна	Загальні витрати на НДДКР (% від ВВП)	Чистий приплив ПП (% від ВВП)	Індекс доступу до інформаційних та комунікаційних технологій	Валове накопичення основного капіталу (% від ВВП)	Індекс розвитку кластерів у країнах ЦСЄ
1	Чехія	1,7	2,7	71,4	26,6	49,0
2	Угорщина	1,2	19,8	77,8	19,6	42,1
3	Словаччина	0,8	1,8	72,2	22,5	47,4
4	Польща	1,0	1,5	75,8	20,0	46,5
5	Хорватія	0,9	3,6	76,0	20,6	32,0
6	Болгарія	0,8	1,1	68,3	20,1	45,7
7	Румунія	0,5	2,4	69,8	24,4	33,6
8	Україна	0,5	2,6	66,0	21,0	35,5

Складено за: [2, с.149-151]

Комплексні економічні реформи в економіках країн ЦСЄ створили передумови для зростання довгострокових інвестицій та ліквідації

економічних диспропорцій як основи спекулятивних операцій іноземних інвесторів на національних фондових ринках. Уряди країн не потребували здійснення короткострокових зовнішніх запозичень. Чинником забезпечення економічної стабільності країн ЦСЄ під час світової фінансової кризи 1997-1998 рр. стало саме обмеження спекулятивних короткострокових портфельних інвестицій та відсутність практики трансформації короткострокових міжнародних міжбанківських кредитів в довгострокові внутрішні інвестиції.

У Польщі, Чехії, Угорщині, Словенії, Словаччині зміни в структурі джерел іноземного фінансування мали характер переходу від офіційного до приватного фінансування, а в структурі приватного – від боргових інструментів до прямих та портфельних іноземних інвестицій.

Визначальний вплив на економіки країн ЦСЄ мало впровадження євро через тісні торгівельні та інвестиційні зв'язки з ЄС, політичну орієнтацію на інтеграцію до ЄС та Європейської валютної системи (ЄВС). Головними етапами впровадження євро в країнах ЦСЄ, стали:

1) розширення масштабів використання євро у зовнішній торгівлі;

2) створення фінансового ринку з єдиною валютою – євро, що сприяло надходженню європейських інвестицій;

3) перехід до єдиної валюти як головної валюти офіційних резервів та емісії боргових зобов'язань;

4) участь деяких з країн ЦСЄ в новому механізмі обмінних курсів (МОК-2) та їх приєднання до ЄВС [3, с.5-6].

Основний інструмент проведення грошово-кредитної політики з підтримки запланованого рівня інфляції – зміна облікової процентної ставки (ставки рефінансування). Підвищення облікової ставки збільшує депозитні ставки в комерційних банках і привабливість заощаджень, а зниження облікової ставки, навпаки, зменшує депозитні ставки в комерційних банках і привабливість заощаджень. Водночас, збільшення облікової ставки підвищує рівень процентної ставки кредитування в банках і знижує рівень попиту на кредитування. Зниження облікової ставки дозволяє кредитним організаціям знизити рівень процентної ставки кредитування.

Прикладом ефективного застосування політики інфляційного таргетування є Польща, яка серед країн ЦСЄ найменше постраждала від фінансової кризи 2008-2010 рр. Позитивний вплив такої діяльності проявився в тому, що незважаючи на зниження процентної ставки,

обмінний курс злотого до долара залишився відносно стабільним. Як негативний вплив можна відзначити утворення на ринках активів «інфляційних бульбашок», спричинених програмами лібералізації для збільшення потоків капіталу в країну. Для подолання негативного впливу глобального ринку капіталу на перехідні економічні системи країнам необхідно здійснювати ефективну макро– економічну політику, яка буде спрямована на стабілізацію економічної ситуації, зокрема, на покращення діяльності фондового ринку. Швидкість адаптації національного ринку капіталу залежить від макроекономічної стабільності, яку потрібно підвищувати з допомогою різноманітних засобів (див. табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Заходи в країнах ЦСЄ з подолання негативного впливу світового ринку капіталу

Країна	Заходи
Угорщина	1. Визначення ефективного курсу національної валюти, яка б відповідала економічній ситуації; 2. Зменшення рівня зовнішньої заборгованості; 3. Зменшення рівня корупції; 4. Зниження процентної ставки; 5. Посилення контролю за використанням іноземного капіталу.
Чехія	1. Зменшення фінансової лібералізації для зниження можливостей відпливу капіталу; 2. Посилення вимоги до тих інвесторів, які здійснюють короткострокові вкладення; 3. Зменшення частки іноземного капіталу в економіці.
Польща	1. Проведення зваженої бюджетної політики для ліквідації дефіциту рахунку капіталу; 2. Проведення заходів щодо виходу на зовнішні ринки інших країн; 3. Диверсифікація ризиків, пов'язані з залежністю польського ринку капіталу від ринку капіталу Європи.
Україна	1. Зниження залежності від іноземного капіталу (капітал в банківській системі, міжнародні кредити); 2. Встановлення відповідної економічній ситуації процентної ставки; 3. Нормалізація грошової політики для подолання інфляції та стабілізації курсу гривні; 4. Посилення контролю за захистом прав інвесторів.

Авторська розробка

Стратегічними напрямами реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ стали здійснення реформ у сферах (1) державних фінансів, (2) банківської системи, (3) фондового ринку та (4) валютної політики. Такий підхід передбачає макроекономічний, мікроекономічний або інституціональний характер реформ. Успішне реформування фінансових систем країн ЦСЄ за такою моделлю стало ключовим при інтеграції до ЄС та ЄВС.

Безпека фондового ринку також була предметом стабілізації економіки в країнах ЦСЄ. Результатом реформ у Польщі та Угорщині стала побудова фондових ринків за стандартами ЄС, решта країн мегарегіону продовжують реформування. Однією з ключових перешкод для інтеграції національних фондових ринків країн ЦСЄ до системи фондових ринків ЄС був їх нижчий рівень капіталізації. Окремі дослідження, зокрема й Світового банку, показують, що за цим показником фінансові ринки, що розвиваються, різко відстають від розвинених.

Основними напрямами реформування сфери державних фінансів в країнах ЦСЄ стали: 1) реформи податкової системи; 2) консолідація бюджетної системи та структури державних витрат; 3) консолідація джерел покриття бюджетного дефіциту. Реформування структури бюджетної системи, державних витрат та джерел покриття бюджетного дефіциту є необхідним для успішного виконання Маастрихтських критеріїв до граничних обсягів дефіциту державного бюджету та державного боргу [4, с.111-119].

Реформування податкових систем в країнах ЦСЄ з початку XXI століття відбувається через поступову ліквідацію податкових пільг в окремих сферах економічної діяльності з одночасним пониженням їх загального рівня та приведення податкових ставок, зокрема акцизів, до рівня ставок у ЄС. Метою такого реформування стало стимулювання економічного зростання та ліквідація податкової дискримінації іноземних суб’єктів господарювання в країнах ЦСЄ. Одночасно ліквідовуються структурні невідповідності та зміцнюється адміністративна база оподаткування.

Консолідація бюджетної системи в країнах ЦСЄ відбувалася через включення позабюджетних фондів до системи державного бюджету для удосконалення контролю за використанням державних коштів [5, с. 320].

Незважаючи на позитивні наслідки реформування економіки в країнах ЦСЄ, не можна стверджувати про однакові оптимістичні прогнози для усіх країн, оскільки в окремих з них були свої прорахунки, що спричинили сповільнення економічного зростання та послаблення економіки у період кризи.

Зважаючи на позитивний досвід проведення реформ у фінансово-кредитній сфері окремих країн ЦСЄ, необхідно використати досвід країн, що мали найкращі результати реформ у кожному з секторів: банківському, податковому, валютному, інвестиційному, кредитному та ін. При цьому важливо зважати й на ті заходи, що вживаються в країнах Європи із запобігання та ліквідації незаконних дій у фінансовій сфері. Зокрема, це стосується європейського законодавства, де закріплена відповідальність за скоєння протиправних дій.

Незважаючи на існування передумов запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі, практично відсутні теоретичні, законодавчі основи, специфічна комплексна система запобіжної діяльності. Висока суспільна небезпечність злочинності у кредитно-фінансовій системі потребує запровадження скоординованих політичних, соціальних, правових, організаційно-управлінських заходів комплексного характеру на всіх рівнях та етапах запобігання.

Система організаційно-управлінських заходів запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі має передбачати посилення уваги суспільства до проблеми запобігання злочинам у цій системі, удосконалення організаційно-управлінської структури всіх суб’єктів, які причетні до цього процесу, створення належних умов діяльності державних і недержавних кредитно-фінансових установ.

Список використаних джерел

1. Kolesov V. World economy. Foreign economics. URL: https:// institutiones. com/download/books/1300-mezhdunarodnaya-ekonomika-kolesov-uchebnik.html (дата звернення 19.01.2020).
2. Kempe I. Meurs van Win. Strategic Challenges and Risks of Eastern Enlargement / Beyond EU Enlargement Vol.1. The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe. Guterslog:OBFP. URL: https://www.academia. edu/4377532/ WIm_van_Meurs_ed._Beyond_EU_Enlargement_vol._2_The_Agenda_of_Stabilisation _for_Southeastern_Europe (дата звернення 20.01.2020).

3. Голубцова О. Фінансові реформи в країнах Центральної та Східної Європи в процесі євроінтеграції. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01.Київ, НЕУ. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_ 64.exe? Z21ID= &I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR (дата звернення 20.01.2020).
4. Савельєв Є. Передумови поглиблення і прискорення європейської інтеграції науки // Журнал європейської економіки (укр.). URL: http://library.tneu.edu.ua/index.php/uk/component/content/article/63-resursy-biblio teky/pratsi-vykladachiv-tneu/s/669-2011-12-23-14-08-09 (дата звернення 20.01.2020).
5. Наконечна Н. В. Адаптація позитивного досвіду країн ЦСЄ у системі зміцнення фінансової безпеки. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук.-тех. праць. Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. Вип. 22.4. 400 с. С. 319– 325. URL: file:///C:/Users/ HP/ Downloads/ nvnltu_2012_22.4_58 %20(1).pdf.

5.3. Досвід країн Європейського Союзу щодо легалізації економіки й протидії корупції у бюджетній сфері

Глобалізація світових економічних відносин та інтеграція України до світового економічного простору вимагають макроекономічної стабілізації в країні, підвищення рівня її соціально-економічного розвитку, реформування системи державного та суспільного управління, досягнення високих показників ефективності державної політики у фінансовій, соціальній та політичній сферах на засадах публічності, гласності та законності. В умовах фінансово-економічної, соціальної та політичної кризи, які охопили Україну, загострилися проблеми виникнення диспропорцій у структурі національної економіки та сформувалася достатньо велика частка нелегальної тіньової діяльності, яка чинить негативний вплив на всю економічну систему держави через дестабілізацію системи державних фінансів та фіскального механізму. В даному контексті особливої актуальності набуває проблема легалізації економіки та протидії корупції у бюджетній сфері, яка являється її невід’ємною компонентою.

Поява тіньової економіки та поширення корупції зумовлені незавершеністю, недосконалістю та неефективністю процесу реформування в країні. Деструктивні зміни у структурі світового господарства та багато форматне міжнародне співробітництво підсилили появу кризових

явищ фінансово-економічного характеру. Трансформація та модернізація економіки України зазнали руйнівного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів і, як наслідок, тіньова економіка і корупція поширилася на всі регіони та сфери національного господарства країни. Сьогодні ми спостерігаємо надвисокі показники тінізації економіки (43 % ВВП у 2014 р. та 30 % ВВП у 2018 р.), а в окремих сферах – до 52–53 % ВВП (рис. 5.1), що засвідчує наявність протиправних діянь та порушень зі сторони як суб'єктів господарювання, так і держави.

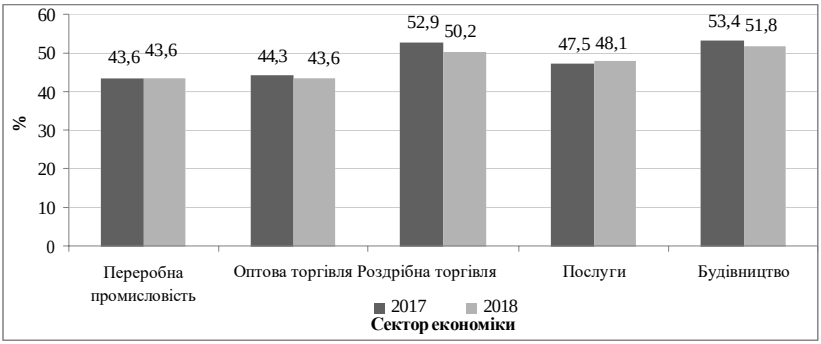

Рис. 5.1. Рівень тінізації окремих секторів економіки України, 2017–2018 рр. Розраховано за: [1]

Зауважимо, що найвищий рівень тіньової економіки спостерігається у роздрібній торгівлі та будівництві. Крім того, відмічається достатньо високий показник індексу сприйняття корупції саме у цих сферах, що пов'язано із протиправними діяннями при отриманні спеціальних дозволів та ліцензій на здійснення такої діяльності.

Дослідження Інституту економічних досліджень та політичних консультацій щодо злочинності у бюджетній сфері (рис. 5.2) дають підстави стверджувати, що корупційна складова присутня серед службовців та відмітити її особливу активність у 2018–2019 рр.

Зважаючи на це, виникає необхідність боротьби з тінізацією економіки та корупцією, що варто розпочати із удосконалення чинного законодавства України.

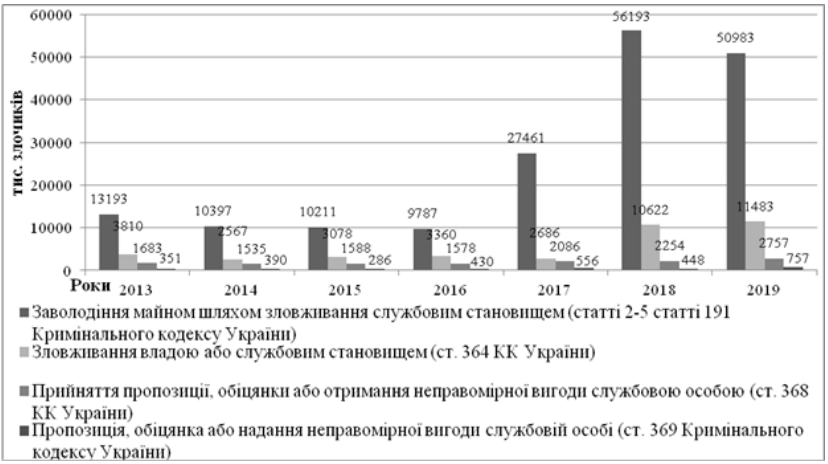

Рис. 5.2. Динаміка злочинів, пов'язаних із корупцією у бюджетній сфері, 2013–2019 рр.

Розраховано за: [2; 3]

Економіко-правовий аналіз чинних нормативно-правових актів свідчить про те, що основним законом, який регулює правовідносини щодо легалізації економіки, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [4], який визначає принципи та формує загальнодержавну базу даних для надання можливостей правоохоронним органам України та інших країн світу проводити спеціальні заходи щодо виявлення, перевірки та розслідування злочинів у бюджетній сфері, які пов'язані із легалізацією «відмиванням» коштів, одержаних злочинним шляхом та іншими незаконними фінансовими операціями. Вагомого значення з точки зору запобігання легалізації злочинних доходів, напрямів запобігання корупції є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [5]. Порядок застосування превентивних антикорупційних заходів, правила усунення наслідків корупції прописані у Законі України «Про запобігання корупції» [6].

Однак, як засвідчують офіційні показники тінізації економіки та корупції, цього недостатньо. За таких умов важливого значення набуває

досвід зарубіжних країн у сфері легалізації економіки та боротьби з корупцією у бюджетній сфері, оскільки легалізація являється глобальним явищем та не обмежується однією країною. Виходячи із цього, проводити боротьбу з легалізацією необхідно на міжнародному рівні, так як географічна структура поширення тіньової економіки говорить про її критичний рівень фактично у всіх країнах ЄС (рис. 5.3).

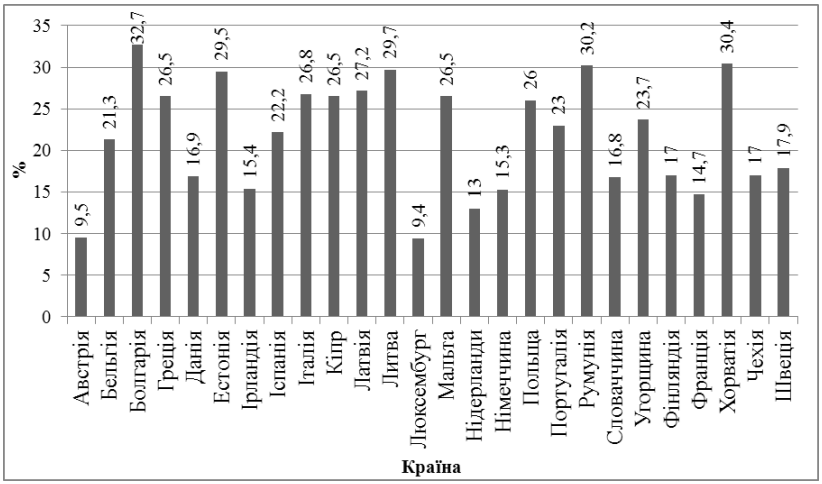

Рис. 5.3. Рівень тіньової економіки в країнах Європейського Союзу у 2018 р., % від офіційного ВВП

Розраховано за: [7]

Безумовно, що у високо розвинутих країнах спостерігається дещо нижчий рівень тіньової економіки, що пояснюється як зовнішніми, так і внутрішніми факторами впливу на легальний сектор економіки. У країнах ЄС, де рівень тінізації економіки значно вищий, наявні чинники, які пов'язані із ухиленням від сплати податків, недосконалістю чинного законодавства та наслідками трансформаційних процесів.

Вважаємо за доцільне провести групування країн ЄС за показником тінізації економіки, розрахований Ф. Шнайдером на основі його власної методики (табл. 5.3). Зауважимо, що відповідно до його розрахунків рівень тінізації економіки України становить 46,0 %.

Таблиця 5.3

Кластерний аналіз тінізації економіки країн ЄС засвідчує

Країна	Рівень тіньової економіки, %	Номер кластера	Евклідова відстань
Люксембург	9,4	1	0,31
Австрія	9,5		0,31
Нідерланди	13		1,39
Франція	14,7		0,01
Німеччина	15,3		1,39
Ірландія	15,4		0,09
Словаччина	16,8	2	2,21
Данія	16,9		0,52
Фінляндія	17		0,58
Чехія	17		0,62
Швеція	17,9		1,18
Бельгія	21,3		0,58
Іспанія	22,2	3	0,68
Португалія	23		0,22
Угорщина	23,7		0,02
Польща	26		1,02
Кіпр	26,5		0,62
Мальта	26,5		0,39
Греція	26,5		0,51
Італія	26,8		0,99
Латвія	27,2	4	0,59
Естонія	29,5		0,59
Литва	29,7		1,19
Румунія	30,2		3,61
Хорватія	30,4		0,39
Болгарія	32,7		0,42

Авторська розробка

Аналіз результатів дослідження засвідчує, що найнижчі показники рівня тіньової економіки зафіксовані у Люксембурзі та Австрії (кластер 1). Крім того, лідируючі позиції у ЄС відносно обраного показника займають також Нідерланди, Франція, Ірландія та Німеччина, у яких високі показники ВВП, рівня життя населення, зайнятості, а також низький рівень інфляції безробіття, бідності населення.

Другу групу (кластер 2) сформували такі раїни як Словаччина, Данія, Фінляндія, Чехія, Швеція, Бельгія, показники соціально-економічного розвитку яких також характеризуються позитивними трендами.

До третього кластеру увійшли високо розвинуті країни (Іспанія, Португалія, Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Греція, Італія), проте рівень тіньової економіки перетнув допустимі межі свого значення і в середньому становить 25,2 %. Серед основних причин високого рівня тінізації економіки цих країн можна назвати значні деструктивні зміни зі сторони ринку праці, а саме дестабілізуючий вплив тіньової зайнятості населення. Як відомо, саме у цих країнах зосереджені основні центри заробітчанства ЄС. Як наслідок, через нелегальне працевлаштування, тіньову зайнятість, несплату податків та зборів збільшується тіньовий сектор економічної діяльності.

Четверту групу (кластер 4) сформували країни, які тривалий час перебували у складі Радянського Союзу, трансформація економіки яких відбувалася під впливом як фінансово-економічних, політичних, соціальних, так і ментальних чинників, тому подолати явища та факти здійснення протиправної, кримінальної тіньової діяльності досі неможливо. Відповідно показники тінізації економіки таких країн достатньо високі.

На сучасному етапі виникає нагальна необхідність обмежити можливості здійснення нелегальних видів господарської діяльності та гармонізувати іллегалізаційне законодавство на загальноєвропейському рівні. Зауважимо, що значні кроки в окресленому напрямку уже здійснені та можна спостерігати вагомі досягнення окремих країн ЄС щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та внаслідок ведення кримінальної тіньової діяльності.

Легалізація коштів, одержаних злочинним шляхом полягає у здійсненні таких заходів, які полягають у використанні «слабких місць» національної фінансової системи шляхом переміщення активів за межі території країни з метою приховування джерел походження коштів.

Адаптація позитивного зарубіжного досвіду до умов вітчизняної економіки дозволить гармонізувати чинне законодавство із міжнародними нормативно-правовими актами, а також розробити дієвий механізм легалізації економіки та протидії корупції.

Крім того, важливого значення набуває співпраця з міжнародними, міжурядовими організаціями, а саме з FATF (Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей), MONEYVAL (Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму), Світовим банком, Європейським Союзом, Міжнародним валютним фоном, ООН та Егмонтською групою підрозділів фінансових розвідок.

Зарубіжний досвід боротьби із злочинністю у бюджетній сфері орієнтується на пошук й запровадження методів боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів, одержаних злочинним шляхом. Важливого значення в даному контексті набуває відповідність законодавства кожної країни до рекомендацій та законодавства Європейського Союзу. Процес гармонізації досі не завершений та потребує доопрацювання та узгодження.

Проте, позитивною є практика боротьби з легалізацією доходів та протидії корупції у Франції. Зважаючи на прийняті Парламентом та Радою ЄС у 2005 р. Директиви щодо запобігання використанню фінансової системи з метою легалізації доходів та на Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), при Міністерстві економіки, фінансів та бюджету Франції створено спеціальний таємний підрозділ фінансової розвідки ТРАНКФІН (Traitement du Renseignement et Aetion centre les Circuits Financiers Clandestine, TRACFIN) [8]. Крім того, законодавство Франції у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів одержаних злочинним шляхом, має дворівневу структуру й складається із Монетарного й Фінансового Кодексів, а кримінально-правова відповідальність за вчинення зазначених правопорушень прописана у Кримінальному Кодексі.

Більшою досконалістю законодавства щодо легалізації економіки й протидії корупції відрізняється правовий механізм впливу на економічну злочинність Німеччини, де «антилегалізаційне» законодавство формувалося під впливом чинників глобалізації та з урахуванням нормативно-правових актів ЄС. Німецьке законодавство характеризується систематизованість, логічністю та посиленою відповідальністю за вчинені правопорушення.

Боротьба з легалізацією та протидією корупції в Іспанії зазнає як законодавчого, так і фінансового регулювання. Правовідносини у сфері

легалізації регулюються Кримінальним Кодексом, Законом «Про боротьбу з відмиванням грошей», Королівськими указами. Загальнообов'язковим в Іспанії є проведення щорічного аудиту системи внутрішнього контролю.

У Кримінальному Кодексі Австрії прописані спеціальні списки кримінальної діяльності, яка характеризує легалізацію доходів, та встановлена відповідальність за легалізацію (відмивання) коштів у вигляді ув'язнення терміном на понад три роки.

Законодавством Бельгії передбачено вважати відмиванням грошей усі злочини, які пов'язані із організованою злочинністю, тероризмом, торгівлею людьми й органами, наркотиками, корупцією, а також шахрайством щодо податків, псевдобанкрутством.

Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом у Чехії проводиться з урахуванням того, що до доходів відносять не лише грошові кошти, а й інші економічні вигоди. Основними методами протидії стало удосконалення законодавства у податковій сфері з посиленням контролю за сплатою податків. Окрім цього, проведено гармонізацію чеського законодавства з правом ЄС та створено в структурі Міністерства фінансів підрозділ фінансової розвідки адміністративного типу.

Цікавою є система легалізації економіки у Нідерландах [9], де основний акцент ставиться на інституційні й процедурні заходи іллегалізації шляхом проведення системного та безперервного фінансового моніторингу.

Одним із прикладів успішної боротьби з легалізацією економіки є приклад Швеції, яка до середини XIX ст. була однією із найбільш корумпованих країн, а рівень тінізації економіки перетнув усі можливі допустимі значення. Боротьба з легалізацією економіки розпочалася із прийняття стратегічного рішення про повну модернізацію країни та затвердження комплексу заходів щодо державного регулювання через податки, пільги та субсидії. Громадяни країни отримали можливість публічного та прозорого доступу до внутрішніх документів державного управління, а також створена незалежна й ефективна система правосуддя.

Водночас, необхідно зазначити, що перспективним напрямком легалізації економіки може стати запозичення позитивного досвіду легалізації економіки та протидії корупції Сполучені Штати Америки,

які одні із перших країн розпочали боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Крім того, у США важлива увага приділяється боротьбі з організованою економічною злочинністю. Державне регулювання відбувається на основі дворівневої системи федеральних законів та законів штатів. Зокрема, у США існують закони так званого «парасолькового» типу, які являються своєрідним каркасом правових заходів та регулюють злочинні протидіяння щодо легалізації коштів та поширення корупції.

Таким чином, провівши ґрунтовні дослідження щодо тінізації економічних відносин у Європейському Союзі та порівнявши показники рівня тіньової економіки України із європейськими, можна стверджувати, що першочергового значення на сучасному етапі соціально-економічного розвитку набуває боротьба з легалізацією економіки та протидія корупції.

Досвід країн Європейського Союзу щодо легалізації економіки й протидії корупції у бюджетній сфері доводить значний деструктивний вплив основних чинників тінізації економіки та наслідків, які вона породжує на рівень розвитку країни, її політичне, економічне й соціальне становище.

Аналіз взаємозв'язку легалізації економіки із тіньовою економічною діяльністю й корупцією дає підстави для висновку, що потрібно постійно проводити роботу щодо удосконалення методів іллегалізації економіки й протидії корупції, а також проводити гармонізацію вітчизняного законодавства із чинними міжнародними нормативно-правовими актами.

Список використаних джерел

1. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 р. URL: kiis.com.ua/land=ukr&cat=reports&id=897&page=1. (дата звернення 14.02.2020р.).
2. Бураковський І., Ангел Є., Бетлій І. Україна проти корупції: Економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. Дніпро: Середняк Т. К., 2018, 85 с.
3. Типологічне дослідження Державної служби фінансового моніторингу України «Відмивання доходів від привласнення коштів і майна державних підприємств та інших суб'єктів, які фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів»: Наказ Державної служби фінансового моніторингу України від 24.12.2019 № 159. URL:http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=32711&lang=uk (дата звернення 26.02.2020 р.).

4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 28.04.2020 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20. (дата звернення 18.05.2020р.).
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. зі змінами від 05.01.2017 р. № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12 (дата звернення 12.02.2020 р.).
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення 12.02.2020 р.).
7. Schneider F., Buehn A. Shadow Economy: Estimation Methods, Problems. Results and Open questions. De Gruyter Open. 2018. Available at : http://www.degruyter.com/downloadpdf/j/openec.2017.1.issue-1/openec-2017-0001/openec-2017-0001.pdf. (дата звернення 12.02.2020 р.).
8. Ярошук М. В. Зарубіжний досвід впровадження бюджетування, орієнтованого на результат та оцінювання ефективності використання бюджетних коштів. Механізми державного управління. Інвестиції: практика та досвід. № 18. 2010. С. 125–128.
9. Гилевская М. А. Национальные и международные средства противодийствия. Юридическая Россия. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1222884&subID=100087759,100087760. (дата звернення 12.02.2020 р.).

5.4. Світовий досвід моніторингу фінансової безпеки підприємства та можливості його застосування у вітчизняній практиці

Зважаючи на важливість забезпечення фінансової безпеки підприємства виникає нагальна необхідність узагальнення позитивного світового досвіду у даному напрямі. Це дозволить виявити сучасні методи забезпечення фінансової безпеки суб’єктів підприємництва у країнах з розвинутою ринковою економікою задля його застосування у вітчизняній практиці.

В контексті дослідження практичних методів управління фінансовою безпекою підприємства варто виокремити в узагальненому вигляді теоретичні аспекти фінансової безпеки суб’єктів підприємництва.

У зарубіжній літературі фінансова безпека підприємства розглядається як багатоаспектне явище, пов’язане з його здатністю розвивати свою діяльність у довгостроковому періоді, в той час як у вітчизняній науковій літературі увага концентрується на вирішенні поточних фінансових проблем.

Як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній літературі фінансовій безпеці відводиться центральне місце серед складових економічної безпеки, що обумовлюється тим, що рівень фінансової безпеки визначає можливості суб'єктів підприємництва забезпечити інші складові елементи його економічної безпеки, і навпаки. Адже, саме від забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами в обсягах достатніх для розширеного відтворення та своєчасного виконання усіх зобов'язань залежить його захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, фінансова стійкість, а відповідно, і економічна безпека загалом.

Для політики розвинутих країн характерна розробка стратегічних планових документів щодо зміцнення безпеки підприємств та країни загалом. При цьому суб'єкти підприємницької діяльності мають важливу місію у економічній та соціальній діяльності країни, а рівень їх захищеності, безпосередньо, залежить від впливів чинників зовнішнього середовища. Розуміючи важливість результатів діяльності підприємства та їх рівень фінансової безпеки, більшість економічно розвинутих країн світу за останні роки зняли більшість адміністративно-законодавчих обмежень та створили сприятливі фінансово-економічні умови діяльності, а також запровадили низку податкових стимулів [21].

У табл. 5.4 узагальнено світовий досвід забезпечення фінансової безпеки підприємств.

Аналіз табл. 5.4 дає змогу констатувати, що незважаючи на специфічні методи досягнення фінансової безпеки підприємства з огляду на національні, культурні, релігійні та інші чинники, для усіх цих засобів у розвинутих країнах є спільна особливість – усі вони розроблені із врахуванням досягнень науки, фінансуванні розвитку прогресивних технологій як з боку держави, так і з боку окремих фірм.

Держави з розвинутою ринковою економікою усі свої зусилля спрямовують на розробку і впровадження заходів щодо підвищення фінансової безпеки саме суб'єктів підприємництва, які внаслідок сприятливих умов для ведення бізнесу «віддячать» державі у формі сплати більших податків. Усвідомлення даної об'єктивної взаємозалежності між діями держави і суб'єктів підприємництва є визначальним пріоритетом імплементації зарубіжного досвіду у національну практику забезпечення фінансової безпеки підприємств.

Дослідивши передовий світовий досвід розвинутих країн світу щодо організації фінансової безпеки підприємств, можна стверджувати,

що найефективнішими інструментами забезпечення фінансової безпеки підприємств є удосконалення законодавчої бази, здійснення постійних заходів із профілактики загроз, проведення політики ефективного використання персоналу, використання інновацій у всіх напрямках економічної діяльності підприємства [1].

Таблиця 5.4

Особливості забезпечення фінансової безпеки підприємств у розвинутих країнах

Країна	Основні заходи фінансової безпеки підприємств	
	На макрорівні	На мікрорівні
1	2	3
Німеч–чина	Чинне законодавство щодо збереження та нерозголошення комерційної таємниці ставить в обов'язок кожної особи, якій вона стала відомою в силу її службового становища чи трудових відносин; населення повинно інформувати відповідні органи про правопорушення	Контрольно-розвідувальні підрозділи, які у взаємодії з приватними охоронно–детективними агентствами виконують функції безпеки як щодо фірми, так і щодо її керівництва й окремих працівників і клієнтів; приватні агентства допомагають в отриманні оперативно-значущої інформації на загальнодержавному рівні
Франція	Діють десятки правових актів, які детально регулюють статус суб'єктів інформаційної діяльності, режим інформаційного обміну і підключення до загальних інформаційних систем, автоматизованих банків даних; систематичне виявлення актів промислового шпигунства відносно компаній – іноземних конкурентів французьких фірм	Власники промислово-торгівельних та фінансово-кредитних установ формують системи безпеки через створення власних або залучення підприємницьких детективно-охоронних агентств; працівники служб безпеки проводять моніторинг міри ризику інформаційної діяльності; розробляють способи протидії та мінімізації широкого спектру загроз і небезпек французькому бізнесу

Продовження табл. 5.4

1	2	3
Японія	Об'єднання Торгово-промислової палати та асоціації корпоративних керівників у формуванні економічної безпеки бізнесу; держава враховує інтереси бізнесу і намагається передбачити ймовірні відповідні заходи урядів-конкурентів і реакцію як своїх, так і закордонних ТНК на певні кроки; економічна розвідка заснована на ефективному розподілі ролей між великим числом організацій, орієнтованих на експорт; підтримка державними органами узгоджених дій між усіма суб'єктами ринку	Відсутність законів, які передбачають відповідальність за розголошення комерційної таємниці, що пов'язано з вихованням у співробітників почуття патерналізму, коли вони вважають себе членами однієї сім'ї; на департаменти кадрів покладається контроль за неухильним дотриманням режиму секретності; забороняють передавати стороннім особам відомості, що містять комерційну таємницю; укладати угоди, які можуть підірвати довіру до компанії з боку клієнтів; влаштовуватися без дозволу керівництва на роботу за сумісництвом
США	Широкомасштабна система державної підтримки безпеки бізнесу; держава забезпечує захист секретної інформації на базі жорстких стандартів, вимог і процедур по захисту цінної науково-технічної, технологічної та комерційної інформації приватного сектора; мікроекономічна розвідка ведеться державними службами в інтересах американських корпорацій і в їх боротьбі з іноземними конкурентами; користуючись можливостями спецслужб, корпорації отримують високі конкурентні переваги	Найбільшим попитом користуються програми профілактики і боротьби з економічними злочинами у взаємодії правоохоронних органів країни з державними та приватними установами охоронних і детективних бюро; характерною особливістю американського бізнесу є тенденція безконфліктного вирішення проблем у сфері економічної безпеки; конфіденційна інформація розбивається на блоки, кожному блоку присвоюється свій код, а для кожного співробітника розробляється картка-припис із переліком тих кодів

Узагальнено авторами за: [1, 20]

Одним із пріоритетних напрямів розвитку механізму забезпечення фінансової безпеки підприємств у розвинутих країнах стало виокремлення в управлінській структурі суб'єктів підприємництва спеціалізованого відділу економічної безпеки, одним із функціональних завдань якого повинен стати моніторинг фінансової безпеки підприємства. Інтеграційні процеси зумовили розвиток функціональних завдань даних відділів у напрямі здійснення фінансової розвідки. Безумовно, створення і розвиток діяльності відділів економічної безпеки підприємств є одним із визначальних напрямів застосування світового досвіду у вітчизняній практиці.

Аналіз літературних джерел щодо підходів до системи економічної безпеки, дозволив розробити структуру системи безпеки, яка наведена на рис. 5.4.

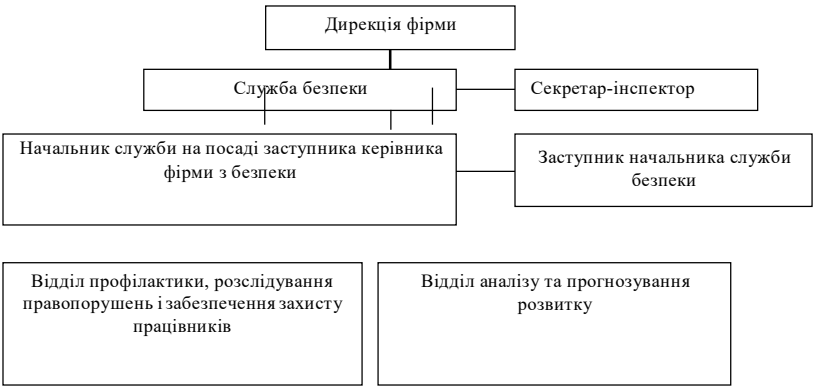

Рис. 5.4. Типова структура системи безпеки на підприємстві
Авторська розробка

Розгядаючи діяльність будь-якого підприємства потрібно зауважити, що кожне з них у своїй діяльності проходить кілька економічних циклів: криза – спад – депресія – пожвавлення – піднесення. За весь період своєї діяльності підприємство може зіштовхуватися з різноманітними загрозами, і якщо їх вчасно не попередити або не ліквідувати наслідки, то це може призвести до появи нової кризи підприємства, а інколи і його збанкрутіння та ліквідації. Для уникнення такої ситуації керівництво кожного підприємства повинне володіти інформацією про

можливі його загрози, що реалізується в процесі моніторингу фінансової безпеки. При цьому важливого значення набуває захист інформації, отриманої в процесі моніторингу.

Встановлення правових основ захисту комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації, що має комерційну цінність, є важливим елементом юридичного забезпечення підприємницької діяльності. У більшості економічно розвинених країн законодавство, що регулює правовий режим комерційної таємниці та встановлює відповідальність за її неправомірне використання, є досить розвиненим нормативним масивом, формування якого здійснюється як на основі національних правових традицій, так і відповідно до сучасних стандартів міжнародної практики [14].

У зв'язку із цим, вважаємо, що проведення виваженої кадрової політики в галузі захисту конфіденційної інформації підприємства має вагоме значення, однак не до кінця визнане у вітчизняній практиці, при забезпеченні прийнятного рівня фінансової безпеки підприємства.

Світовий досвід забезпечення фінансової безпеки підприємств показав діалектичну єдність моніторингу фінансової діяльності і фінансової безпеки суб'єктів підприємництва із діяльністю державних органів у даній сфері. Це здійснюється в процесі реалізації таких заходів:

1) створення на регіональному рівні структурних підрозділів, які розробляють і впроваджують політику у сфері економічної безпеки підприємництва (досвід США, де крім Адміністрації малого бізнесу питання забезпечення економічної безпеки підприємництва покладено на регіональні відділення Міністерства внутрішньої безпеки серед малих підприємств [6]);

2) розробка стратегії, а також операційних заходів щодо зміцнення економічної безпеки підприємництва (досвід Японії, у якій серед офіційно закріплених стратегічних планових документів, які систематично розробляє та реалізує Міністерство економіки, торгівлі та промисловості, передбачено документ під назвою «Підвищення стійкості підприємств сектору малого і середнього підприємництва та розвиток систем економічної безпеки підприємництва». Крім того, урядова стратегія посилення конкурентоспроможності Японської промисловості на світових ринках передбачає сім основних стратегічних напрямів її реалізації, серед яких п'ятий напрям стосується безпосередньо розвитку

системи економічної безпеки бізнесу. До основних операційних завдань стратегії внесено посилення фінансової підтримки, поліпшення умов створення нових підприємств, розвиток загальнонаціональної системи забезпечення економічної безпеки та ін. [2]);

3) здійснення систематичного моніторингу внутрішнього та зовнішнього ринків та розробка рекомендацій як для органів державного управління, так і безпосередньо підприємств щодо заходів, метою реалізації яких є посилення конкурентних позицій національних підприємств, захисту їх економічних інтересів (досвід США, Японії, Німеччини, Великобританії та Франції [8]);

4) зміцнення інституційної бази захисту права власності, і перш за все в інтелектуальній сфері, у якій важливе місце серед досліджень посідає напрям фінансової безпеки підприємства;

5) пошук та забезпечення джерел фінансування ризикового капіталу, в тому числі в інтересах інноваційної діяльності з метою підвищення рівня НДКР в довгостроковій перспективі (досвід країн ЄС). Це, як правило, фінансування інвестицій як у новостворені підприємства, так і високотехнологічні, а також у розвиток сектору динамічних високотехнологічних дослідницьких малих і середніх підприємств. Для забезпечення останнього ведеться робота у напрямі формування сприятливого макроекономічного клімату, стабільності фінансових ринків, податкового режиму та регулювання прав на інтелектуальну власність [11];

6) надання гарантій за інвестиціями в акціонерний капітал та гарантій за позиками підприємств. У багатьох розвинених державах світу вагомими елементами безпеки підприємництва є функціонування страхових і гарантійних фондів, кредитної кооперації, яка обслуговує клієнтів, традиційно не привабливих для комерційного банківського кредитування (практично вся сфера малого підприємництва) [8];

7) здійснення роботи з планування життєвого циклу функціонування підприємств у різних галузях та сферах економіки та надання консультацій з питань забезпечення високої життєздатності підприємств відповідно до їх життєвих циклів, ведення конкурентної боротьби та сприяння розвитку підприємництва у перспективних сферах (досвід Фінляндії [9]);

8) підтримка підприємств, які розпочинають діяльність створенням фондів та механізмів фінансування різних етапів їх становлення (досвід практично всіх країн ЄС, Мексики [10]).

Отже, у вітчизняну практику варто впровадити заходи державних органів влади щодо підтримки малого і середнього бізнесу, як в контексті стимулювання їх розвитку, так і забезпечення фінансової безпеки, що передбачає перш за все пільгове кредитування шляхом компенсації частини процентної ставки за кредит.

Серед інших аспектів світового досвіду забезпечення фінансової безпеки підприємств заслуговують на увагу страхові послуги, які дають змогу знизити ризики та забезпечити доступ підприємств до фінансових ресурсів при настанні непередбачуваних ситуацій.

Проведений аналіз світового досвіду забезпечення економічної безпеки держави показує, що всі високорозвинені країни світу мають власні системи забезпечення національної економічної безпеки й механізми її зміцнення, що використовуються у державній політиці. Безумовно, адаптація зарубіжного досвіду до умов України – досить трудомісткий процес, що передбачає не механічне копіювання всієї системи регулювання, а лише поетапне впровадження окремих елементів, інструментів, методів чи програм. Запозичення зарубіжного досвіду має проводитися в разі наявності подібних цілей і пріоритетів у національних стратегіях, враховуючи рівень економічного та інституціонального розвитку країн із використанням системного підходу і порівняльного аналізу [1].

Концептуальними напрямами забезпечення фінансової безпеки будь-якого суб’єкта підприємництва є:

– максимізація обсягу прибутку при мінімальному ризику;

– підвищення рентабельності діяльності;

– формування фінансових ресурсів у обсягах достатніх для забезпечення безперервності фінансово-господарської діяльності;

– забезпечення фінансової стійкості підприємства;

– формування позитивного іміджу.

Із врахуванням цих критеріальних показників фінансової безпеки підприємства будується і система моніторингу за фінансовою безпекою, яка передбачає виявлення загроз на ранніх стадіях їх виникнення, тобто формування превентивної безпекової політики, та розробка конкретних заходів щодо їх усунення.

Отже, першочерговим кроком забезпечення фінансової безпеки підприємства на прийнятному рівні є визначення мінімально достат-

нього обсягу власних оборотних коштів, що здійснюється в процесі їх планування. Це зумовлено тим, що для забезпечення підприємству фінансової стійкості і ліквідності поточних зобов'язань частка власного капіталу авансованого на формування оборотних активів повинна бути вагомою, а величина власних коштів в обороті повинна бути регульованою, підлягати нормуванню.

Норматив власних коштів в обороті встановлюється підприємству з метою забезпечення його фінансової стабільності, платоспроможності і кредитоспроможності з урахуванням фінансових можливостей і є фактично визначальним критеріальним показником рівня фінансової безпеки. Встановлення нормативу зобов'язує суб'єкт підприємництва дбати про фактичну наявність власних коштів в обороті в розмірі не менше нормативу та розробляти заходи щодо їх примноження для забезпечення прийнятного рівня фінансової безпеки.

У спеціалізованій економічній літературі рекомендується норматив власних оборотних коштів встановлювати у розмірі фактичної їх наявності за даними балансу на початок планового періоду, але не менше мінімальної потреби в них [3].

Мінімальну потребу у власних оборотних коштах доцільно встановлювати у розмірі, достатньому для забезпечення підприємству фінансової стійкості, платоспроможності та кредитоспроможності. Для цього необхідно не менше 50 відсотків планової потреби в оборотних засобах формувати за рахунок власного капіталу. Тоді підприємство забезпечить ліквідність поточних зобов'язань за рахунок оборотних активів на рівні 150-200 відсотків, залежно від стану дебіторської і кредиторської заборгованості. Такий показник поточної ліквідності при умілому управлінні оборотними активами забезпечить своєчасність розрахунків за зобов'язаннями, створить підприємству імідж надійного партнера по бізнесу [3-5].

Основними шляхами абсолютного і відносного збільшення власних коштів в обороті є:

- ріст прибутку у плановому періоді;
- спрямування більшої частки прибутку звітного періоду на цілі виробничого розвитку;
- прискорення оборотності планових оборотних засобів;
- постійний контроль за ефективністю використання власних коштів в обороті, недопущення їх вилучення з обороту [5].

Критична оцінка структури джерел грошових ресурсів і напрямів їх вкладення дасть можливість підприємству розробити заходи щодо її оптимізації та підвищення ефективності використання власних і залучених в оборот грошових ресурсів, що відповідно підвищить рівень фінансової безпеки підприємства.

Функціонування підприємства залежить від його спроможності приносити необхідний прибуток. При цьому варто мати на увазі, що керівництво підприємства має значну свободу в регулюванні розмірів фінансових результатів. Так, виходячи з прийнятої фінансової стратегії, підприємство має можливість збільшувати або зменшувати розмір балансового прибутку за рахунок вибору того або іншого способу оцінки майна, порядку його списання, установлення терміну використання і т.д.

До питань облікової політики, що визначає розмір фінансового результату діяльності підприємства, у першу чергу, відносять:

- вибір способу нарахування амортизації основних засобів;
- вибір методу оцінки матеріалів, відпущених і витрачених на виробництво продукції, робіт, послуг;
- визначення способу нарахування зносу по малоцінних і предметах, що швидко зношуються, при їхній експлуатації;
- порядок віднесення на собівартість реалізованої продукції окремих видів витрат (шляхом безпосереднього їхнього списання на собівартість в міру уточнення витрат або за допомогою попереднього утворення резервів майбутніх витрат і платежів);
- склад витрат, віднесених безпосередньо на собівартість конкретного виду продукції;
- склад непрямих витрат і спосіб їхнього розподілу і ін.

Цілком зрозуміло, що підприємство, обравши той або інший засіб формування собівартості реалізованої продукції і прибутку, буде притримуватися його протягом усього звітного періоду (не менше року), а всі подальші зміни в обліковій політиці повинні мати вагомі підстави і неодмінно обговорюватися.

На величину прибутку впливає багато чинників, серед яких незалежні від діяльності підприємства (зміна цін на сировину, матеріали, паливо, тарифів на енергоносії, транспорт, ставок податків і зборів, рівень інфляції тощо). Зростання цін і тарифів призводить до підвищення собівартості продукції, знижує конкурентоспроможність продукції за ціновим чинником і не сприяє нарощуванню обсягів виробництва і реалізації. Збільшення ставок податків і зборів, а також призводить до підвищення цін на готову продукцію і не сприяє зростанню прибутку.

При цьому необхідно пам'ятати, що основними чинниками зростання прибутку є нарощування обсягів реалізації, зниження собівартості продукції, ефективне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Велика увага при управлінні фінансовою безпекою, а особливо в процесі її моніторингу, повинна бути акцентована на дебіторській заборгованості, адже вона характеризує вилучення капіталу з обороту підприємства і використання його іншими підприємствами. Саме тому якість оборотних активів, фінансовий стан підприємства значною мірою залежить від стану розрахункової дисципліни і від розміру, якості та ліквідності дебіторської заборгованості.

Найреальнішим шляхом зменшення затримки оплати готової продукції є розробка політики інкасації дебіторської заборгованості, яка передбачає встановлення на підприємстві певної системи процедур, пов'язаних із справлянням боргів. Ці процедури повинні передбачати строки і форми попереднього і наступного нагадування покупцям про дати платежів (в іноземній практиці для цих цілей використовується відправлення стейтметів, при цьому використовуються кольорові ефекти в нагадуваннях; письмові попередження, телефонні розмови з головними менеджерами підприємства покупця); можливості і умови пролонгації боргу за наданим кредитом; подання до суду позову про банкрутство тощо. У системі цих процедур із розвитком ринку та інфраструктури фінансового ринку в нашій країні можуть бути застосовані й спеціальні методи і форми оплати дебіторської заборгованості – її рефінансування, тобто переведення в інші форми оборотних активів підприємства (грошові кошти і високоліквідні короткострокові цінні папери). Основними формами рефінансування є: факторинг, облік векселів (якщо товарний кредит оформлено векселем), форфейтинг, залучення позикового капіталу. Досвід доводить, що в деяких випадках процедура інкасації дебіторської заборгованості викликає найбільшу частку поточних витрат, пов'язаних із загальним процесом її обслуговування [19].

Із врахуванням цього, вважаємо, що система моніторингу фінансової безпеки підприємства повинна бути налаштована на відслідковування динаміки зміни ключових індикаторів фінансової безпеки та сигналізувати керівництву про відхилення від порогових значень і показників минулих періодів для прийняття своєчасних управлінських рішень.

Варто зауважити, що для забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємства необхідно розробити в розрізі напрямів захисту його

фінансових інтересів, стратегію забезпечення фінансової безпеки. Навіть, якщо вона не буде реалізована повністю, то все одно буде стимулювати до досягнення мети. У табл. 5.5 наведено характеристику домінантних сфер стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Ефективне функціонування та розвиток фінансової діяльності підприємств як визначальної сфери фінансової системи держави, оскільки саме вони забезпечують виробництво основної частки ВВП, вимагають підвищення рівня їх фінансової безпеки.

Недостатня увага до процесу моніторингу та управління фінансовою безпекою підприємства призводить до погіршення фінансової стійкості суб'єктів підприємництва, стримує процес розширеного відтворення, а загалом знижує рівень національної економічної безпеки. Із врахуванням цього, вважаємо, що передумовою стійкого розвитку підприємств є розробка ефективної системи моніторингу та управління фінансовою безпекою підприємства.

Таблиця 5.5

Характеристика ключових сфер загальної стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства

Домінантні сфери загальної стратегії	Головне завдання розробки стратегічних рішень	Коло розв'язуваних стратегічних проблем
1	2	3
1. Стратегія забезпечення зростання прибутковості власного капіталу	Створення умов постійного зростання рівня рентабельності	1. Забезпечення зростання суми прибутку від реалізації продукції 2. Забезпечення зростання суми прибутку від інших видів діяльності 3. Зниження середньозваженої вартості капіталу
2. Стратегія формування фінансових ресурсів	Створення потенціалу формування фінансових ресурсів, адекватного потребам його стратегічного розвитку	1.Забезпечення зростання потенціалу формування фінансових ресурсів із внутрішніх джерел 2. Забезпечення необхідної фінансової гнучкості (достатнього доступу до зовнішніх джерел фінансування). 3. Оптимізація структури джерел формування фінансових ресурсів

Продовження табл. 5.5

1	2	3
3. Стратегія забезпечення фінансової стабільності	Забезпечення фінансової рівноваги у процесі його стратегічного розвитку	1. Забезпечення достатньої фінансової стійкості 2. Забезпечення постійної платоспроможності 3. Забезпечення необхідної збалансованості і синхронності позитивного та негативного грошових потоків
4. Інвестиційна стратегія	Забезпечення інвестиційної підтримки стратегічного розвитку підприємства й ефективності інвестицій	1. Забезпечення зростання інвестиційної активності 2. Забезпечення зростання ефективності реальних інвестиційних проектів 3. Забезпечення зростання ефективності портфеля фінансових інвестицій
5. Стратегія нейтралізації фінансових ризиків	Забезпечення мінімізації рівня прийнятих фінансових ризиків	1. Забезпечення ефективного формування портфеля фінансових ризиків 2. Забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу нейтралізації фінансових ризиків 3. Забезпечення ефективних умов зовнішнього страхування фінансових ризиків
6. Інноваційна фінансова стратегія	Забезпечення необхідного інноваційного рівня фінансового розвитку	1. Забезпечення впровадження й ефективного використання прогресивних фінансових технологій і інструментів 2. Розроблення та впровадження ефективної організаційної структури керування фінансовою діяльністю
7. Антикризова фінансова стратегія	Забезпечення швидкого та ефективного виходу з кризових ситуацій у процесі його стратегічного розвитку	1. Забезпечення своєчасної діагностики симптомів кризового фінансового розвитку 2. Забезпечення зростання внутрішнього потенціалу подолання кризових фінансових ситуацій 3. Завчасне забезпечення можливостей зовнішньої фінансової підтримки у процесі його виходу з кризових фінансових ситуацій

Узагальнено за: [2,7,12,13,15,16,17,18]

В умовах трансформації економіки України, обумовленої пришвидшеними темпами євроінтеграційних процесів та затяжним військовим конфліктом на сході країни, що характеризуються швидкими, подекуди непрогнозованими, змінами умов і факторів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, загрозами його фінансовим інтересам з боку окремих суб'єктів підприємництва, високим рівнем фінансових ризиків, важливим завданням щодо забезпечення життєздатності суб'єкта підприємництва є гарантування його фінансової безпеки.

Перераховані причини зумовили появу на порядку денному нагальної проблеми гарантування в конкурентних умовах фінансової безпеки національних підприємств шляхом впровадження відповідного механізму управління нею, вихідним етапом якого, однозначно, повинний стати моніторинг фінансового стану, а відповідно, і фінансової безпеки. Навіть поверхневе вивчення проблеми засвідчило, що на цей процес істотно впливає фінансове убезпечення на рівні національної економіки.

Отже, моніторинг як метод управління використовується із метою постійного спостереження за станом фінансової безпеки суб'єкта підприємництва і зводиться до виявлення змін і відхилень від порогових значень індикаторів фінансової безпеки та інших планових показників фінансової діяльності підприємства, ідентифікацію загроз, що можуть спричинити зниження фінансової безпеки. Використання методу моніторингу в управлінні фінансовою безпекою підприємства дозволяє у найкоротші терміни діагностувати кризові явища у фінансовій діяльності, а відповідно, і у фінансовій безпеці підприємства і своєчасно реагувати на них. Для ефективної організації моніторингу доцільно контролювати не лише стан внутрішнього середовища підприємства, але й зовнішнього, адже саме у ньому формуються основні загрози.

Проведене узагальнення позитивного світового досвіду у сфері забезпечення фінансової безпеки підприємств дозволило констатувати, що найефективнішими інструментами забезпечення фінансової безпеки вітчизняних суб'єктів підприємництва є удосконалення нормативно-правової бази, здійснення постійного моніторингу загроз та реалізація заходів із їх профілактики, впровадження інновацій у всі види економічної діяльності підприємств.

Список використаних джерел

1. Андрієнко В., Мігус І., Коваль Я. Міжнародний досвід формування державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки як складової національної

безпеки. Науковий вісник. 2017. Вип. 20. “ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ”. С. 113-119.
2. Ареф’єва О.В., Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 170 с.
3. Біла О.Г. Фінансове планування і прогнозування. Навчальний посібник. Львів: Компакт-ЛВ, 2005. 312 с.
4. Біла О.Г. Фінанси підприємств: Навч. посіб. Львів: «Магнолія 2008», 2010. 383с.
5. Біла О.Г. Робочий капітал – передумова поточної ліквідності підприємства. Фінанси України. 2003. № 10. С. 56-61.
6. Білов Г.О. Деякі аспекти методики попередження ризику рейдерського набігу на підприємство. Економічний вісник НГУ. 2008. № 3. С.111-115.
7. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К.: Вид-во "Ельга", "Ника-Центр", 2004. 784 с.
8. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Т.2. К.: Ніка-Центр, 1999. 512 с.
9. Богомолов В.А. Экономическая безопасность. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 302с.
10. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту; пер. з англ. К.: Молодь, 1997. 1000 с.
11. Горбатовская Н.В. Организационное развитие как элемент системы обеспечения экономической безопасности предприятия. Социально-экономические аспекты промышленной политики. Донецк, 2007. Т.3. С. 94-98.
12. Демиденко С. Л. Особливості стратегічного аналізу середовища підприємства. Ефективна економіка. 2016. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua.
13. Демченко І. В. Стратегічне управління фінансовою безпекою суб’єкта господарювання. Фінанси, банки, інвестиції. 2010. №2. С.43–46.
14. Маргасова В. Г. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки регіону. Науковий вісник ЧДІЕУ. 2011. № 1. (9). С. 53-61.
15. Некрасенко Л. А., Рибалко Ю. М. Складові управління фінансовою безпекою підприємств. URL: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/ nppdaa/3.2/162.pdf.
16. Олексюк Т. В. Стратегія управління фінансовою безпекою підприємств машинобудування: теоретичний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 7. С. 438–442.
17. Пономаренко О. Е. Формування стратегій фінансової безпеки суб’єктів господарювання промисловості: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08. Харків: ХНЕУ, 2013. 21 с.
18. Сабліна Н. В., Кузенко Т. Б. Формування стратегічних карт у рамках реалізації процесу управління фінансовою безпекою підприємства. БІЗНЕСІНФОРМ. 2013. № 4. С. 327-331.
19. Сорока Р.С., Брень І.В., Колич О.М. Реструктуризація заборгованості як елемент формування економічної безпеки підприємства. Науковий вісник НЛТУУ: Збірник науково-технічних праць. Випуск 24.2. Львів: РВВ НЛТУУ. 2014. С. 288-298.
20. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах: монографія. Х.: Право, 2009. 400 с.
21. Якубович З. В. Недоліки методики оцінювання рівня фінансової безпеки підприємств та шляхи їх усунення. Вісник національного університету “Львівська політехніка”. 2011. № 704. С. 71-76.

АНОТАЦІЇ

1.1. ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ТА ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ

Обґрунтовано головні поняття економічної теорії злочинів та покарань, що є важливою частиною сучасного інституціоналізму. Наголошено на особливостях економічного підходу до аналізу поведінки людини, включаючи злочинну поведінку. В межах вказаного підходу економічну поведінку правопорушників вважають раціональною. Створення умов, за яких правопорушення невигідні, а не безпосередня протидія правопорушенням, розглядається як нагальна соціальна проблема.

Ключові слова: економічна поведінка, доходи, покарання, раціональність, корисність.

1.2. ТІНЬОВИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ: СУТНІСТЬ ТА ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Досліджено сутність поняття тіньова економіка з наголосом на історичну ретроспективу її поширення. Проаналізовано структуру тіньової економіки. На основі аналізу значення місць у світових рейтингах досліджено особливості поширення корупції та визначено її передумови. Ґрунтовно вивчено особливості тіньової трудової міграції та тіньової зайнятості населення в Україні.

Ключові слова: тіньова економіка, економічна безпека, національна економіка, тіньова зайнятість, безробіття, корупція, бідність, ВВП.

1.3. ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Розкрито основні аспекти тінізації економіки України, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток та зміцнення національної безпеки держави. Досліджено теоретичні та методологічні підходи до аналізу негативних проявів тінізації на безпеку держави. Виявлено причини виникнення основних тіньових економічних відносин. Розглянуто сучасний стан та тенденції розвитку тіньової економіки в Україні. Запропоновано комплекс заходів її детінізації.

Ключові слова: тінізація економіки, детінізація, економічна безпека, легалізація, загроза.

1.4. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено теоретико-методологічні аспекти легалізації економіки та її впливу на економічну безпеку держави через низку тіньових індикаторів, які розраховуються завдяки методу «соціальної справедливості» та доведено, що

вплив тіньової економіки на економічну безпеку не обмежується одним індикатором тінізації економіки, а є значно ширшим. Проведено моделювання та оцінка тіньової (неофіційної) та неформальної (необлікованої) економіки України, основних видів економічної діяльності та областей Придніпровського економічного району, яке засвідчує лідерство зловживань переважно в промисловості та будівництві, що є наслідком штучного завищення проміжного споживання олігархами – власниками великих промислових та будівельних підприємств. Вивчення та аналіз результатів досліджень відомих вчених щодо явища тіньовій економіки дозволяють зробити важливий висновок: важелі детінізації економіки мають політичний та економічний зміст. Політичний зміст обумовлює важіль легалізації економіки через відокремлення влади від власності та чиновницького апарату від прийняття суб'єктивних рішень. Економічний зміст – інституційні заходи легалізації неофіційної та неформальної економіки: неофіційної – через законодавче обмеження націнки фірм-прокладок; неформальної – через наближення до правильного перерозподілу доходів між працею і капіталом та перерозподіл податкового навантаження між основними «гравцями» – державою, роботодавцями і працівниками.

Ключові слова: тіньова економіка, економічна безпека, моделювання, легалізація, інституційні заходи, країна, види діяльності, регіони

2.1. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Розглянуто сутність поняття «легалізація». Проведено аналіз діяльності малого та середнього бізнесу в Україні. Проаналізовано основні показники функціонування малих та середніх підприємств упродовж 2010-2018 рр.: чисельність зайнятих осіб на підприємствах, обсяг реалізованої підприємствами продукції. Окреслено основні проблеми функціонування малого бізнесу. Визначено основні перешкоди розвитку підприємств малого та середнього бізнесу, серед яких несприятлива економічна ситуація в країні, відсутність фінансових можливостей. Запропоновано заходи, спрямовані на легалізацію діяльності малого та середнього бізнесу

Ключові слова: легалізація, малий та середній бізнес, тіньова економіка, перешкоди розвитку, детінізаці

2.2. ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Обґрунтовано напрями підвищення рівня економічної безпеки роздрібних торговельних підприємств, концептуальні засади її забезпечення, ефективну модель захисту економічних інтересів роздрібних торговельних підприємств різного формату у контексті легалізації їх діяльності. Показано, що структура моделі безпеки торговельного підприємства повинна враховувати потенційні ризики в трьох напрямах: впливу першочергових загроз, органів

державного регулювання і елементів ринкового механізму та базуватися на принципах комплексності, ешелонування, надійності, розумної достатності та безперервності.

Ключові слова: економічна безпека, легалізація, роздрібні торговельні підприємств, загроза, ризики, концепція безпеки, модель захисту.

2.3. УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОМ З ПРИБУТКУ ЯК НАПРЯМ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ: СВІТОВА ПРАКТИКА

Розглянуто теоретичні та практичні напрями управління податком з прибутку підприємств, особливості його справляння в Україні. Визначено основні проблеми легалізації податкових надходжень з прибутку підприємств та причини розвитку тіньової економіки в Україні. Здійснено дослідження рівня податкового навантаження на корпорації розвинених країн та їхні методи зменшення тіньового сектору в сучасних умовах розвитку економіки. Запропоновано методи зменшення обсягів приховування доходів вітчизняних підприємств, опираючись на досвід таких розвинених країн, як США, Франція, Японія, Великобританія, Польща.

Ключові слова: підприємство, податок з прибутку, дохід, прибуток, ставка податку, економічна безпека, легалізація, тіньова економіка, акціонерні товариства.

3.1. ІНСТРУМЕНТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ У ТІНЬОВОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Політика легалізації доходів від діяльності у тіньовій економіці передбачає переважно, використання заходів адміністративного, економічного та соціального впливу на бізнес та фізичних осіб, що провадять свою господарську діяльність поза межами офіційної статистики та не сплачують податків та інших обов'язкових платежів до бюджету країни. Проаналізовано інструменти діджиталізації та їх використання з метою легалізації доходів від діяльності у тіньовій економіці. Визначено, що причинами зростання частки використання цифрових технологій у заходах легалізації доходів, одержаних у тіньовій економіці є: (1) зменшення можливостей здійснення тіньових транзакцій; (2) збільшення шансів виявлення тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, легалізація доходів, одержаних у тіньовій економіці, інструменти адміністративної дії,інструменти економічної дії, інструменти діджиталізації.

3.2. ВПЛИВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ДЕТІНІЗАЦІЮ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Обґрунтовано вплив інструментів монетарної політики на тіньову економіку. Автор проаналізувала і оцінила показники рівня тіньової економіки, основні монетарні інструменти упродовж 2010-2019 рр. та дійшла висновку про

їх безпосередній взаємозв'язок. Зважаючи на критичні масштаби рівня тіньової економіки в Україні саме монетарна політика НБУ та її інструменти, основна роль яких полягає у стабілізації фінансового середовища, його регулюванні та регламентації, можуть виступити запорукою детінізації й легального ведення бізнесу.

Ключові слова: монетарна політика, тіньова економіка, інструменти, НБУ, інфляція, легалізація.

3.3. ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено стан та рівень залучення іноземних інвестицій в Україну, їх сприяння розвитку національної економіки загалом, і стимулювання підприємницької діяльності зокрема. Зазначено про вплив на інвестиційну привабливість загального стану економіки в країні, умов ведення господарської діяльності, а саме – рівня корупції та сфер втручання державної влади. Наголошено на зростанні значення інвестицій в економічному розвитку держави за умов руху капіталу та змін у міжнародній діяльності.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційний механізм, інвестиційний клімат, національна економіка, прямі закордонні інвестиції, інвестиційна безпека.

4.1. СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Обгрунтовано, що для впровадження національної моделі соціальної відповідальності підприємництва як чинника економічної безпеки держави необхідне впровадження нових інструментів державного регулювання за рівнями управління (макро, мезо, мікро).

З використанням системної методології проаналізовано рівень реалізації соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та рівнями відповідальності суб'єктів підприємництва перед державою, персоналом, суспільством. На основі результатів аналізу розроблено концептуальні основи національної моделі соціальної відповідальності підприємництва.

Ключові слова: економічна безпека, соціальна відповідальність підприємництва, рівні відповідальності,національна модель, державне регулювання

4.2. ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕОФШОРИЗАЦІЇ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто особливості сучасного розвитку економічних систем – процеси офшоризації економіки. Вказано на загрозливі обсяги офшоризації сучасної економіки. Досліджено обсяги виведення капіталу та збільшення податкової асиметрії у різних країна та в України протягом останніх років. Здійснено історико-теоретичний аналіз процесу офшоризації, встановлено основні причини, переваги та недоліки цього процесу для бізнесу та для

економіки держави. Сформовано визначення понять офшоризація та деофшоризація із врахуванням їхнього впливу на легалізацію економіку та економічну безпеку держави. Встановлено, що значною загрозою вітчизняній економіці є «round-trip» інвестиції, зроблено висновок про значний рівень залежності загального обсягу інвестицій від «round-trip» інвестиції та вказано на необхідність врахування їхнього безпекового значення для економіки при запровадженні заходів щодо зменшення їх обсягів. Розроблено рекомендації для деофшоризації економіки.

Ключові слова: інституційне забезпечення, інвестиції, офшоризація економіки, деофшоризація, легалізація.

4.3. ПАНДЕМІЯ COVID -19 – ЗАГРОЗА ДЕМОГРАФІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Проаналізовано можливі умови виникнення пандемії Covid-19 та особливості її поширення в світі, що призвело до зростання ареалів захворюваності та високої смертності в державах світу та України. Охарактеризовано вплив Covid-19 на стан економічної активності населення, підприємств та установ.

Ключові слова: небезпека, загроза, населення, пандемія, безробіття, зайнятість.

5.1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено міжнародний досвід легалізації економіки у зміцненні економічної безпеки держави, а також досвід побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Визначено, що проблема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом здебільшого пов'язана з правовими аспектами розуміння даного явища та відповідно з прийнятими механізмами реагування та боротьби. Доведено, що для України актуальним залишається удосконалення відповідної інфраструктури та підвищення кваліфікації всіх осіб, що приймають участь у процесі боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: тіньова економіка, нелегальна економіка, економічна безпека держави, легалізація доходів, економічні злочини.

5.2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ У ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІКАХ ДО УМОВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Наведено теоретичні підходи до оцінки ефективності економічних реформ у перехідних економіках з адаптацією позивного досвіду реструктуризації фінансового сектору країн ЦСЄ до умов посттрансформаційного етапу розвитку економіки України.

Ключові слова: економічна безпека держави, тінізація економіки, критерії фінансової безпеки.

5.3. ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ Й ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Визначено основні чинники тінізації економіки та наслідки, які вона породжує. Проаналізовано взаємозв'язок легалізації економіки із тіньовою економічною діяльністю й корупцією. Обґрунтовано методи легалізації економіки й протидії корупції. Досліджено досвід країн Європейського Союзу щодо легалізації економіки та протидії корупції. Запропоновано гармонізацію вітчизняного законодавства із чинними міжнародними нормативно-правовими актами.

Ключові слова: легалізація економіки, протидія корупції, детінізація економіки, бюджетні кошти, бюджетна сфера, економічна безпека держави, глобалізація, FATF, фінансова розвідка.

5.4. СВІТОВИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

Розкрито зміст поняття фінансова безпека підприємства, охарактеризовано основні загрози фінансовій безпеці підприємства, розкрито методичні підходи щодо впливу на рівень фінансової безпеки підприємства. Узагальнено світовий досвід моніторингу фінансової безпеки підприємства та можливості його застосування у вітчизняній практиці. Обґрунтовано заходи щодо удосконалення моніторингу та управління фінансовою безпекою підприємства, до яких віднесено удосконалення нормативно-правової бази, здійснення постійного моніторингу загроз та реалізація заходів із їх профілактики, впровадження інновацій у всі види економічної діяльності підприємств.

Ключові слова: фінансова безпека, підприємство, фінансові ресурси, управління, моніторинг, оцінка фінансової безпеки.

ABSTRACTS

1.1. LEGALIZATION AND PUNISHMENT IN THE SYSTEM OF REGULATION OF ECONOMIC BEHAVIOR: THEORETICAL AND ANALYTICAL APPROACHES IN RESEARCH

The main concepts of the economic theory of crimes and punishments, which is an important part of modern institutionalism, are substantiated. Emphasis is placed on the peculiarities of the economic approach to the analysis of human behavior, including criminal behavior. Within this approach, the economic behavior of offenders is considered rational. Creating conditions under which offenses are unfavorable, rather than direct counteraction to the offense, is seen as an urgent social problem.

Keywords: economic behavior, income, punishment, rationality, usefulness.

1.2. SHADOW SECTOR OF THE ECONOMY: ESSENCE AND IMPACT ON THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The essence of the concept of the shadow economy with an emphasis on the historical retrospective of its spread is studied. The structure of the shadow economy is analyzed. Based on the analysis of the importance of places in the world rankings, the peculiarities of the spread of corruption are studied and its preconditions are determined. The peculiarities of shadow labor migration and shadow employment in Ukraine have been thoroughly studied.

Keywords: shadow economy, economic security, national economy, shadow employment, unemployment, corruption, poverty, GDP.

1.3. DETERMINANTS OF THE ORIGIN AND FUNCTIONING OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

The study considers the main aspects of the shadowing economy of Ukraine, which negatively affect the socio-economic development and strengthening of national security. Theoretical and methodological approaches to the an alysis of negative shadowing manifestations of the security of the state are investigated. The causes of the main shadow economic relations are revealed. The current state and development trends of the shadow economy in Ukraine are considered. A set of measures for its de-shadowing is proposed.

Keywords: shadowing of economy, de-shadowing, economic security, legalization, threat.

1.4. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF LEGALIZATION OF THE INFORMAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY

The theoretical and methodological aspects of the legalization of the economy and its impact on the economic security of the state through a number of shadow indicators calculated using the method of "social justice" are investigated and it is

proved that the influence of the shadow economy on economic security is not limited to one indicator of shadow economy, but is much wider. The modeling and assessment of the shadow (unofficial) and informal (unaccounted) economy of Ukraine, the main types of economic activity and regions of the Dnieper economic region, confirming the leadership of abuses mainly in industry and construction, is a consequence of the artificial overstatement of intermediate consumption by oligarchs – the owners of large industrial and construction enterprises. The study and analysis of the research results of famous scientists on the phenomenon of the shadow economy allows us to draw an important conclusion: the levers of shading the economy have political and economic meaning. The political meaning determines the lever of the legalization of the economy through the separation of power from property and the bureaucratic apparatus from making subjective decisions. Economic sense – institutional measures to legalize the informal and informal economy: unofficial – through a legislative limitation of the margin of gasket firms; informal – by approaching the correct redistribution of income between labor and capital and redistribution of the tax burden between the main "players" – the state, employers and employees.

Keywords: shadow economy, economic security, modeling, legalization, institutional measures, country, activities, regions

2.1. ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF LEGALIZATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS ACTIVITIES IN UKRAINE

The essence of the concept of "legalization" is considered. The analysis of the activity of small and medium business in Ukraine. The number of enterprises in Ukraine for the period 2010-2018, the number of persons employed at enterprises and the volume of products sold by enterprises are analyzed. The basic problems of functioning of small business are outlined. The main obstacles to the development of small and medium-sized enterprises are identified, including the unfavorable economic situation in the country, the lack of a market for goods and services, and the lack of financial resources. Measures aimed at legalization of small and medium-sized businesses have been proposed

Keywords: legalization, small and medium-sized businesses, shadow economy, obstacles to development, detinization

2.2. STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF RETAIL TRADE ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF LEGALIZATION OF THEIR ACTIVITIES

The directions of increasing the level of economic security of retail trade enterprises, the conceptual bases of its provision, the effective model of protection of economic interests of retail trade enterprises of different format in the context of legalization of their activity are substantiated. It is shown that the structure of the security model of a trading company should take into account the potential risks in three directions: the impact of priority threats, state regulators and elements of the

market mechanism and be based on the principles of complexity, separation, reliability, reasonable sufficiency and continuity.

Keywords: economic security, legalization, retail trade enterprises, threat, risks, security concept, protection model.

2.3. PROFIT TAX MANAGEMENT AS A DIRECTION FOR LEGALIZATION OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE: WORLD PRACTICE

Theoretical and practical directions of corporate income tax management, features of its management in Ukraine are considered. The main problems of legalization of corporate tax revenues and the reasons for the development of the shadow economy in Ukraine are identified. The level of tax burden on joint-stock companies of developed countries has been investigated and their methods of reducing the shadow sector in the current conditions of economic development. Methods of reducing the volume of income concealment of domestic enterprises are proposed, based on the experience of such developed countries as the USA, France, Japan, Great Britain, Poland.

Keywords: enterprise, income tax, income, profit, tax rate, economic security, legalization, shadow economy, joint stock companies.

3.1. TOOLS OF LEGALIZATION OF INCOME GENERATED IN THE SHADOW SECTOR OF THE ECONOMY

The policy of legalization of income from activities in the shadow economy presupposes mainly the use of administrative, economic and social measures of influence on business and individuals who carry out their business activities outside the official statistics and do not pay taxes and other mandatory payments to the budget of the country. The article analyzes the instruments of digitalization and their use to legalize income from activities in the shadow economy. It is determined that the reasons for the growth of the share of digital technologies use in the activities of income legalization obtained in the shadow economy are: (1) reduced opportunities for shadow transactions; (2) increasing the chances of detecting the shadow economy.

Keywords: shadow economy, legalization of income earned in the shadow economy, tools of administrative action, tools of economic action, tools of digitalization.

3.2. THE INFLUENCE OF MONETARY POLICY ON THE DETINIZATION OF UKRAINE'S ECONOMY

The section substantiates the impact of monetary policy instruments on the shadow economy.

The author analyzed and evaluated the performance level of the shadow economy, the main monetary instruments during 2010-2019 and concluded that they are directly related. Given the critical scale of the level of the shadow economy in Ukraine, the NBU's monetary policy and its instruments can act as a mechanism for

shading and legal business. At the same time, the main role of monetary instruments is to stabilize the financial environment and regulate it.

Keywords: monetary policy, shadow economy, instruments, NBU, inflation, legalization**.**

3.3. FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AS A FACTOR OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The status and level of attraction of foreign investments in Ukraine, their promotion of national economy development in general, and stimulation of entrepreneurial activity in particular are investigated. The effect on the investment attractiveness of the general state of the economy in the country, the conditions for conducting business activities, namely, the level of corruption and the degree of intervention of the state power are indicated. The increasing importance of investments in the economic development of the country under conditions of capital movement and changes in international activity is highlighted.

Keywords: foreign investment, investment mechanism, investment climate, national economy, foreign direct investment, investment security.

4.1. SOCIAL FACTORS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Definitely it is necessary to introduce new instruments of state regulation at the levels of government (macro, meso, micro) to introduce the national model of corporate social responsibility as a factor of economic security of the state.

Using the system methodology, the level of realization of social responsibility of entrepreneurship by levels of management and levels of responsibility of business entities to the state, staff, and society is analyzed.

The conceptual bases of the national model of corporate social responsibility have been developed on the basis of the results of the analysis.

Keywords: economic security, social responsibility of entrepreneurship, levels of responsibility, national model, state regulation

4.2. THE ROLE AND FEATURES OF ORGANIZATIONAL AND INSTITUTIONAL SUPPORT OF ECONOMIC SECURITY

Peculiarities of the modern development of economic systems – offshorization of the economy are considered. The threatening volumes of offshoring of the modern economy are pointed out. The volumes of capital withdrawal and increase of tax asymmetry in different countries and Ukraine during the last years are investigated. The historical-theoretical analysis of the offshorization is carried out, the main reasons, advantages, and disadvantages of this process for business and the state economy are established. The definition of the concepts of offshorization and deoffshorization is formed taking into account their influence on the legalization of the economy and economic security of the state. It was established that a significant threat to the domestic economy is "round-trip" investment, concluded that the total

level of investment depends on the "round-trip" investment, and pointed out the need to take into account their security value for the economy when implementing measures to reduce their volume. Recommendations for deoffshorization of the economy have been developed.

Keywords: institutional support, investments, offshorization of the economy, deoffshorization, legalization.

4.3. COVID-19 PANDEMIC – A THREAT TO DEMOGRAPHIC SECURITY AND LEGALIZATION OF EMPLOYMENT

The author analyzes the possibilities of growth of the mortality rate from COVID-19 and the peculiarities of its spread in the world, which translated into increase of mortality and disease rate in the world and UkraineThe author also analyzes the influx of Covid-19 into the camp of economic activity of the population, enterprises and entities.

Key words: danger, threat, population, pandemic, unemployment, settlement.

5.1. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF INTERNATIONAL PRACTICE OF LEGALIZATION OF ECONOMY

The international experience of legalizing the economy in strengthening the economic security of the state, as well as the experience of building a system of preventing and counteracting the legalization of proceeds from crime are explored. It is determined that the problem of legalization of proceeds of crime is mainly related to the legal aspects of understanding of this phenomenon and in accordance with the adopted mechanisms of response and struggle. It is proved that for Ukraine it remains relevant to improve the appropriate infrastructure and to improve the skills of all persons involved in the process of combating the legalization (laundering) of proceeds of crime.

Keywords: shadow economy, illegal economy, economic security of the state, legalization of income, economic crimes.

5.2. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF APPLICATION OF ECONOMIC REFORMS IN TRANSITION ECONOMIES TO THE CONDITIONS OF UKRAINIAN ECONOMY DEVELOPMENT

Theoretical approaches to the estimation of the efficiency of economic reforms in transition economies with adaptation of the positive experience of restructuring of the financial sector of the CEE countries to the conditions of posttransformation stage of economic development of Ukraine are presented.

Keywords: economic security of the state, shadow economy, the criteria for financial security.

5.3. THE EXPERIENCE OF THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION ON LEGALIZATION OF THE ECONOMY AND ANTI-CORRUPTION IN THE BUDGETARY SPHERE

The main factors of shadow economy and its consequences are identified. The relationship between the legalization of the economy and the shadow economic activity and corruption is analyzed. The methods of economy legalization and counteraction to corruption are substantiated. The experience of the European Union countries in legalizing the economy and counteracting corruption is explored. The harmonization of the domestic legislation with the current international regulatory acts is proposed. The necessity to create special units of financial intelligence has been proved.

Keywords: legalization of the economy, counteraction to corruption, detinization of the economy, budgetary funds, budget sphere, economic security of the state, globalization, FATF, financial intelligence.

5.4. WORLD EXPERIENCE OF MONITORING OF FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE AND POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION IN DOMESTIC PRACTICE

The content of the concept of financial security of the enterprise is revealed, the main threats to the financial security of the enterprise are characterized, methodical approaches to the impact on the level of financial security of the enterprise are revealed. The world experience of monitoring the financial security of the enterprise and the possibilities of its application in domestic practice are generalized. Measures to improve the monitoring and management of financial security of the enterprise are substantiated, which include improving the regulatory framework, continuous monitoring of threats and implementation of measures for their prevention, implementation of innovations in all types of economic activities of enterprises

Keywords: financial security, enterprise, financial resources, management, monitoring, financial security assessment

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Аніловська Ганна Ярославівна **–** д.е.н., професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Верескля Мар'яна Романівна **–** к.пед.н., доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Висоцька Інна Борисівна **–** к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Вінічук Марія Володимирівна **–** к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Воронка Ольга Зіновіївна – к.е.н, викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Гобела Володимир Володимирович **–** к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Григоришин Назарій Олегович **–** аспірант кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Живко Зінаїда Богданівна – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Кіржецька Марія Сергіївна **–** к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка»;

Кіржецький Юрій Ігорович **–** к.е.н., доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ;

Копитко Марта Іванівна – д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Ляшенко Вячеслав Іванович – д.е.н., професор, завідувач відділу проблем регуляторної політики і розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України.

Миськів Галина Василівна **–** д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів та обліку, Львівського державного університету внутрішніх справ;

Михаліцька Наталія Ярославівна **–** к.н.держ.упр., доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Мойсеєнко Ірина Павлівна **–** д.е.н.,професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Мойсеєнко Ігор Валентинович **–** к.е.н., старший спеціаліст департаменту ІТ АТ «Галнафтогаз»;

Нагірна Оксана Вікторівна **–** к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Наконечна Наталія Володимирівна – к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Ревак Ірина Олександрівна – д.е.н., професор, декан факультету управління та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Підхомний Олег Михайлович – д.е.н., професор, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка;

Пушак Ярослав Ярославович – д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Харазішвілі Юрій Михайлович – д.е.н., професор, головний науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики і розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України.

Хомин Оксана Йосипівна – к.е.н., доцент, професор кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ;

Хомів Олена Володимирівна – к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Шевченко Наталія Володимирівна – к.е.н., доцент, лаборант кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ;

Чапляк Наталія Ігорівна – к.е.н., викладач кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ;

Чорненька Олеся Романівна – магістр Інституту економіки, фінансів та управління Ягелонського університету у Кракові

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ДЕРЖАВИ

Колективна монографія

За редакцією
д.е.н., професора Ірини Ревак

Відповідальний за випуск Олег ДУК

Підписано до друку 04.01.2021 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 13,95. Наклад 300 пр.
Зам. № 02/01-04.

Видавництво "СПОЛОМ". 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел. /факс: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net. Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк ФОП Гуменецький М. В. 81630 Львівська обл.,
Миколаївський р-н, с. Гонятичі, вул. Польова, 10.
Свідоцтво фізичної особи підприємця:
№ 083613 від 18.08.2008 р.